

2024. JÚNIUS



# ROMSOM

ROMANYA DEJAKA SHIBAKO, ZHANIMASKO THAJ KULTURALNO LIL • CIGÁNY ANYANYELVI, TUDOMÁNYOS ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT



*Ebben a számunkban R. Lakatos Klára grafikai szerepelnek.*



Romanya dejaka shibako, zhanimasko thaj kulturalno lil  
Cigány anyanyelvi, tudományos és kulturális folyóirat

Alapította

CHOLI DARÓCZI JÓZSEF  
KOVÁCS JÓZSEF HONTALAN  
PÉLI TAMÁS

Megjelent

1973-1978 és 1994-1996 között és 2006-ban.

Főszerkesztő

NAGY GUSZTÁV

Szerkesztők

SZOLNOKI CSANYA ZSOLT  
BRÉM-NAGY FERENC

Weboldal: [romsom.hu](http://romsom.hu)

*A folyóirat a Magyar Kultúráért Alapítvány támogatásával jelenik meg.*



ISSN 1216-0067 (nyomtatott)

ISBN 3057-8310 (online)

Kiadja a Magyarországi Roma Galéria Egyesület • Felelős kiadó: Vári Zsolt elnök • Szerkesztőség levélcíme: 1031 Budapest, Szentendrei út 200/b. • Email: [ujromsom@protonmail.me](mailto:ujromsom@protonmail.me) • Lapterv: Brém-Nagy Ferenc • Nyomdai előkészítés: Euro Press Media Kft. • Nyomtatás: Lauer Nyomda

# Tartalom

TURAY MARYAMA A romani nyelv nyelvészeti áttekintése	/ 11
CHOLI DARÓCZI JÓZSEF A cigány értelmiség kialakulásának társadalmi gátjai	/ 15

## INTERJÚ

„Ha az ember rátalál a jóra, meg akarja osztani a többiekkel” – roma nők a közösség szolgálatában	/ 29
---	------

## IRODALOM

VESZPRÉMI SZILVESZTER Aki hazavár	/ 33
Akinek nagy jövőt álmodtak	/ 33
Aki feladatra született	/ 34
Akinek a saját vére után kell nyomokat keresen	/ 35
BÓDIS KRISZTA Istenhegy trilógia	/ 36
AYHAN GÖKHAN Daphnisz és Chloé	/ 39
Kiskorú madár a kórházfolyosón	/ 39
HORVÁTH GYULA Háború II:	/ 41
KALLA ÉVA Tizenhat öregasszony vagyok	/ 43
JÓNÁS TAMÁS Aranyka és a Gyíkkirály	/ 47

## IRODALOM – VISSZHANG

Amikor te vagy a „más”	/ 49
------------------------	------

## ANYANYELV

LAKATOS MENYHÉRT Efra shorra ruva	/ 53
MADÁCH IMRE Az ember tragédiája	/ 56
Le Manusheski Tragedija	/ 56

## GALÉRIA

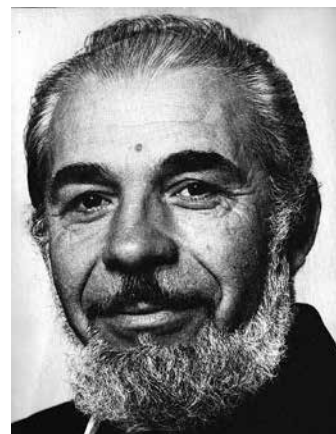
R. Lakatos Klára	/ 73
------------------	------



3 SZALAI ANDREA  
„Na daran romale, na daran!”  
A szolidaritás online rítusa  
gábor roma közösségekben



17 SZÁRAZ MIKLÓS GYÖRGY  
Kalandozók



67 ROMA ATLANTISZ  
Lakatos Menyhért



2016.02.08.

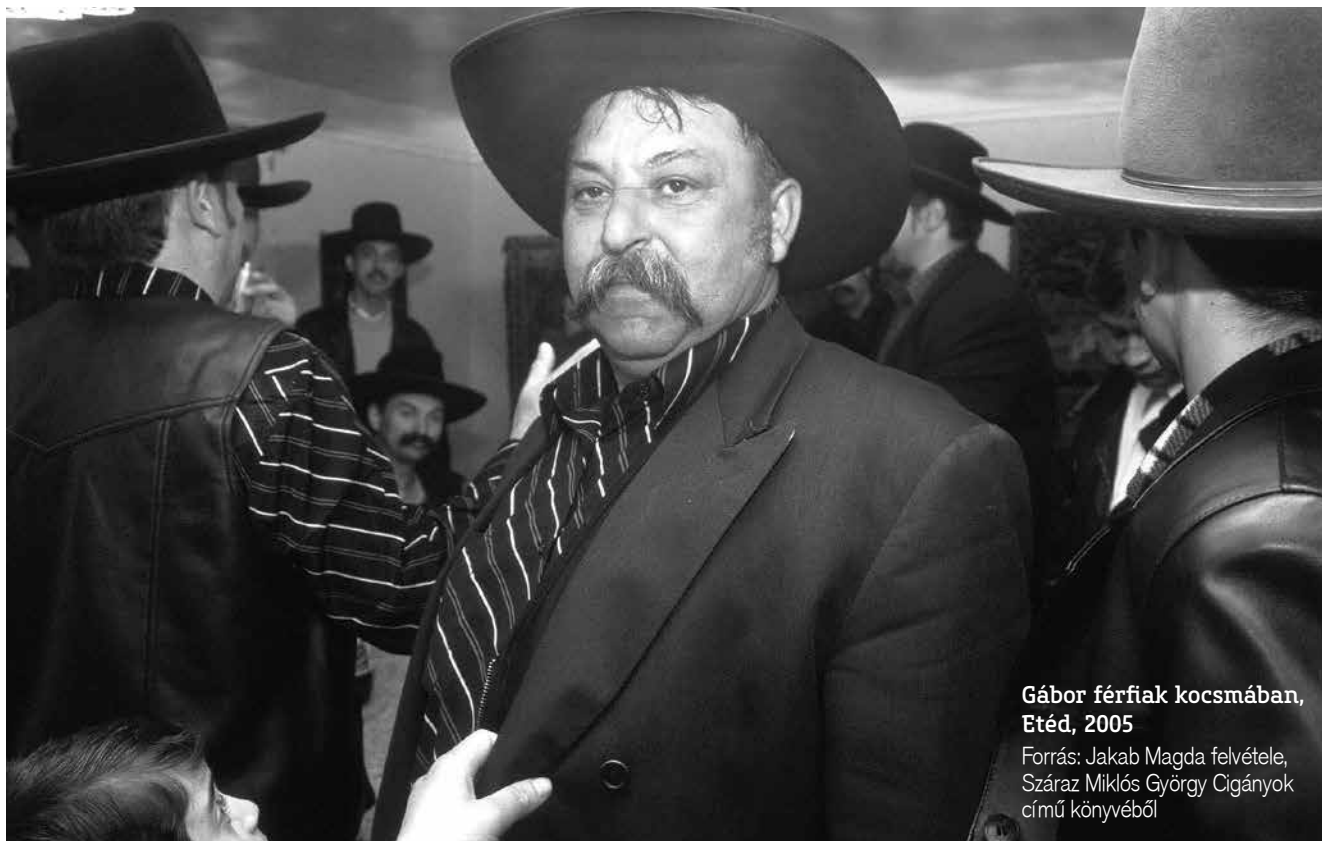
# „Na daran íromale, na daran!” A szolidaritás online rítusa gábor roma közösségekben

*A járványban elvesztett gábor romák emlékére  
O lašo Del te xodinžil len, te kăräl lengă parte mașkar ol andjalure*

## Bevezetés

A tanulmány azt vizsgálja, hogy a pandémia által erősen érintett erdélyi gábor roma közösségek hogyan próbálták meg megteremteni és fenntartani a szolidaritást a Covid idején, és milyen új, online kapcsolati formákat hoztak létre. A közösségi médiában zajló online imát (lajvo manglimo) egyfajta krízismenedzselő kapcsolati rítusnak tekintem, és vázlatosan bemutatom annak funkcióját, társas interakciós jellemzőit.

A járvány globálisan olyan helyzetet teremtett, amelyben a személyes érintkezést korlátozó járványügyi rendelkezések következtében az összetartozás, a szolidaritás fenntartásában alapvető fontosságú interakciós rítusok láncolata is megszakadt (Božic, 2021). A kapcsolattartás online formái ugyanakkor felértékelődtek. Olyan új, online rítusok keletkezésének lehettünk tanúi, mint az egészségügyi dolgozókat köszöntő kollektív taps, az erkélyekről közvetített ismétlődő zenei performance-ok, továbbá a különféle online kihívások, például a Facebookon terjedő hagymaevés tréfás rítusa vagy a táncos kihívás a magyarországi romák között.



**Gábor férfiak kocsmában,  
Etéd, 2005**

Forrás: Jakab Magda felvétele,  
Száráz Miklós György Cigányok  
című könyvéből

A távolságtartást előíró rendelkezések a sűrű hálózatu roma közösségek kollektivista, kapcsolatcentrikus morális rendjével élesen szembenálló viselkedést követeltek meg, mivel lehetetlenné tették a szolidaritás és osztozás alapvető gyakorlatait. Mind a személyközi érintkezés hétköznapi formái (például a rokonlátogatás, a vendégfogadás, a betegek látogatása), mind a nagy társadalmi nyilvánosságot igénylő események (például a házasság és – legyen távol mindenkitől – a gyász rítusai is) tiltottak lettek. Magától értetődő volt a kérdés, vajon hogyan kezelik ezt a saját értékrendjük szerint amorális viselkedést normatívvá tevő helyzetet az általam ismert erdélyi gábor közösségek (Szalai, 2010, Berta, 2014).

Míg a járványhelyzetben a különböző roma közösségek társadalmi egyenlőtlenségekből fakadó fokozott kiszolgáltatottságát számos kutatás vizsgálta (például Gay y Blasco–Fotta, 2023), arról kevesebb szó esett, hogy a közösségek milyen támogató gyakorlatokat hoztak létre. Az alábbiakban egy a járvány idején kialakult és azóta is fennmaradt online kapcsolati rítust, az online imát vizsgálom erdélyi, romani–magyar–román háromnyelvű, adventista gábor roma közösségekben. Ahogyan a rendszerváltást követően sok más roma közösségben (Fosztó, 2009), úgy az erdélyi gáborok között is intenzív vallási konverziós és ritualizációs folyamat indult meg. A gábor romák többsége a Hetednapot ünneplő adventista egyházhoz csatlakozott, ezért a gádzsó környezet gyakran adventista, szombatista gáborokként utal rájuk. Bár néhány férfi már az 1970-es években megkeresztelkedett, a gáborok tömeges csatlakozása az adventista felekezethez az 1990-es években indult meg. A gáborok adventizmusa nem jár együtt asszimilációs törekvésekkel, esetükben sokkal inkább saját etnikus kultúrájuk és identitásuk reprezentációjának újabb dimenziójaként tekinthetünk a vallásosságra.

A tanulmány előzménye egy erdélyi, gábor roma közösségben végzett antropológiai nyelvészeti terepmunka, amely a romani nyelvhasználatot vizsgálta, különös tekintettel annak relációs aspektusaira<sup>1</sup>. A kutatás magában foglalt egy többéves tartózkodást egy Maros megyei település („Nagyfalu”) és a környező települések gábor roma közösségeiben, amely lehetővé tette számomra a résztvevő megfigyelés módszerének alkalmazását és a közösség romani dialektusának elsajátítását. Magyarországra visszatérve sem szakadt meg a kontaktus. Amellett, hogy kapcsolatot tartok itt élő gáborokkal, a terepmunka abban az értelemben is több színterűvé vált, hogy marginális résztvevőként bekapcsolódtam a gábor romák online, transzlokális közösségébe is. Az online kapcsolati gyakorlatok értelmezésében így támaszkodni tudok a személyes jelenlétben alapuló intenzív terepmunka éveiben felhalmozott tapasztalatokra.

## *Az online ima mint kapcsolati rítus*

A pandémia idején világszerte megfigyelhető volt a vallásos diskurzusok megélénkülése. Ezt jelzi az is, hogy miután 2020. március 11-én a WHO világjárványnak nyilvánította a Covid-19-járványt, az „ima”, „Covid-ima” keresőszó előfordulása minden korábbinál magasabb volt a Google-keresések között (Bentzen, 2021), sőt egyes kormányok kríziskommunikációjában is megjelentek a vallás morális tekintélyére hivatkozó diskurzusok, amelyek segítségével legitimálni igyekeztek a korlátozásokat (Wodak, 2021).

A valláshoz fordulás és a közös imák jelentősége számos különféle roma közösségben dokumentálható volt a járvány idején (ld. Doležalova, 2021, Jiménez, 2021, Szweczyk et al., 2023). Nem volt ez másként a járvány által erősen érintett gábor közösségekben sem, ahol a vírus sajnos a fiatalabb, 40-50 év körüli korosztályból is számos áldozatot követelt. Az általam leginkább ismert Nagyfalu gábor közösségében alig akadt olyan többgenerációs roma háztartás, ahol ne vesztettek volna el egy vagy több családtagot. A bizonytalanság és az izoláció, továbbá a járvány első hullámában a helyi magyar és román társadalom és sajtó irányából érkező bűnbakképző, áldozathibáztató diskurzus – amely a gazdaságilag mobil, külföldről hazatérő gábor romákat tette felelőssé a vírus terjedéséért – felerősítette a transzcendenshez fordulás igényét. Ez életre

---

<sup>1</sup> A kutatást az NKFIH 129 378. számú projektje támogatta. A támogatást ezúton is köszönöm. Hálaival tartozom a gábor családoknak, ismerősöknek, akik türelemmel viselték jelenléteimet és kérdezőskö-

désemet, beengedtek otthonukba és életükbe, és támogattak a romani nyelvi és közösségi szocializáció számomra sokszor szövevényes folyamatában.

hívta a közösségtagok által szervezett, Facebookon meghirdetett, élő közvetítésben zajló online ima (*lajvo manglimo*) gyakorlatát, amely egyszerre a szakralitáshoz fordulás és a roma közösség tagjai közötti szolidaritás megerősítésének rítusa.

Míg az ima korábban főként az imaház színteréhez kötődő intézményi vagy az otthon terében zajló privát gyakorlat volt, a Covid időszakában online, etnicizált kapcsolati rítussá vált (Terkourafi–Kádár, 2017), amely nagyrészt romani nyelven zajlott, főként gábor romák részvételével. A gábor közösségekben a digitális technológiáknak a járvány előtt is jelentős szerepe volt a közösségi kapcsolatok és a morális rend fenntartásában, a járvány ezt csak megerősítette.

Az ima a Covid idején az internetes technológiáknak és a közösségi médiának köszönhetően olyan szubverzív kapcsolati gyakorlattá vált, amely a fizikai távolságtartás előírása ellenére lehetővé tette a társadalmi távolság legyőzését vagy legalább enyhítését, a szolidaritás megteremtését. Olyan beszédeseménnyé vált, amely köré online gyakorlatközösség szerveződött, azaz „olyan közösség, amely azonos gyakorlat felé (bár nem szükségképpen azonos módon) orientált emberek csoportja” (Bucholtz, 2001:198). Az online ima eleinte a meglévő személyközi (rokoni, baráti) kapcsolatokra épült, azonban hamarosan túl is terjedt az „offline” kapcsolati háló határain, mivel olyan személyek is bekapcsolódtak, akik egyébként személyesen ritkán találkoznak. Az online ima a pandémia idején olyan kapcsolati rítussá vált, amely transzlokális, sőt országhatáron átívelő transznacionális gyakorlatközösséget hozott létre.

Ezeknek az online gyakorlatközösségeknek magam is résztvevője lettem. Az imát és más online rítusokat gábor ismerőseim közösségimédia-hálózatának perifériális tagjaként, az online interakciók közönségéhez tartozó megfigyelőként, illetve alkalmanként ismerőseim meghívására, aktív résztvevőként is figyelemmel kísértem. Ekkor számomra is beszédjogot biztosítottak a csoportos Messenger-hívás formájában zajló eseményben, és felszólítottak saját, spontán imával való hozzájárulásra. Ma is fájdalommal gondolok vissza arra, hogy a csoport résztvevői közül többen már nincsenek velünk.

Az online imák fő platformja a közösségi média lett, élő Facebook-közvetítés formájában egyre nagyobb nyilvánosságot szolgáltattak meg az önkéntesként *lajvo manglimot* hirdető férfiak. Néhány hét után azt is megszervezték, hogy ne legyenek átfedésben a különböző személyek által szervezett online imák, így azok egy a moderátorok Facebook-profilján közzétett órarend szerint, egymást követve zajlottak, más-más személy vezetésével. Ezzel megteremtődött a rítussá válás alapfeltétele, az ismétlődés. Ennek köszönhetően váltak a kezdetben egyéni, egymástól független kezdeményezésként induló alkalmi csoportos imák visszatérő, ismétlődő rituális gyakorlattá. Személyes és közösségi indíttatásból, az adventista intézményrendszerrel és annak vezetőitől függetlenül létrejött egy ismétlődő, sajátos résztvevői kerettel jellemezhető, multimodális, szóbeli, vizuális és írott csatornát egyaránt használó, hibrid kapcsolati rítus.

A rítusok egyszerre kapcsolati és interakciós jelenségek. Kapcsolati jelenségek abban az értelemben, hogy fontos szerepük van a személyközi és társadalmi viszonyok létrehozásában és fenntartásában. „A rítus olyan eszköz, amellyel kifejezzük a társadalmi egymásra utaltságunkat; ami fontos a rítusban, az a közös részvétel és az érzelmi bevonódás (...) [A] rítus támogatja a társadalmi szolidaritást anélkül, hogy maga után vonná azt, hogy az emberek ugyanazokban az értékekben osztoznak vagy azonosan értelmezik a rítust” (Kertzer, 1988: 67, 69).

A rítusok ugyanakkor interakciós jelenségek is, hiszen a társas interakcióban jönnek létre és maradnak fenn. A „rituális kommunikáció olyan (...) szemiotikai folyamat, ami elsősorban, de nem csupán beszédet foglal magában, ami formulaikus és ismétlődő, és ezért előre jelezhető a társas interakció adott helyzeteiben. A rituális kommunikációnak ezért vannak anticipálható (de nem mindig megvalósuló) következményei” (Senft és Basso, 2009:1). Szociopragmatikai megközelítésben a kapcsolati rítusok ismétlődő, visszatérő nyelvi gyakorlatok. A rítus olyan ismétlődő cselekvés, amely megjeleníti egy kapcsolati hálózat vagy nagyobb társadalmi csoport ideológiáit/morális rendjét (illetve hozzájárul annak fenntartásához vagy újraalkotásához) és gyakran intenzív (kapcsolati) érzelmeket vált ki (Terkourafi–Kádár, 2017: 172). Olyan szerkezeti, formai jellemzői vannak, amelyek felismerhetővé és más gyakorlatoktól megkülönböztethetővé teszik azt a résztvevők és a megfigyelők számára is. Az alábbiakban az online ima résztvevői keretét és nyelvi repertoárját mutatom be, és kitérek a rítus kapcsolati aspektusaira is.

## Részvevői keret és nyelvi repertoár

Az online ima jelentős részben romani nyelven zajlik, kivéve a Szentírás-részletek magyar vagy román nyelvű felolvasását. Az első néhány hétben a résztvevők jórészt csak gábor romák voltak. Az imát meghirdető, a rítust vezető, moderáló roma férfi a közösség meghatalmazottjaként, annak „hangjaként” fordul Istenhez.

Az alábbi részlet, amely egy online ima bevezetőjéből származik, explicit módon utal a rítus keletkezésének körülményeire, arra, hogy az a járvány által okozott krízisre adott válaszként jött létre, a gábor közösségek tagjainak kezdeményezésére. A beszélő egy hatvanas éveiben járó férfi. Előljáróban a saját pozícióját tisztázó szabadkozás hangzik el, amely az online imákban visszatérő szerkezeti elemnek bizonyult. A beszélő hangsúlyozza, hogy nem saját személyét kívánja előtérbe helyezni, hanem az őt telefonon megkereső roma ismerősök (vallási értelemben vett testvérek) kérésének engedve, a közösség által meghatalmazott, felkért szószólóként fordul Istenhez, „egy kis live” formájában. A kicsinyítő elemek (*kako cino lajfo* 'ez a kis live', *phralorale* 'testvérkéim') használata a beszélő szerénységének és alázatosságának megnyilvánulása mind az online résztvevő roma közönséghez, mind pedig a transzcendenshez való viszonyban.

Az ima vezetője egyértelműen megfogalmazza az online ima rítusának kapcsolati funkcióját, azt, hogy annak célja az elszigeteltség („az ember egyedül csupán egyetlen ember”) és a kiszolgáltatottság enyhítése. Istenhez és a roma hívőkhöz egyszerre fordul, közös erőfeszítést (ima és böjt) szorgalmazva és támogatást kérve, hogy a betegek és a gyászolók „ne maradjanak egyedül a bajban”. A rítus célja az egymástól kényszerűen elszigetelt gábor romák összefogása, online közösség létrehozása az imában és a beszélő által javasolt szombati böjtben való részvétel révén. Az online ima teret ad a betegséggel kapcsolatos tapasztalatok és érzelmek egyéni és kollektív megjelenítésének, megosztásának. Három év távlatából visszatekintve ez az online műfaj a gábor romák multimodális Covid-krónikájaként is értelmezhető.

*Majlaši ratji, romale! Le laše Devlehko bekeššigo, the lehki pače t'en savorānca! (...) Sohtar kārāh kako cino lajfo? Namborig pušen vi cine, vi phurā, vi tārne. Sar žanen, romale, tumen, de duj šon avilah kako baro nasvalimo pe sahti lume. But manuš pele nasvale. The cārā sastjile. But roma, tārne, phurā, tale kade vreme, tale kakala duj kurkā mule. O lašo Del te del le hoztatartozovonen, save palal ašile but zor, vigastalaši, the te tradel pehko Sentone Lelkoh kaj te na ašen korkoríi ando bajure, the ando pharo djaso. Romale! Či maj žanel te žutil o manuš. O doktori kārān, so žanen. De amari vijaca, amaro eleto ande le laše Devlehko vast-i. But roma akharde ma oprā po telefono, kaj te mangahame vaš lengā. Ekh manuš korkoríi numa ekh manuš-i. Phral ando hito, barature phende, kaj te kārāh ekh cino lajfo, kaj e sahte roma ande Rumunije, Madjarorsago, Serbije, Džermanije, Amerika, po sahto globo la phuveko, the and'ol dešujekh apriliš, ande sento savato, kon žanel, kahko sastjimo permitil la, ekh paš djeh, de kon žanel, sahto savato, te inkārāh ekh posto th'ekh manglimo. Romale, phralorale, žiraleh baro bajo avilah pre amende, po roma. Aven te čingardah ko baro Del! (2020. április 10.)*

Jó estét kívánok, romák! A Jóisten békessége, az ő békéje legyen mindenkivel! (...) Miért csináljuk ezt a kicsi live-ot? Kérdezhetik ezt kicsik is, idősek is, fiatalok is. Amint azt tudjátok, romák, magatok (is), két hónapja jött ez a nagy betegség az egész világra. Sok ember megbetegedett. És kevesen gyógyultak meg. Sok roma, fiatalok, öregek, ezalatt az idő alatt, ezalatt a két hét alatt meghaltak. A Jóisten adjon a hátramaradt hozzátartozóknak sok erőt, vigasztalást, és küldje el az ő Szentlelkét, hogy ne maradjanak egyedül a bajban és a nehéz gyászban! Romák! Ember már nem tud segíteni. Az orvosok teszik, amit tudnak. De az életünk, az életünk a Jóisten kezében van. Sok roma felhívott engem telefonon, hogy imádkozzunk értük. Az ember egyedül csupán egy ember. Hívó testvéreim, barátaim mondták, hogy csináljunk egy kicsi élő közvetítést, hogy az összes roma Romániában, Magyarországon, Szerbiában, Németországban, Amerikában, az egész földkerekségen, április 11-én, szent szombat napján, aki tud, akinek az egészsége megengedi, egy fél napra, vagy aki tud, az egész szombatra tartsunk böjtöt és imádságot. Romák, testvérek, erősen nagy baj jött ránk, romákra. Gyertek és kiáltunk a nagy Istenhez!



Az online imák során a moderátor és a vele közös térben jelenlevő, gyakran csupán hallható, de nem látható családtagok és az online közönség közösen alkotják meg a rítust. A közönség tagjai írott kommentekkel járulnak hozzá az interakcióhoz, üdvözlik egymást, imakéréseket fogalmaznak meg, gyógyulást kívánnak, érzelemkifejező emotikonokat, like-jeleket, GIF-eket küldenek. Míg a szóbeli interakcióban domináns volt a romani, az írott kommentek többnyelvűek voltak. Ad hoc – román és magyar – ortográfiával írott romani, román és magyar nyelvű hozzászólásokat egyaránt olvashattunk.

Az így szerveződő online ima nem szerint differenciált rítus, amely reprodukálja a gábor közösségek „offline” nyilvános térhasználatát és a nyilvános megszólaláshoz való hozzáférés társadalmi nemi mintáit az online interakcióban is. A vezető rendszerint férfi, és csupán néha hallhatók – még ritkábban láthatók – a vele közös térben tartózkodó női családtagok, akik csatlakoznak az imához és az énekléshez. A felnőtt nők a közösségi médiában relatíve láthatatlanok. Ennek háttérben a nők morális megítélésének társadalmi jelentősége és az ezzel összefüggő társadalmi kontroll áll. (Hasonló társadalmi nemi kötöttségeket említ egyes lengyelországi roma közösségek médiahasználatában Szewczyk et al., 2023.)

A vallási élet intézményi színterein ugyanakkor az utóbbi néhány évben a társadalmi nemi hierarchiával összefüggő részvételi módok lassú változása figyelhető meg. Az 1990-es évek végén a nők az imaházban még többnyire a háttérben maradtak. Ma már a nagyobb gyülekezeti alkalmakon ők is szerepelnek a roma kórusban, és előfordul, hogy egy-egy vallásos szöveg felolvasójaként ők is beszédjoghöz jutnak.

Az online Covid-imákban a nyelvi tabukhoz való viszony is átalakult: a betegség és halál témájával kapcsolatos tabuk részleges felfüggesztése figyelhető meg például az imakérések megfogalmazásában. A kommentekben írott vagy a moderátor által szóban ismertetett imaszándékok felsorolásából mindenki megtudhatta, hogy mely családok és személyek vannak kritikus helyzetben. A betegségről és annak súlyosságáról nyíltan beszéltek, míg korábban az e témáról való beszéd kerülendő volt, vagy legalábbis nagy körültekintést és tapintatot igényelt.

A Covidban érintettség különböző fázisaihoz, az azok közötti állapotváltozásokhoz igazodó rituális ciklus jött létre. Az otthon tartózkodók, a kórházban ápoltság körteremből közvetített imái és a hazabocsátott gyógyultak hálaadó imái – van Genep (2007) terminusával – az átmenet rítusaiként értelmezhetők, amelyeknek különböző szakaszaiban legalább online résztvevőként végigkísérhették és támogathatták egymást a közösség tagjai. Családi körben zajló imát, előre meghirdetett, nyilvánosságra tervezett *lajvo manglimokat* és zárt, meghívásos csoportokban zajló imákat ugyanúgy láthattunk, ahogyan részesei lehettünk a kórházi körteremben együtt imádkozó, maszkot, pizsamát viselő gábor férfiak csoportos bejelentkezéseinek is. A pizsamában mutatkozás a testképpel és tisztátalansággal (*marhime*) összefüggő tabuk (Szalai, 2021) miatt korábban elképzelhetetlen lett volna nyilvánosság előtt, különösen ellenkező neműek jelenlétében, a rendkívüli helyzet azonban átmenetileg felülírta ezt a tabut is.

### **Az online imarítus visszatérő, ismétlődő strukturális elemei a következők:**

- köszöntés, az online csatorna megfelelő működésének ellenőrzése (például *Ašundjolpe?* Hallatszik?);
- rövid ima és/vagy ének;
- Szentírás-részlet felolvasása (magyarul vagy románul);
- a közönségtől érkező kérések, imaszándékok felolvasása/ismertetése;
- könyörgés, ima a betegekért (150 nagycsaládot felsoroló imalistára is volt példa), minden gábor romáért Erdélyben és azon kívül, a helyi magyarokért és románokért, az orvosokért és ápolókért, az ország vezetőiért stb.;
- éneklés;
- elköszönés: áldások, jókívánások;
- a következő imaalkalom idejének, platformjának, szervezőjének bejelentése.

Az imát kérők felsorolását követi maga az ima, a könyörgés. A gyógyulást kérőket rendszerint a közösségben ismert romani névvel (*řomano anav*), lakhelyre és rokonsági státusra utalva említik, így a rokonsági rendszer és kapcsolati hálózat reprezentációja és megerősítése is zajlik a *manglimo* keretében. A könyörgéseket az érzelmetli előadásmód jellemezte, olyan nonverbális jegyekkel, mint a sírós, időnként elcsukló hang, egyenetlen beszédritmus, a felkiáltó intonáció

gyakori használata. Ezt gyakran kísérték olyan gesztusok, mint a térdre borulás, behunyt szem, imára kulcsolt kéz. A rítust az elköszönés, áldások, jókívánságok formulái zárták.

Az alábbi rövid részlet egy Maros megyei kórház kórtermek előtti folyosóján tartott csoportos élő imaközvetítés egyik záróformulája. A különböző generációba tartozó (30 és 60 év közötti) gábor férfiak és egy kisfiú pizsamában, maszkban voltak láthatók, amint kartávolságot mérve felvették az előírt másfél méteres távolságot egymástól, majd körbeállva imádkozni és énekelni kezdtek. A háttérben időnként látható volt a védőruhás egészségügyi személyzet is. Az egyik 60 év körüli résztvevő így köszönt el a nézőktől:

*Kado lajfo na ande kode kãrdjam le, hanem te dah kuražo, save khãrã the nasvale-j, te na daran!  
Save ande pature le korhazonengã, te na daran! O Jezuși tumenca-j, sar amenca vi tumenca, khãrã  
zah, duj-trin djeh, the sa khãrã zah, te azutilah o Jezuși. Serustok! (2020. 04. 11.)*

Ezt a live-ot nem azért készítettük (hogy kérkedjünk – Sz. A.), hanem hogy bátorságot adjunk, hogy akik otthon vannak és betegek, ne féljenek! Akik a kórházi ágyakon fekszetek, ne féljete! Jézus veletek van, ahogyan velünk, úgy veletek is, hazamegyünk, két-három nap, és mind hazamegyünk, ha megsegít Jézus! Szervusztok! (integet)

A rítus végén kapott helyet a következő közös online imára invitálás és az azzal kapcsolatos részletek kihirdetése, ami voltaképpen a rítuslánc szervezésének aktusa. Az online ima nemcsak kapcsolati rítusként, hanem identitásgyakorlatként is jelentős, mivel lehetőséget ad a résztvevők etnikai, nyelvi és vallási identitásának nyilvános reprezentációjára is.

## *A rítus expanziója és intézményesülése*

Az online ima a krízismenedzselés kapcsolati rítusaként jött létre 2020 tavaszán, de a járvány lecsengése után is fennmaradt, sőt elindult az intézményesülés útján. A résztvevők köre bővült, a rítus multietnikussá és egyre inkább többnyelvűvé is válik. A kora reggeli online imákba és a szombati imaórákba a gábor résztvevőkön túl egy-egy más romani dialektust beszélő (úzynevezett *djurdjovaje* – gyergyói roma és cõrhár/korturár) roma résztvevő is bekapcsolódott. Így a gábor romani dialektus különböző változatai mellett akár még két másik erdélyi vlah romani nyelvjárást is hallhatunk.

Résztvevőként alkalmanként már megjelennek a magyar és román adventista lelkészek is, és az online közönségben feltűnnek magyar és román ismerősök is. Rájuk tekintettel a gábor moderátorok időnként ma már meghirdetnek magyar és román nyelvű online imákat is. Nemcsak az adventista egyház fogadta be tehát a gáborokat, hanem a rítus online terében az adventista gáborok is befogadják a gádzsó, magyar és román hittársakat. Úgy tűnik, hogy az adventista egyház a gábor román evangelizációjának lehetséges terét ismerte fel a roma kezdeményezésben, és online platformok felkínálásával is támogatja azt. Ma már az online ima és egyéb vallási események számára külön Facebook- és YouTube-csatorna jött létre (például *Speranța pentru Gabori*, 'Reménység a gáboroknak' néven).

Az utóbbi három-négy évben a gábor romani dialektusban előadott „szent énekek” reper-toárja is jelentősen bővült. Azok román által fordított szövege gyakran kivetítve olvasható a gyülekezeti alkalmakon, azaz az anyanyelvi írásbeliséggel való kísérletezésnek lehetünk tanúi. Gábor roma adventista kórus is működik, amelyet a missziós alkalmakon gyakran nem roma muzsikusok kísérnek. Ilyenkor az is előfordul, hogy a rítus előadásának idejére gádzsók szim-bolikusan „romává válnak”. Romani vallásos énekeket szólaltatnak meg román előadók, például egy román énekesnő és zongoraművész a gábor asszonyok viseletében (kendőben, bokát takaró, színes, mintás plisszírozott szoknyában és kötényben) kíséri a gáborok kórusát. Ez egyfajta stilizált identitásperformance-ként is értelmezhető: az etnikai határok ideiglenes, szimbolikus átlépésének aktusában gádzsók öltik magukra a gáborok viseletét és szólalnak meg nyelvükön. Ez a szolidaritás és közeledés mediatizált megjelenési formája, amelyet az Isten előtti egyenlőség és testvérség ideológiája motivál. A kezdetben gábor román által szervezett, gábor románoknak szánt online ima kapcsolati rítusa így válik többnyelvű, multietnikus, intézményesülő rítussá.



Gábor lányok,  
Székelykakasd,  
1999

Forrás: Hajnal  
László Endre felvétele,  
Száráz Miklós György  
Cigányok című  
könyvéből

Az online ima a romani használati lehetőségeinek kiterjesztéséhez is hozzájárulhat. A romani számára egy új, formális nyelvhasználati szintér jött létre, ahol a nyelv a roma és az interetnikus nyilvánosságban, és írott formában is megjelenhet. Olyan témákkal kapcsolatban is használják azt, amelyekre korábban korlátozottan volt lehetőség. Vallásos témák megvitatása, bibliai szövegek magyarázata, vallásos énekek és versek szövegének kollaboratív megalkotása, az online közvetítéssel és új kommunikációs technológiákkal kapcsolatos „techtalk” vagy épp a járvánnyal kapcsolatos információk megosztása is gyakran romani nyelven zajlik. A használati lehetőségek bővülése utat nyitott egy spontán, közösségi nyelvi tervezési folyamatnak, amely mind a nyelv státuszára, mind annak korpuszára pozitív hatást gyakorolhat. A korpusz tekintetében a romani szókincs, terminológia bővülésének lehetünk tanúi. Kialakulóban van egy romani „nettalk”, és a járvány témájához kapcsolódó fogalmak megnevezésére is formálódnak kifejezések.

A romani nyelvhasználat új, online, multimodális műfajai arra hívják fel a figyelmet, hogy a nyelv dokumentációja során is érdemes a romanit a maga teljességében szemlélni, azaz a változó életkörülményekre és helyzetekre reagáló, folyamatosan változó nyelvként tekinteni arra.

### A romani szövegek lejegyzésére használt írásmód

az **ă** centrális e [ə], az **î** centrális i [i] magánhangzót jelöl (mint a románban)  
a **palatális mássalhangzókat** az adott betű után írt j jelöli: dj, nj, tj (mint a magyar gy, ny, ty)  
**x**: uvuláris réshang, torokból ejtett h  
**ř**: uvuláris r hang, torokból ejtett r  
az **aspirált, hehezetes ejtést** a mássalhangzó után írt h jelöli: kh, ph, th  
**č, š, ž**: posztalveoláris mássalhangzók (mint a magyar cs, s, és zs hang)  
**ś, ź**: palatalizált szibilánsok

## Irodalom

- Bentzen, Sinding Jeanet 2021. In crisis, we pray: Religiosity and the COVID-19 pandemic. *Journal of Economic Behavior & Organization* 192: 501–543.
- Berta Péter 2014. Fogyasztás, hírnév, politika. Az erdélyi gábor romák presztízsgazdasága. Budapest: MTA BTK Néprajztudományi Intézet.
- Božic, S. 2021. Interactional Ritual Chains and Sustainability of Lockdowns. Quarantines, „Social Distancing” and Isolation during the COVID-19 Pandemic. *Sociologija i Prostor* 59: 13–34.
- Bucholtz, Mary 2001. „Minek legyen normális?” Nyelvi és identitásgyakorlatok külön lányok közösségében. *Replika* 45–46: 191–211.
- Doležalová, Markéta 2021. Praying Through the Pandemic: Religion, Uncertainty, and Care. *Romani Studies* 31 (2): 277–297.
- Fosztó László 2009. Ritual Revitalisation after Socialism: Community, Personhood, and Conversion among Roma in a Transylvanian village. Berlin: Lit. Verlag
- Gay y Blasco, Paloma – Martin Fotta (szerk.) 2023. *Romani Chronicles of COVID-2019: Testimonies of Harm and Resilience*. New York–Oxford, Berghahn.
- Jiménez, Antonio Montañés 2021. Pentecostal Christianity, COVID-19 and the Digital World. *The Sociological Review Magazine*. <https://doi.org/10.51428/tsr.wtfg8908>
- Kertzer, David I. 1988. *Ritual, Politics, and Power*. New Haven, Yale University Press.
- Senft, Gunter–Basso, B. Ellen (szerk.) 2009. *Ritual Communication*. London: Routledge.
- Szalai Andrea 2010. Nyelvi ideológiák és a társadalmi határok kijelölése egy erdélyi gábor roma közösségben. In Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Budapest: Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet, 418–429.
- Szalai Andrea 2021. „Nálunk a férfi az első!” Társadalmi nemi ideológiák gábor roma közösségekben. *Társadalmi nemek tudománya* 11 (2): 21–53.
- Szewczyk, Monika – Elżbieta Mirga-Wójtowicz – Ignacy Józwiak 2023. The internet and transnational Polish Roma families in a time of pandemic. In Gay y Blasco, P. – M. Fotta (szerk.): *Romani Chronicles of COVID-2019: Testimonies of Harm and Resilience*. New York–Oxford: Berghahn, 229–246.
- van Gennep, Arnold 2007 [1909]. *Átmeneti rítusok*. Budapest: L’Harmattan.
- Wodak, Ruth 2021. Crisis communication and crisis management during COVID-19. *Global Discourse* 11 (3): 329–353.
- Terkourafi, Maria – Kádár, Z. Dániel 2017. Convention and Ritual. In Culpeper, J. – Haugh, M. – Kádár, Z. D. (szerk.): *The Palgrave Handbook of Linguistic (Im)Politeness*. London: Palgrave Macmillan, 71–196.

# A romani nyelv nyelvészeti áttekintése<sup>1</sup>

## *A cigányok/romák által beszélt romani nyelv*

A tanulmány fókuszában álló romani az indoeurópai nyelvek ind ágába tartozó nyelv, amely világszerte felfedezhető, és a cigány közösségek által beszélt nyelvként, a cigányok/romák anyanyelveként azonosítják. Filológiai kutatásokból merített információk alapján tudjuk, hogy a romani nyelv rokonságban áll a mai India területén kialakuló szanszkrit nyelvből a Kr. e. IV. században kiváló – hindusztáninak is nevezett – hindivel (Kállai, 2015:19), ezenkívül egyéb indiai nyelvekkel (közép-indiai, északnyugat-indiai régiók nyelvei) is mutat közös vonásokat (Matras, 2022). A cigányok/romák használta romani nyelv indiai eredetét elsőként Vályi István ismerte fel, indiai és magyarországi nyelvhasználók diskurálását összemerve (Forray R., 2022:7).

A romani hosszú ideig nem rendelkezett írásbeliséggel, és bár mára már számos romani nyelvű kiadványt – nyelvkönyvek, tankönyvek, munkafüzetek, oktatási segédanyagok, szótárak, szépirodalmi és szakfordítások – publikáltak, a nyelv használói körében korunkban is jobbra orális formában él (Heltai, 2020:71, Matras, 1991:110), ebből fakadóan gyakran megfigyelhető a beszélői által applikált egyszerűsített, a többségi társadalom nyelvének grammatikai szabályait tükröző fonetikus romani írásmód<sup>2</sup>. A nyelv írásbeliségének megteremtése – vagy megkísérlése – eltérő időpontokban valósult meg az egyes államokban, példának okáért a Szovjetunió területén csak az 1920–30-as években, a kisebbségek önálló nyelvének használatát szorgalmazó általános politikának köszönhetően jelentek meg romani nyelvű publikációk, fordítások. A főként oralitásban létező nyelv írásbeli változatának létrehozása és nyelvtörténeti, grammatikai ismérveinek tudományosan megalapozott összefoglalása érdekében erőfeszítéseket tevő nyelvészek, aktivisták közül említésre méltó Ian Hancock, Marcel Cortiade, ezenfelül Jusuf Saip, Viktor Elsík és Yaron Matras neve, akik a romanit elemző deskriptív és normatív nyelvészeti megfigyeléseken alapuló tanulmányokat, szakkikket közöltek (Matras, 1991:109). Hazánkban a romaniról szóló mélyreható nyelvtörténeti és grammatikai ismeretek megszerzésében többek mellett Tálos Endre, Choli Daróczi József, Lakatos Szilvia, továbbá Baló András Márton, Rosenberg Mátyás, Réger Zita, Bartha Csilla, illetve Hegyi Ildikó és Rézműves Melinda hiánypótló munkásságára támaszkodhatunk.

A romani nyelvhasználók száma globálisan öt- és tízmillió közé tehető, hazánkban az öt-nyolcszázézer főre becsült cigányság (Cserti Csapó, 2003:28) romanit beszélő csoportjainak (oláh-cigányok, romungrók) arányából vonatkoztatva megközelítőleg száz-százötvenezer személy esetében gyanítható a romani nyelvtudás megléte. Európában a Balkán (Bulgária, Albánia, Észak-Macedónia, Szerbia, Koszovó, Görögország), ezenfelül Közép- (Magyarország, Szlovákia) és Kelet-Európa (Románia) országai rendelkeznek túlnyomórészt romani nyelvhasználókkal (Cserti Csapó, 2015:87), hiszen az európai cigányság mintegy kétharmada ezen a területen él. A megnevezett térségeken kívül a nyelv jelenléte a kontinens egyéb országain belül szórva mutatatható ki.

A romani azon nyelvek egyike, amelyeknek napjainkban is számos változata él – csupán az európai kontinens területén belül a hatvanat is meghaladó dialektusszámról beszélhetünk (Fraser, 1996:20) –, amelyek a diaszpórában élő cigányság elhelyezkedésének függvényében különösképp Európa területén lelhetőek fel. Minthogy a nyelv nem korlátozódik egy-egy térség területére, hanem ezzel ellenkezőleg, széles körű beszélőbázissal rendelkezvén igencsak sok állam, mi több, kontinens területén jelen van, így beszélői – más nyelvek beszélőközösségeihez hasonló módon – az együttélés és a sűrűn ismétlődő érintkezés során permanensen „kölcsonöztek” szavakat az őket

<sup>1</sup> A tanulmány Turay Maryama (2023): A romani nyelv használata és intergenerációs átörökítése. A romani nyelvalkalmazás vizsgálata egy pécsi szegregátumban című szakdolgozat átdolgozott részlete.

<sup>2</sup> Sztenderdizáltság hiányában általános romani ortográfiáról nem, csupán lokális konszenzuson alapuló grammatikai szabályokról beszélhetünk (Lakatos, 2012:21, 26).

befogadó ország területén élő, rendszerint hatványozottan nagyobb létszámban lévő közösséghez tartozók által beszélt nyelv(ek)ből. Az átvett, jövevényszóvá váló kifejezések idővel a romani szókészletbe épülve – esetenként kisebb-nagyobb mértékű kiejtésbeli és a romani által megkívánt szupraszegmentális tényezőknek (hanglejtés, hangsúly, beszéddallam)<sup>3</sup> megfelelő hasonlással – tovább éltek a romanit beszélők körében, ezzel meglehetősen differenciálttá téve mind a regionális, mind az egyetemes romani lexicát. Ezen okból kifolyólag bármely romani változatot szemlélve tetten érhető a nyelvhasználók kommunikációjában a nem romani alapszókinccs részét képező kifejezések magas aránya, amely jelenség észlelése laikusként arra engedhet következtetni, hogy a romanit egyfajta lexikai deficit és az önálló grammatikai struktúrák általános hiánya jellemzi. Yaron Matras azonban felhívja figyelmünket arra, hogy ez ne vezessen minket a közbeszédben hallható, romanival kapcsolatos szimplifikált és nemritkán valótlan megállapításokon nyugvó konklúziók felállítására, a más nyelvekből származó lexémák és szókapcsolatok kurrens előfordulása ugyanis kétségkívül egy sor olyan szociolingvisztikai tényező függvénye, amelyek számavétele elengedhetetlen a romani nyelvre jellemző sajátosságok megértéséhez (Matras, 1998:3).

”

*A romani nyelvváltozatok mindegyike esetében megfigyelhető a nyelvészeti kutatások során feltárt közös romani alapszókinccs, ezáltal biztosított a romani beszélők közötti kölcsönös érthetőség (Matras, 2022). Az eltérő nyelvjárásokat ismerő nyelvhasználók egymással való kontaktusba lépése során a másik fél megértésének egyszerű, kifogástalan vagy éppenséggel nehezkesebb, embert próbálóbb voltát nagyban befolyásolja a dialektusok földrajzi elhelyezkedése, mi több, a romani és az adott országban használatos többségi nyelv szókinccsének és/vagy grammatikájának keveredése a beszélők kommunikációjában.*

Így tehát egy hazánkban élő, a romani valamely magyarországi dialektusát beszélő illető sokkal kisebb veszélyesség árán képes megértetni magát egy a balti területek romani dialektusának ismeretét birtokló nyelvhasználóval, mint egy jócskán izoláltabb helyzetben lévő, például finn romani változatot használó személlyel (Lakatos, 2015:185–186). A romani dialektusok további közös vonása, hogy az etnikai kisebbségeket a nemzet/többségi társadalom szerves részeként azonosító államokban is de facto a hivatalos államnyelvnek alárendelődve élnek, amely kiváltképp érvényesül a cigányság esetében, tekintve, hogy a cigány/roma népesség nem rendelkezik anyaországgal, ezáltal a közösség tagjai minden egyes országban nyelvi és létszámbeli kisebbségben vannak.

## *A romani nyelv fejlődéstörténete*

A romani kialakulásának idejéről, körülményeiről igen csekély számban állnak rendelkezésünkre források. Napjainkra jól ismert, hogy a cigányok/romák vándorlásuk során sok országban meg-

<sup>3</sup> A A romaniban „az állandó (stabil) szókészlethez tartozó –o-ra végződő cigány főnevek (...) egyes és többes számban is véghangsú-

lyosak”, hasonlóan a három és egyalakú melléknevekhez, továbbá a nőnemű főnevek egyes csoportjaihoz (Choli, 2002:21).

fordultak, egyik-másik a megélhetési lehetőségek és a korabeli társadalom cigánysággal szemben tanúsított toleranciájának mértékéhez mérten hosszabb-rövidebb ideig letelepedésük helyszíne is volt. Ahogyan előbb szót ejtettem róla, a cigány/roma közösséget körülvevő mindenkori nyelvi környezet változatossága elengedhetetlenül hatott a romani nyelv szókészletére (Matras, 2022) – e folyamat kétirányú, ezáltal a közösséget befogadó országok nyelvei is kölcsönöztek mondat alkotó elemeket a romaniból (Lakatos, 2012:28) –, ebből kifolyólag a romaniban különféle „idegen” eredetű kifejezések fordulnak elő. A más nyelvekből kölcsönzött kifejezések (perzsa, örmény, görög, román stb.) etimológiai tanulmányozásával rekonstruálható a közösség vándorlásának iránya is (Fraser, 1996:19).

Az eddig bizonyított nyelvészeti kutatások eredményei alapján, a nyelv változásainak fázisait tanulmányozva három főbb érárt különböztethetünk meg: proto-romanit, korai romanit és modern romanit. A cigányság őshazájában, Indiában<sup>4</sup> való tartózkodásának idején a proto-romani változatot beszélte a közösség, az indiai területekről való – az első évezred végére tehető (Matras, 2022) – szétszéledés után pedig a korai romaninak nevezett változatra tértek át. A korunkban megfigyelhető modern romani változat kialakulása és elterjedése a 16. századra datálható (Lakatos, 2015:183).

## *A romani nyelv Magyarországon*

A történeti nyelvészet két csoportra, konzervatív és pararomani változatra osztja az eurázsiai romani nyelvet, melyek közül Magyarország területén az előbbi van használatban. A hazánkban előforduló romani dialektusok a román nyelvi hatástól erősen befolyásolt vlax/vlah<sup>5</sup> romani dialektuscsoport északi vlax alcsoportja (lovári, kelderás, csurári, cerhári stb. nyelvjárások), illetve a centrális dialektuscsoport délkeleti centrális alcsoportjához sorolt romungró nyelvjárás és délnyugati centrális alcsoportjának vend romani változata (Lakatos, 2015:183, 187). A cigányság inhomogén mivoltát felismerő és kutató etnográfus, Erdős Kamill a beszélt nyelv és nyelvváltozat alapján tipologizálta, és négy nagy csoportba rendezte a korábban Magyarországon élő cigány/roma csoportokat. Empirikus élményein alapuló klasszifikációja alapján a *cigány nyelvű csoportok* tagjai a romani kárpáti változatát beszélő kárpáti cigányok/romák (1), valamint az oláh-cigány nyelvet beszélő, törzsekbe rendeződő, és nevüket e nemzetségekből (vicákból vagy fácákból) származtató (Lakatos, 2012:27) oláh-cigányok (2). A *nem cigány anyanyelvű* csoportokhoz a romani nyelvüket a felkeresés idejére már elvesztett, ezáltal nyelvileg asszimilálódott kárpáti és oláh-cigányok (3), illetve a román anyanyelvű beások (4). Erdős a besorolásában szereplő, a romani nyelvvel szoros kapcsolatban álló és kisebb kompániákba tömörülő oláh-cigányok tizenhárom kommunájával találkozott néprajzi gyűjtései alkalmával. Ezek mentén főképpen nyelvhasználati sajátosságaik és mesterségeik alapján megkülönböztette a lovári (lovári), posotyári (posotari/zsebtolvaj), kherári (kherari/házal bírő), colári (colari/szönyeget), kelderári (kelderari/kézműves), cerhári (cerhari), máshári (mashari/halász), bugári (bugari), curári (curari), drizár (drizar), gurvár (gurvar/edényfoltos) csoportokat.<sup>6</sup> Megjegyzendő, hogy az egyes változatok létjogosultsága között sem a szókészlet, a grammatika rendszabályai, sem beszélőinek száma alapján nem állítható fel hierarchia.

A Magyarországon megtalálható romani dialektusok közül az oláh-cigány közösség tagjai által beszélt lovári a legelterjedtebb, és más romani változatokkal szemben eme nyelvjárás létezése szélesebb ismeretségnek örvend úgy a cigányság, mint a többségi társadalom tagjainak körében. Bizonyos aspektusból e nyelvjárás helyzete unikálisnak tekinthető, ugyanis hazánkban ennek a dialektusnak van a legnagyobb társadalmi elismertsége, ami bizonyosan annak tulajdonítható,

<sup>4</sup> Korábban megannyi téves elképzelés élt a cigányság etnogenézisére, származására vonatkozóan, napjainkra azonban mind nyelvészeti, mind genetikai kutatások által megerősített, hogy a cigány/roma közösség őshazája India.

<sup>5</sup> A *vlax* és *vlah* terminus egyazon dialektuscsoport megnevezései. Az eltérő írásmód oka, hogy a romani egyes nyelvjárásaiban, többek

között a lovári változatban is a torokból képzett, reszelős h hangot x-szel jelölik.

<sup>6</sup> Erdős Kamill gyűjtése óta nem valósult meg újabb, átfogó nyelvjárás kutatás hazánkban, amely a magam meglátása szerint erősen indokolt lenne, hiszen valószínűsíthető, hogy napjainkra redukálódott a Magyarországon előforduló romani változatok száma.

hogy a lovári változatot beszélők a cigányság által felülreprezentált régiókon (Budapest, Északkelet-Magyarország Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Heves, Nógrád vármegya, a Dél-Dunántúlon Somogy, Tolna, Baranya, továbbá a Nyugat-Dunántúlon Zala vármegya) kívül az egész ország területén megtalálhatók. Ezek mellett a lovári népszerűségét annak is köszönheti, hogy a cigány/roma nemzetiségi oktatás módszertanának kidolgozói e változat anyanyelvi beszélői közül kerültek kiválasztásra, ezáltal ezen nyelvjárás jelenik meg a romani nyelvű köz- és felsőoktatásban. A romani nyelvet magas szinten elsajátítók formális keretek között érettségi vagy nyelvvizsga keretében tehetik próbára nyelvi kompetenciáikat: romani nyelvből 1995 óta tehető alap-, közép- és felsőfokú nyelvvizsga (Lakatos, 2006:117), az ehhez szükséges „akkreditációs anyag elkészítése Choli Daróczi József és Karsai Ervin nevéhez fűződik” (Lakatos, 2012:108). Kezdetben az Idegennyelvi Továbbképző Központ szolgált a romani nyelvvizsgáztatás helyszínéül, jelen állás szerint pedig a nyelvtudásukról nyelvvizsga-bizonyítvány megszerzése által számot adni kívánóknak az Ezra Nyelvvizsgaközpont nyújt lehetőséget a nyelvvizsga letételére. A közép- vagy emelt szintű lovári érettségi vizsgán részt venni szándékozók előtt elsőként 2005-ben nyílt meg a vizsgázásra a lehetőség (Lakatos, 2012:114).

### Felhasznált irodalom

- Cserti Csapó Tibor (2015): A cigány csoportok helyzete a modern társadalomban. Szociológiai megközelítések és azok problematikája. In: Orsós Anna (szerk.) (2015): A romológia alapjai. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék
- Cserti Csapó Tibor (2003): A cigány népesség gazdasági-társadalmi helyzete a Dél-Dunántúlon. Doktori (PhD) értekezés. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar, Földrajzi Intézet
- Forray R. Katalin (2022): Romológia. Kutatástól az oktatásig. Budapest, Gondolat Kiadó
- Fraser, Sir Angus (1996): A cigányok. Budapest, Osiris Kiadó
- Heltai János Imre (2020): Transzlingválás – Elmélet és gyakorlat. Budapest, Gondolat Kiadó
- Kállai Ernő (2015): Cigány csoportok Európában és Magyarországon. In: Orsós Anna (szerk.) (2015): A romológia alapjai. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék
- Lakatos Szilvia (2006): A romani/lovári nyelv. In: Forray R. Katalin (2006): Ismeretek a romológia alapképzési szakhoz. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék
- Lakatos Szilvia (2015): A romani nyelv. In: Orsós Anna (szerk.) (2015): A romológia alapjai. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék
- Lakatos Szilvia (2012): A romani nyelv közösségi használatának és közoktatási helyzetének vizsgálata Magyarországon. Doktori (PhD) értekezés. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola
- Matras, Yaron (2022): Go West. The evolution of Romani language and culture. *New Internationalist* Jan-Feb, 2022, 25-27 <https://newint.org/features/2021/12/07/go-west> (utolsó megtekintés dátuma: 2023.03.20.)
- Matras, Yaron (1998): Para-Romani revisited. In: Matras, Yaron ed. *The Romani Element in Non-standard Speech*. Wiesbaden: Harrassowitz. 1-27
- Matras, Yaron, Reershemius, Gertrud (1991): Standardization beyond the state: The cases of Yiddish, Kurdish and Romani. In: von Gleich, U. & E. Wolff (Hrsg.): *Standardization of national languages*. Hamburg, UNESCO-Institut für Pädagogik, 103-123



# A cigány értelmiség kialakulásának társadalmi gátjai

Az utóbbi években általában a tudományra és az oktatásra fordított eszközök ugyan drámaian csökkentek, de a jelenséget mégsem merném tudománymonopólium-védelmi akcióként fölfogni, vagy kezelni. Ez inkább része az általános restriktív pénzügypolitikának, amely ezeket a kisebbségpolitikai szent teheneket sem kíméli. Ebből a szempontból egyébként a kulturális tőke monopolistái sajátos monopolisták. Tudniillik érdekelték azoknak az intézményeknek erősítésében, amelyek a saját „monopóliumukat gyengítik”. Sajátos paradoxon: a kisebbségi oktatási rendszer növelésével növeljük a kínálatát annak a típusú munkaerőnek, amivel magunk is rendelkezünk, és amelyre szükségünk van, hogy a saját hatalmunkat növeljük. Úgy teremtünk állást magunknak, hogy a saját konkurenciánkat termeljük.

Ha az oktatási és kutatási intézményeknek sikertelenek a termékei, akkor magunknak az intézményeknek a presztízsét ássuk alá. Ez a probléma a rangos diploma fokozatok fölött gyakorolt szigorú mennyiségi kontrollal oldható meg. Nem mindegy, hogy melyik diploma hol helyezkedik el a fölfelé vezető skálán. Amíg csak kevesen szereznek érettségét, addig már érettségivel is viszonylag messze lehet jutni, amíg kevesen végeznek egyetemet, addig az egyetemi diploma elég ahhoz, hogy valaki a kisebbség közül bármeddig eljusson. De amikor már legalább kisdoktorit kell szerezni az előrejutáshoz, az egyetemi diploma önmagában csak arra elég, hogy valakiből taxisofőr legyen, az érettségi pedig már mindenhez kevés, addig a cigányság társadalmi beilleszkedése üres frázis.

Ez a legfontosabb önvédelmi mechanizmusa a kulturális tőke birtokosainak, többek között a romológusoknak, a roma „pályákon” tevékenykedőknek, a roma iskolákban, a roma osztályokban, a roma tanszékeken tanító oktatóknak, és jelesen a roma szervezetekben tevékenykedő, vezető beosztású nem roma alkalmazottaknak.

Azt hiszem, ebből a szempontból rettenetesen fontos a családi szocializáció, illetve a megfelelő, a cigány fiataloknak is megfelelő iskolarendszer működése és működtetése. A legfontosabb tudás az igazi kultúrtőke, az a magas kultúra, ami aztán a szimbolikus hatalom forrása, már korán a családi szocializációban alakul ki. Ráadásul az iskolarendszer korai szakaszai erre nem fordítanak különösebb figyelmet. Az iskolában technikai, nem pedig teoretikus, kritikai, magas kulturális ismereteket adnak, mégpedig nagyon hosszú időn keresztül. És aztán van egy cezúra az iskolarendszerben, amit ugyan át lehet lépni, de nem mindenkinek. Magyarországon a gimnázium ez a cezúra. Ezen a szinten már nem technika ismereteket kell elsajátítani, hanem kritikait, ahol alkotó módon lehet és kell gondolkodni. Ilyenkor lép be a társadalmi származás hatása, ekkor derül ki, hogy akár az értelmiségi, akár a polgári, sőt akár a parasztgyerekek ezeket a feladatokat könnyen oldják meg, míg a cigány családok köréből származó gyerekek nem tudnak megfelelni, mert sehol nem sajátították el ezeket a készségeket.

Ennek kiküszöbölése céljából van, lenne szükség olyan etnikai iskolákra, ahol a családi környezetben hiányzó gondolkodási mechanizmusokat is pótolni lehetne, kellene, olyan pedagógusokra, akik ezekre a feladatokra nem csak felkészültek, át- és meg is élték azokat, tehát érzelmileg is kötődnek a témához, élményekkel rendelkeznek. A nemcigány cigány vezetőknek – elsősorban pedagógusok körében – érdekük ellen való a cigány fiatalok ilyenét való oktatása, nevelése.

A kulturális tőke birtokosai saját pozíciójukat, illetve annak átörökítését több fronton és különféle mechanizmusokkal védik meg. Ezzel összefüggésben nagyon fontos megállapítanunk, hogy mit tekintünk érvényes tudásnak. Úgy tűnik, Magyarországon a cigányokkal szembeni megítélésben ez a kérdés nagyon az elvont kérdések közé tartozik, holott nem az. Hiszen nyilvánvaló társadalmi alkuk során állapotunk meg arról, hogy mi az a tudás, amit elfogadunk érvényesnek. Azok, akik éppen a társadalmi, hatalmi elitbe tartoznak, nyilván az övéktől különböző tudásokat igyekeznek leértékelni, a sajátjukat pedig felértékelni, vagyis úgy tüntetni föl, mintha

a saját tudásuk lenne az egyetlen lehetséges tudás. A küzdelem egy sajátos közgazdasági ismeretrendszer felhasználásával folyik: ez az eszközrendszer igen fontos a hatalom gyakorlása szempontjából.

Ennek a technokratikus elitnek meghatározó elmélete a monetarizmus. Kialakult egy sajátos közigazgatási ismeretrendszer, amely magát úgy tünteti föl mint abszolút tudást, ami ráadásul nehezen elsajátítható, s az átlag magyar fiatal sem igen férhet hozzá, nemhogy a cigány. Ezért nincs igazi cigány értelmiség. De minthogy nincs igazi cigány értelmiség, ezért nem csak az értelmiség nem, a teljes cigány populáció nem kerülhet a hatalomnak még a közelébe sem. A társadalmi javakból való részesedésnek pedig feltétele a hatalomból való részesedés is. Ebből következik, hogy ha részesedni szeretnénk a társadalmi javakból, el kell, el kellene érünk, hogy a hatalomból részesedjünk előbb. Ezért van, ezért lenne szükség az egységes, a valódi cigány értelmiségre, amely mindezeket a feltételeket képes és alkalmas lenne megteremteni..

Hogy hogyan? Ülünk le és beszéljük meg. Ne kategorizáljunk, hogy rúdugró, olaj meg szinto, illetve bejás, azt nézzük, ahogy bennünket lát Európa, Magyarország: cigány! Merthogy ez bennünk a közös. Minden egyéb mellébeszélés. Ezt a mindenkori kormányok is így látják. Lásd NFT I., NFT II. stb.

*(Eredeti megjelenés: ROM SOM, 2006)*

# KALEIDOSZKÓP

Erdély,  
Móc vidék  
Forrás: a szerző  
felvétele



SZÁRAZ MIKLÓS GYÖRGY

## Kalandozók

A cigány kalandozások nem voltak véresek és pusztítók, mint mondjuk a 9–10. századi kalandozó magyarok, az Afrika felől támadó arabok vagy a vikingek hadi vállalkozásai, de azért a cigányok kis népvándorlása is kalandozás volt a javából. Békés kalandozás. Nyelveket tanultak, szokásokat, mesterségeket hagytak oda és sajátítottak el újakat, vissza-visszatértek ugyanoda, köröztek, ismerkedtek, válogattak – keresték a helyüket.

És loptak.

Ne tagadjuk, ha egyszer tény, hiszen a legkorábbi tudósítások is rendre felróják nekik: loptak, tolvajkodtak. Kivált asszonyaik. Akik kártyából, tenyérből, felhőből, parázból, hajszálból vagy csontból jósoltak, s akiket – írja a kortárs krónikás – mindig nagyszámú zsebmetsző gyermek rajzott körül.

Hogy miért indulnak el? Miért tartanak északra és nyugatra? Nem tudjuk. Hivatkozhatnánk ismét a török terjeszkedésre, de ez sem feltétlenül igaz. Hiszen közsímet, hogy a törökök türelmesebbek, tulajdonképpen közönyösek voltak a vallási kérdésekben. Nem térítettek, ha fizették az adót, békén hagyták a keresztényeket is. Cigányokkal, zsidókkal nem sokat törődtek. Az viszont megint bizonyos, hogy ahol a frontvonalak húzódnak, ahol évszázadokon át újra és újrarábrolva, dúlva, mindent felperzselve és lerombolva vonulnak, ütköznek meg egymással támadó és felszabadító seregek, ott nem sok jóval kecsesget a jövendő. Talán ezért igyekeztek, ha tehették, a békésebbnek gondolt Nyugat irányába.



Győr, 1940

Forrás: Fortepan/id.  
Konok Tamás

Sokak szerint, ha eddig nem is, ekkor már valószínűleg szakosodni kezdtek. Egyes csoportjaik lassanként főfoglalkozású zenészekké, mutatványosokká, mások mesteremberekké, kovácsokká, lakatosokká, rézöntőkké, fafaragókká, kosárfonókká, vályogvetőkké lettek. Vannak olyanok, akik szerint a szakosodás már jóval korábban végbement, mások szerint akkor kezdődött el ez a folyamat, amikor már erőszakos letelepítésükön törtek a fejüket ellenségeik. Nem kevesen vallják, hogy a mindenkori cigány népesség nagyobb hányada máig sem hajlandó hosszú távon egyetlen munkafajtát végezni. Még ha van is ebben igazság – hiszen a cigány ember valóban nem tűri jól a monoton munkát –, az állítás pejoratív rétegét nyugodtan lenyesegethetjük, hiszen a cigányok tehetsége sem tagadható. Bizonyára ekkor is igaz, amit az erdélyi szász Michael Lebrecht – aki 1792-ben, Nagyszebenben jelentette meg művét az erdélyi nemzetekről és azok karakteréről – majd évszázadok múlva elismer. *„Minden cigányra jellemző vonás – írja Lebrecht – a kiváló ügyesség bármiféle kézműves munkában, amit mondhatni első látásra eltanulnak. Fával, vassal, rézzel, cinkkel és más fémekkel dolgoznak, mindent tudnak majmolni, de nem munkálják meg alaposan az anyagot, és megelégszenek azzal, ha termékük már elnyerte formáját.”* A jövendőmondásról feltehetően egyik csoport asszonyai sem mondtak le.

A délről, a Balkán félsziget felől áramló, szívtörő cigányok a 15–16. században tömegesen szóródtak szét egész Európában. Magyarországon 1416-ban említi őket először hiteles forrás: az erdélyi Brassó városa mellett táborozik *„az egyiptomi Emaus úr”* és több mint száz fős kísérete.

Magyarországi megjelenésük után, illetve azzal párhuzamosan mind több európai országban bemutatkoznak. Hildesheim városi évkönyvében 1417-ben találunk rájuk utalást. Ugyanerre az évre emlékezve a lübecki Hermann Cornerus azt írja *Chronica novella* című művében, hogy *„a sosem látott horda”* Svábföldről érkezve egészen a tengerig, Hamburgig, Rostockig hatolt. Csapatokra szakadozva, de egyetlen vezető, grófjuk vagy hercegük irányítása alatt haladtak, lehettek vagy háromszázan. (A szintén lübecki krónikás Rufus szerint még többen, talán négyszázan is.) 1418-tól megint délnek tartanak: Frankfurtban, Strasbourgban, Colmárban, Augsburgban marad írásos nyomuk az ezüst fülbevalót viselő, jövőbe látó *Heidék*nek (pogányoknak). A svájci Zürichben, Bázisben, Bernben is említik őket a krónikák. A következő esztendőben Franciaországban is megjelennek a *„rettenetes emberek”*, akiket szaracénokként is emlegetnek az írások. Savoya hercegének menlevelét mutogatják Châtillon-sur-Chalaronne városkában. Alig valamivel később *„András, Kis-Egyiptom hercege”* St. Laurent-ben tűnik fel több mint száz fős kíséretével. 1419 októberében Provence nem fogadja őket nagyon lelkesen, nem is ragadnak le, Szilveszter

táján már Németalföldön hajtják lovaikat, szamaraikat. A menlevelek működnek, mert ha sok-helyütt tartanak is tőlük, mégis engednek az ajánló soroknak, nem tagadják meg az alamizsnát a zarándoktól, általában ellátják őket kenyérrrel, sörrel, borral, árpával és más gabonával, hallal, szalmával. 1420, Brüsszel. 1421, a flandriai Bruges, Hainaut, Artois, Tournai. Itt már nem szaracénokként emlegetik őket, éppen hogy szaracénok által elüldözött, igaz keresztényekről regélnek a városi iratok. Vezetőik: András herceg, Mihály herceg s bizonyos Sir Miquiel. Ugyanazon év őszén Burgundiában, Arras városában is megjelennek az „egyiptomi idegenek”. A szemfüles krónikás azt is észreveszi, hogy a császári menlevél védelmét élvező, saját grófjuk által vezetett, sötét bőrű, hosszú hajú és szakállú, fülbevalós egyiptusiai, akiknek asszonyai turbánosak voltak, három nap s három éjjel nem váltottak ruhát.

Nem folytatom a sort, ebből is láthatjuk: a cigányok megérkeztek. Itt vannak Európában. Húzzunk határvonalat, s jelentsük ki önkényesen, hogy ez a találkozás nagy pillanata. A 15. század eleje. Amikor az európai ember találkozik az idegennel. A nagyon mással, a kirívóval. A cigánnyal, aki akkoriban még nem európai ember.

És hogy miként zajlik a találkozás?

Mindent számbavéve azt mondhatjuk, barátságosan. Nem színtelen világ a korabeli Európa, van itt látványosság nélkülük is – eretnekek, szerzetesek, zsoldos- és martalóchadak, kereplővel vonuló leprások, messzi földről érkező kalmárok tünedeznek fel országútjain, városainak és falvainak vásárterein táncosok, akrobaták és muzsikusok, törpék és óriások produkálják magukat, rongyos kéregetők mutogatják üszkös és gennyes sebeiket, hitszónokok kínálják szellemi portékájukat –, a cigányok mégis feltűnést keltenek.

”

*Európa eleinte türelmesnek mutatja magát. Pedig csak kíváncsi. Vajon kik ezek a különös idegenek? Honnan jöttek? Hová tartanak? Mik a szokásaik? És főként, mit akarnak? Mik a szándékaik? Amíg az újdonság íze tart, addig tart a béke és a barátság is. De aztán egyre többen jönnek, az európaiak lassan kiismerik kiismerhetetlenségüket, és elkezdődik az üldöztetésük is.*

De maradjunk még a találkozás pillanatainál.

Az otthon ülő mindig vár valamit a messziről érkezőtől. Ritka árucikket, csipős kalandot, borsos történetet, fűszeres híreket. Mesét. Az érkező is számít valamire. Meleg fogadtatásra, otthonra, anyagi javakra. A cigányok nem voltak ügyetlenek, nem pazarolták el a Bizáncban, Krétán, Korfun, a Modon melletti hegyen, Kis-Egyiptomban töltött időt. Megfigyelték a Szentföld felé igyekvő zarándokokat, a papokat és a városi szenteskedőket, s mire Közép- és Nyugat-Európa felé vették az irányt, már pontosan tudták, mivel kell előrukkolniuk. Vagyis készültek. Tökéletes mesét tálaltak fel Európának. Egyszerűt és világosat. Sir Angus Fraser a spanyol cigányok kifejezését kölcsönvéve „nagy csel”-nek nevezi ezt a fogást, s könyvében külön fejezetet szentel neki.

## *A mese*

A cigány a tegnapi nem emlékszik, a holnappal nem törődik, a mának él, mondták a régiek. Vajon miféle mesével álltak elő a saját múltjukat illetően? A lehető legjobbal. Az európai ember vallásos buzgalmára, hitére alapozva építették föl az előadást. A kérdésre, hogy kik is volnának

ők, egyszerű a válasz. Megtért bűnösök. Szomorú sorsú, nyugtot nem lelő, alamizsnát és szállást kérő zarándokok. Vezeklők.

Hogy ez miért olyan nagy üzlet?

Ne feledjük, a 15. század elején járunk. A középkori engesztelő zarándoklatok az előző egy-két évszázadban éltek fénykorukat, de a peregrinus még sokáig különös jogokat élvez. A cigány találékonyság és alkalmazkodóképesség egyik legszebb példája ez, hiszen zarándoknak mondani magunkat remek ötlet volt, egyszerre több haszonnal is járt. Először is a szívre, az érzelmekre és a hiúságra hatott. Segíts rajtam, az elesetten, te, aki erősebb vagy nálam. Szánj meg, szerencsés ember! Jól jársz, ha segítesz, mindjárt jobban érzed magad. Hiszen segítséged jó cselekedet. A zarándokot támogató ugyanis maga is részesül a zarándoklat jótékony hatásából. Már ez is elég lenne, de emellett a *lex peregrinorum*, vagyis a zarándokok törvénye még védi is rendjének tagjait. Ráadásul az egyház szigorúan intette – még kiközösítéssel is megfenyegette – mindazokat, akik akadályozni, zaklatni merésztették a zarándokot. És még valami – „utazóknál”, csavargóknál ez sem utolsó szempont –: a zarándok sok helyen mentesült az út- és hídvámok megfizetésének kötelme alól.

Igaz, a tisztelet és segítő szándék mellett rögvést feltámadt a zarándokokkal szembeni gyanakvás is, mert minden korban léteztek olyan léhűtők, akik vezeklő zarándoknak adták ki magukat, hogy élvezhessék a peregrinusok számára biztosított előnyöket.

Több változatban is előadták a mesét, és hosszú ideig be is jött, működött a „nagy csel”.

Az egyik változat szerint a cigányok hazájukban, Kis-Egyiptom földjén letértek a keresztény hitről, a pogányság borzasztó bűnébe estek, de aztán megtértek. Azóta vezekelniük kell, nyugtot nem lelve, földönfutókként zarándokolni a világban. Sokszor hangzik úgy a történet, hogy a szaracén hódítók kényszerítették őket keresztény vallásuk feladására. A másik verzió sem bonyolult. E szerint a cigányok nem segítettek Máriának és Józsefnek, amikor összetalálkoztak velük, azok arra kérték őket, segítsenek egyiptomi menekülésükben. Önzők voltak, nem segítettek a Szent Családnak, ezért bűnhődniük kell.

Más legenda is létezik a cigányság szentföldi szerepére vonatkozóan, ám egészen más előjellel. Connie Fletcher, a chicagói Loyola Egyetem professzornője 1990-ben, New Yorkban jelentette meg könyvét *What Cops Know*, Amit a rendőrök tudnak címmel. Fletcher több mint száz chicagói rendőrrel beszélgetett el, akik bizonyos vonatkozásban elismeréssel nyilatkoznak a cigányokról. „*Remek tolvajok – állítják a kopók. – Titokzatos tehetségük van arra, hogy behatoljanak az emberek otthonába, és megleljék értékes tulajdonaikat.*” A rendőrök szerint nagypénteken mindig sok cigány lop, mert úgy tartják, Krisztus megengedte nekik a lopást. Hogy miért? Mert a cigányok éppen Jeruzsálemben tartózkodtak, amikor megfeszítették Jézust. Valamelyikük szemet vetett az egyik vasszögre, amivel fel akarták feszíteni a keresztfára, és szépen zsebre is dugta azt. Ezért a Megváltó mindkét lábfejét egyetlen szeggel ütötték át. Krisztus pedig azt mondta, hogy attól fogva a cigányok lophatnak kedvükre: nem lesz bűnükül felróva. Léteznek különböző helyi legendák is, például a spanyolországi Rocío hatalmas Mária-búcsújába ma is díszes szekereken érkező andalúziai cigányok közt akadnak olyanok, akik szerint Szűz Mária apja, Szent József ugyan payo volt, vagyis nem cigány, de édesanyja, Szent Anna viszont cigány. Ezek szerint Jézus félvér, mert felerészt cigány, felerészt zsidó, vagyis payo vér csörgedezett az ereiben. Patrick Leigh Fermor két „gonosz legendát” is említ könyvében: az egyik szerint a cigány kovácsok „*öntötték a zsidók Aranyborját*”, a másik szerint Krisztus „*megfeszítéséhez egy cigány kovácsolta a szöveget, amiért egy renegát démon büntetésül hasonló szöveget dugott a fenekébe*”.

De maradjunk az eredeti mesénél. Eltévelyedett keresztények, a pogányság bűnéből az egyház kebelébe visszatért nyomorult zarándokok ők.

Milyen egyszerű, milyen emberi történet! Zseniálisan egyszerű. Hiszen felkelti a pártoló, atyáskodó figyelmet. A megtért bárány különben is fontosabb Istennek, mint a bűntelen, a sosem tévedő. És még valami, ami fontos. Kereszténység és pogányság, Jézus Krisztus, Szentföld... Ha esendő, rosszra hajló emberekként is, de már belül vannak az idegen kultúra sáncain. (Mindkét történet emlékeztet Ahasvérus, a zsidó varga legendájára, aki a Via Dolorosán megütötte Krisztust, ezért ítéletnapig tartó bolyongás lett a büntetése.)

És hogy mi a mese eredménye?

Figyelem, szállás, támogatás, királyi, császári, pápai menlevél.



1937

Forrás: Fortepan/  
Gábor Viktor

Fraser szerint Luxemburgi Zsigmond magyar király majd német–római császár talán éppen a Boden-tó partján fekvő Lindauban, a konstanzi zsinat idején állíttat ki nekik menlevelet az 1410-es években. Az eredeti oklevél nem maradt fenn, de a krónikás Sebastian Münster majd másfél évszázaddal később, 1550-ben kiadott *Cosmographia universalis* című munkájában leírja, hogy Heidelberg közelében táborozó cigányok megmutatták neki ama lindai Zsigmond-menlevél egyik másolatát. Nagy Pál erősen kétkedik. Hol van az a menlevél? Ki látta? Éppúgy kétkedik egy másik, szintén Zsigmondnak tulajdonított, 1422 áprilisára keltezett, Szepes várában kiadott menlevél kapcsán is.

A császári menlevél sem rossz, de azért az igazi a pápai oltalomlevél lenne. 1422-ben Bázelen már állítólag olyan is van a tarsolyukban. Egy bolognai krónika szerint az 1422 nyarán a város alatt tanyázó cigányok vezetője azt állította, hogy a magyar király fosztotta meg birtokaitól, s ítélte őt és népét engesztelő zarándoklatképpen évekig tartó vándorlásra, egyebek közt a római pápánál teendő peregrinációra. Egy korabeli, ám kevésbé szavahihető forrás arról is tud, hogy Rómában V. Márton pápa fogadta a „zarándokokat”, az egyiptomi menekültek szedett-vedett csapatát. 1424-ben és 1426-ban cigányok tűnnek fel Regensburgban, 1427-ben Párizsban, Amiens-ben látták csoportjait. 1429-ben Nijmegenben, Utrechtben, Rotterdamban, 1430-ban Leidenben, Metzben, Konstanzban, 1432-ben Szászországban, Erfurtban, 1434-ben a Majna menti Frankfurtban és Hamburgban, 1435-ben Bruges-ben látják őket. Spanyol földön először Aragóniában hallunk róluk: V. (Nagy-lelkű) Alfonz adományoz menlevelet a kis-egyiptomi „Don Johan”-nak, majd Tomás grófnak, aki 1435-ben a Pireneusok egy vadregényes vidékén, a Somport-hágó közelében ennek segítségével lépi át népével együtt ingyen, azaz a szokásos vámtarifa leszurkolása nélkül a határt.

Skandináviát, Oroszországot eleinte mintha elkerülnék, a La Manche csatornán sem kelnek át, de nem sok idő kell ehhez sem. Poroszországban, Moldvában, mint láttuk, hamar megjelentek, Lengyelországban, Litvániában, Lodomériában is. Az orosz források szerint 1500 körül tűnnek fel az orosz lakta földeken, és ez idő tájt érkeznek meg Nagy-Britanniába is. Az 1530-as évek végéről ránk maradt első romani nyelvemléket is Angliában – Fraser szerint feltehetően egy Sussex megyei pubban – jegyezheték le mint „egyiptomi szöveget”. (Amelyet Andrew Boorde 1547-ben megjelent *Fyrste Boke of the Introduction of Knowledge, A Tudásba Való Beavatás Első Könyve* című munkája tartalmaz. A karthauzi szerzetes orvosdoktor – maga is traveller, azaz utazó – az általa bejárt európai királyságokról és azok népeiről ír esszégyűjteményében.) Stockholmban 1512-ben tatárokként emlegetik őket, svéd elnevezésük egészen a 17. századig ez is marad.

Szép teljesítmény! A cigányság hatvan-nyolcvan, olykor száz-öttszáz fős, elvértve egy vagy kétezer lelket számláló csapatai végigportyázzák egész Európát. 1416-ban tűnnek fel Magyaror-

szágon, és száz évbe sem telik, ott vannak Oroszországtól Portugáliáig, a spanyol Andalúziától Skóciáig mindenütt. Nem jártam utána, de valahol azt olvastam, Kolumbusz egyik hajóján is szolgáltak cigányok. A kitoloncolt, gyarmatokra küldött, mondjuk úgy, deportált cigányokról viszont bizonyosan tudunk.

## Üldöztetés

Különben miért éppen őket ne üldöznék?

Európa sosem nyugodt, de a 15. században nagyon nem az. Angliában Wyclif még az előző század végén intézett támadásokat a romlott pápaság, a gonosszá lett koldulórendek ellen, s hirdette meg az emberi értelem és az isteni kinyilatkoztatás harmóniáját. Vörös posztócsuhás, mezítlábas „szegény papok” koldultak a falvak, városok piacain. Flandriában eretnek begardok, a halkán, mormolva imádkozó lollardok tűntek fel, nyomukban a nagy cseh, Husz János lépdel. Őt Konstanzban 1415. július 6-án máglyán égetik meg. (Pedig neki is volt császári menlevele.) Tanítványa, Prágai (Faulfisch) Jeromos püspök a következő évben követi mesterét a tűzhalálba. Pápák és ellenpápák, táboríták és keresztes lovagok gyilkolják egymást, 1418 májusában a burgundiak Párizsban tömegesen mészárolják az Orléans család híveit, az armagnacokat, ugyanekkor a spanyol föld északi részén, Galiciában a „guerra irmandiña”, a bortermelők testvériségeinek háborúja zajlik. A pápák „babiloni fogsága” idején elszegényedett, népteleenné lett Rómában klánok birkóznak egymással. Toledóban, Madridban, Logroñóban, Barcelonában, Sevilleben a kikeresztelkedett mórokra ugyanolyan buzgalommal vadászik a szent inkvizíció, mint a tettetett kitérőkre. 1431-ben Rouenban az eretnekséggel és boszorkánysággal vádolt Jeanne d’Arc alatt gyúl máglya, három évvel később, a hatodik csehországi hadjárat után egyszerre több száz huszitát égetnek. Üldözik, kitzasztják, *leprosoriumokba* szorítják, kürt, csengő vagy kereplő használatára kényszerítik a poklosokat, vagyis a leprásokat. Üldözik az ördögösnek mondott hisztériásokat, börtönbe zárják (vagy szentként tisztelik) az elmeháborodottakat, üldözik a lykanthropokat, a farkaskoldusokat, akik feltehetően kitzasztott, erdőn-mezőn élő, elvadult idioták vagy torzszülöttek lehetnek. Üldözik a zsidókat, a boszorkányokat, az eretnekeket, a fogyatékosokat, a vagány csavargókat, Magdolna leányait, vagyis a szabad nőket. Éppen a cigányokat ne üldöznék?

Kisebb-nagyobb csapatokban vándorolnak. Sötét bőrűek, fekete hajúak, mások a szokásaik és másként öltöznek, mint az európaiak, asszonyaik olykor különösen szépek, látják a jövődő titkait. Az lenne csoda, ha a cigányok nem keltenének feltűnést. Az lenne rendhagyó, ha éppen őket hagynák békén, ha éppen őket nem üldöznék. Ráadásul a keresztény európai ember most is a démonaival birkózik, mindenütt boszorkányt, tévelygő eretneket, ördöggel praktikáló mágust, Belzebub szolgáját, gonosz varázslót sejt.

Vajon mi történik, ha a cigányok nem lopnak? Ha nem vonulnak mindenünnen tovább újra és újra? Ha letelepednek?

A válasz kézenfekvő. Nyomtalanul eltűnnek. Hasonulnak és felszívódnak.



*Csakhogy ők nem akartak hasonulni. Nem akartak felszívódni. Nem érezték elveszettnek magukat. Dehogyan akartak megváltozni! Dehogyan akartak másként élni! Azok akartak maradni, akik addig is voltak. Köszönték, jól érezték magukat a bőrükben. Akkor is igaz, amit Liszt Ferenc négyszáz évvel később ír róluk: hogy úgy élnek a többi népek csoportjai közt, mint a falfű, mely a vakolatlan kövek réseiben, hasadékaiban tenyész.*



Ekkor, a 15. század elején, a találkozás pillanatában nyomban kiderül valami. És ez a valami nagyon fontos. Hogy a megérkező cigányság öntudatos. Önmaga, és az is marad. Európa elhitte a meséjüket – támogatták őket. Ha ezzel megelégszenek, ha levetik viseletüket (vagy egy részét), ha úgy kezdenek gondolkodni, viselkedni, mint a többség, talán befogadják őket. De ők nem tudtak, talán nem is akartak úgy gondolkodni, úgy viselkedni, mint a többség. Nem akarták, hogy befogadják őket. Ezen az áron nem. Az is lehet, hogy nem is tudták, hogy nem akarják.

Hogy aztán ezzel veszítették vagy nyertek?

Nem tudom.

Kivédhetek volna sok-sok kint, üldöztetést. De nem biztos, hogy megmaradnak annak, amik. Cigányoknak.

Mikortól mutatkozik ellenszenv?

Hamar. Már a legelső krónikás feljegyzésekben rendre azzal találkozunk, hogy szemérmetlenül és ügyesen lopnak. Lopnak, amikor alamizsnát osztanak nekik, lopnak jövőmondás közben, lopnak a városi lakásokban és boltokban, falusi vásárokon, lopnak ruhát, pénzt, élelmet, ágyneműt, ékszert, jószágot, mindent elemelnek, amihez csak hozzáférnek. Az egyik krónika arról panaszkodik, hogy amíg a városi asszonyok a jósnőt hallgatják vagy a cigány mutatóvanyost figyelik, hátul jó nagy darab anyagokat kívágnak a felső ruházatukból.

1422-ben Bolognából kergetik ki „*a világnak e legravaszabb tolvajait*”, a lakosságnak pedig pénzbírság és kiközösítés terhe mellett tiltják meg, hogy szóba elegendjenek, jövődőt mondassanak velük. 1423-ban Regensburg kapuin csak kis csoportokban eresztik be a falakon kívül sátrat verő cigányokat – akik különben Zsigmond állítólag Szepesvároton kelt menlevelével utaznak, s magukat magyarországinak mondják –, mert tudják róluk, hogy „*igen ügyesen tudták megszerezni azt, ami nem az övék*”. (Hogy létezett-e a mondott Zsigmond-féle menlevel, s ha igen, eredeti volt-e vagy hamis, azt ma nehéz eldönteni. Hogy valamiféle passzus mégis létezhetett, amellett szól az is, hogy László vajda, a cigány csapat vezetője nem rukkolt elő a vándorló cigány csoportoknál amúgy bevett zarándoklatmesével, s hogy Szepes hatalmas vára akkoriban valóban királyi tulajdon volt.) Párizs püspöke 1427-ben szintén kiátkozás terhe mellett tiltotta meg a város polgárainak, hogy cigányokkal jósoltassanak, s ki is zavartatta Egyiptom leleményes zarándokait a város falain belülről. Barcelona 1447-ben tiltja ki, két év múlva, 1449-ben Frankfurt már be sem eresztíi őket. Németalföldön olyan sűrűn látogatják grófjaik vezetésével a városokat – Damméba például 1460-ban hétszer térnek vissza a váltságdíjért –, hogy ezzel már egész egyszerűen egymás üzletét rontják, saját hitelüket teszik tönkre. 1463-ban Bambergben csak azért kapnak pénzt, hogy mielőbb továbbálljanak. 1471-ben Svájcban is törvényt hoznak ellenük, 1482-ben Brandenburg tagadja meg az áthaladást a területein. A század végére az itáliai Velence és Milánó is olyan rendeleteket hoz, amelyekkel elűzni és távol tartani igyekeznek az egyre mohóbb cigányokat. 1497-ben, 1498-ban, 1500-ban a Német–római Császárságban kémkedéssel vádolják s kitoloncolják, egyúttal törvényen kívül helyezik őket. Ez nem kevesebbet jelent, mint felhatalmazást arra, hogy bárki erőszakosan léphessen fel ellenük. 1522-ben írja a Bajor Krónika szerzője, Johannes Aventinus az 1439. esztendőről, hogy akkor a cigányok tolvaj népe zúdult a bajor tartományokra, „*loptak, csaltak, a betevő falatot rablással és jövőmondással keresték meg*”. A Szent Szűz és a gyermek Jézus magára hagyása, valamint a vezeklő zarándoklat motívuma is feltűnik. Mindez azonban hazugság, állítja a krónikaíró, mert az a valóság, hogy a cigányok valóban a kereszténység árulói, vagyis kémek.

Francia területeken tovább tart a barátság, 1494 őszén például Metz városa mellett közel ötszáz cigány ver sátrat a Moselle partján, s „*egyiptom hercegnőjének*” frissen született gyermekét a város egyik templomában, tekintélyes polgárokból álló egész keresztiszülői kar asszisztálása mellett tartják a keresztvíz alá. Francia krónikákban gyakran találkozunk a „*csehországi Kis-Egyiptom grófja*”, a „*csehországi nemzet hercege*”, „*Kis-Egyiptom cseh alattvalóinak grófja*” elnevezésekkel: emiatt terjedt el Franciaországban a cigány szinonimájaként a bohémien elnevezés. 1504-ben Rouenből még a menlevellel rendelkező cigányokat is kiutasítják. 1539-ben I. Ferenc kiutasít minden „csehet” az egész országból, de rendeletét még maga sem veszi komolyan. 1561-ben IX. Károly két hónapot ad nekik, hogy az utolsó szálig elhagyják az országot. Aki elrejtőzik vagy visszaszökik, arra vesszőzés vagy gályarabság vár.

Csakhogy a törvényeket, rendeleteket hol betartják, hol nem. Ráadásul egyre hitelesebben játsszák szerepüket, a népet mindenhol megbűvölik, megbabonázzák. Hisznek nekik, mert hinni

akarnak. És a jövőjére, sorsára, szerelmének alakulására kíváncsi ember, legyen az városi polgár, paraszt, kereskedő vagy nemes úr, nem tud ellenállni a kísértésnek. Sokhelyütt a tiltó rendelkezések ellenére is jósoltnak velük. Azt hiszem, megkockáztathatjuk, hogy az irántuk megnyilvánuló, olykor megmagyarázhatatlannak tűnő királyi és fejedelmi kegy háttérében is egy-egy ügyes, találó jóslat rejtőzhet. Ugyanis a királyok is hiszékenyek, ritkán agyafúrtabbak alattvalóiknál.

1499-ben Spanyolországban a Katolikus Királyok, Izabella és Ferdinánd hatvan napot adnak nekik arra, hogy letelepedjenek, földesurat, gazdát keressenek maguknak, vagy elhagyják az országot. Portugáliában 1526-ban, 1538-ban, 1557-ben hoznak olyan rendeleteket, melyek alapján ha nem telepednek le, elűzhetik, rabságra vethetik őket. III. Krisztián, Dánia és Norvégia ura előbb 1536-ban, majd 1554-ben három hónapot ad nekik a koronája alá tartozó területek elhagyására. Finnországban – mélyen délen, Öland szigetén – először 1559-ben említik őket a források, amelyek arról is tudósítanak, hogy a Svédország felől behajózni kívánó „fekete tatárokat” nyomban vissza is küldték oda, ahonnan jöttek. Az Angliába szivárgó cigányok száma az 1520-as években megsokszorozódhatott, mert néhány emberöltővel későbbi angol krónikások valóságos cigány inváziót emlegetnek. Egy 1530-as törvényben azt olvashatjuk, hogy a magukat egyiptomiaknak mondó idegenek településről településre jártak, tenyérből jósolnak, „*kifinomult módszerekkel rászedték az embereket*”, sok rettenetes bűnt és rablást követtek el. A törvény előírta azt is, hogy attól fogva „*egyetlen ilyen ember sem teheti be a lábát*” Anglia földjére, a már ott tartózkodóknak pedig – börtönnel fenyegetve őket – tizenhat napot ír elő a távozásra. Rómából, Ferrarából lótolvajlás miatt zavarják el őket a 16. század második felében. Még a Trentóban ülésező, végtelen hosszúra nyúló zsinat is foglalkozni méltóztatik velük, 1563-ban kizárja a cigányokat az egyházi szentségből.

A cigányok nemigen zavartatják magukat – ezt ékesen bizonyítja a rendeletek szaporodó száma –, ügyesen kibújnak alóluk, nyilván olyan térben mozognak, ahol nehezen ellenőrizhetők, sőt, az ellenük indított hajsza miatt maguk is kegyetlenebbé válnak, mind nagyobb kompániákba tömörülve sarcolják az isten háta mögötti vidékeket. Tíz esztendővel a trentói kiközösítő határozat megszületése után, 1663-ban Milánóból űzik ki őket a következő indokkal: az állam „*eldugott részein a legnagyobb mértékben visszaélnak a szegény parasztok bizalmával, sarcolva azokat, és számos rablást és egyéb szörnyű bűnöket követnek el*”. Az ellenük kiadott korábbi rendeleteket semmibe veszik, a legcsekélyebb félelmet sem mutatva „*még az állam újabb vidékeire merészelnek lépni, nagy sokaságban fosztogatva*”, legféktelenebbül „*a legkisebb helyeken, ahol nem lévén elegendő számú férfiember, nem tudnak védekezni ellenük*”. Es persze most sem mindig könnyű szétválasztani cigányt és az egyszerű, „becsületes” talján haramiát, elvadult zsoldost, szutykos, toprongyos csavargót. Talán nem is olyan nagy az igyekezet a megkülönböztetésre. Ponce de Leon milánói rendelete szerint a cigányok „*mind arcátlanabbá válnak e nagy szabadságban, sőt sok más bűnös életű is, akik nem cigányok, de ilyennek színlelik magukat, csatlakoznak a csapataikhoz...*”. Cesare Campana, a török és keresztény háborúk kortárs krónikása egy 1572-ben történt páрмаi esetről így számol be: „*Párma uradalma szintén nagy háborgatást szenvedett azon közönséges rablóktól, akik, nemzetségükre nézvé, cigányok, mintegy háromszáz fő, a lehető legnagyobb titoktartás mellett bevették magukat egy házba, amit abban az uradalomban vásároltak, ahonnan azután szertekóboroltak különböző irányba, és rablásokat és tolvajlásokat követve el oly nagy dúlást vittek végbe azon a vidéken, hogy immár semmilyen dolog nem tűnt biztonságosnak nem csak az utazók, de maguk azon hercegség helybéli lakói számára sem. Kitudódván végül az igazság (...), kiküldött a herceg nagyszámú népet lóháton és gyalog, hogy számoljanak le a gazokkal. Körülfogván hát a házat, mindnyájukat megölték, és látták, hogy bent a házban emezek néhány nagy vermet ástak, ahol a rablott zsákmányt őrizték...*”.

Magyarországon is ismerünk hasonló eseteket. Sopron vármegye törvényszéke (sedes judiciaria) 1602. február 20-án úgy határoz, hogy a „*cigányoknak nevezett magyar egyiptomiaknak június hó első napjáig el kell hagyniuk a megyét, akit azután elcsípnék, annak összes javait elkozzák*”. Ugyancsak Sopron vármegye közgyűlési irataiban, 1608-ban találjuk nemes Jánosfai Mikó Tamás feljelentését, miszerint cigányok erőszakoskodtak vele a saját házában, megkötözték kezeit, megverték, s egy másik kúriába magukkal is hurcolták. Kolozsvár közgyűlése 1585. január 15-én határozatot hozott arról, hogy „*azon leányok pedig, akik csak maguk szennyezésében laknak valaki házában, vitessenek kalitkába, s ott tartassanak harmadnapig, akkor a cigányok kísérik ki a kapun.*” A prostituáltakat kísérő cigányok darabontok vagy hóhérok lehetnek.

Emlékezzünk csak vissza, Bernhard von Breydenbach 1483-ban tolvajoknak és csalóknak, német földön magukat egyiptominak hazudóknak mondja a modoni cigányokat. A másik zarándok, Arnold von Harff, a kölni lovag, aki két évvel Breydenbach után jár Kis-Egyiptomban, szintén átlát az „üldözött keresztények” szép meséjén, s a kémkedés vádjával is előáll. Johannes Aventinus, a Bajor Krónika szerzője 1522-ben nevezi kémeknek őket.

Ahogy terjeszkedik a török, mind gyakrabban vetődik fel az ötlet: a cigányok török kémek. Végül is logikus. Akár lehetnének is.

Örökké úton vannak, hadászatiilag fontos információk birtokába kerülhetnek. Tudjuk jól, mindenkor és minden hatalom felhasználta a távolsági kereskedőket, a hittérítő prédikátorokat és egyéb utazókat, miért ne kísérelték volna meg használni a mozgékony cigányokat?



Schiffer Pál  
Mit csinálnak a  
cigánygyerekek  
című film, 1973  
Forrás: Fortepan/  
Féner Tamás

Európa pedig hisztérikus. Ha valaki az 1500-as évek elején szemügyre vette a világ térképét, könnyen arra a következtetésre juthatott, hogy annak néhány nemzedék múltán muzulmánna kell lennie. Az iszlám – Granada 1492. évi keresztény visszafoglalásával – nyolcszáz év után kiszorult ugyan az Ibériai-félszigetről, de mindenhol másutt győztesen tört előre: Abesszíniában, Szudánban, a keleti és a nyugati partvidéken egészen Dél-Afrikáig. Indiában Babur nagymogul dinasztijának muszlim császársága éppen a magyar állam mohácsi összeomlásának évében, 1526-ban keletkezett, s az indiai iszlám már a Dekkán csücskéig terjeszkedett, és még mindig nem torpant meg, híveinek száma rohamosan gyarapodott Hátsó-Indiában, a maláj Indonéziában, az oroszországi sztyeppe tatárai között. Európában 1453-ban a rohamosan terjeszkedő Török Birodalom révén végleg leszámolt az összezsugorodott Bizánccal, bekebelezte a Balkánt, majd Buda 1541-es elfoglalása után Magyarország középső részét is.

Különben is ingerlékeny ez az újkorát kezdő, öreg Európa. Új vallások és új világok, hitviták és vallásháborúk gyötrik. Jézus Társaság, Szent Hivatal, könyvnyomtatás, nemzeti nyelvre fordított Bibliák, Machiavelli, Erasmus, Johannes Faust együtt. 1500-ban Európa nagyobbik része még vagy római katolikus, vagy bizánci ortodox keresztény, a század derekán viszont már a népesség harmada valamelyik reformált egyház híve. 1523-ban Brüsszelben már protestánsokat égetnek. Királyok, főurak, főpapok cserélgetik, dobják el a vallásukat mint koszos alsóneműt. A reneszánsz és a protestantizmus mellett és nyomán nemcsak a világosság, de terjed a babona, a sötétség is. Udvari mágusok, alkimisták, okkultista doktorok működnek mindenütt, boszorká-

nyok tízezrei alatt gyúlnak a máglyák. (A máglyák, amik alá gyakran éppen cigány cinkosok, azaz hóhérok dugják oda a szurkos fáklyát. Mert ne feledjük, hogy a 15. és a 16. század fordulóján az erdélyi Nagyszeben, Brassó, Kolozsvár számadáskönyvei szerint nemcsak kőművesmunkákért és kutyapecérkedésért, de gyakran akasztásért, nyakazásért, kínzásért, csonkolásért, vízbe fojtásért, karóba húzásért, lófarkán történő meghurcoltatásért fizet rendszeresen a cigányainak a város. Igaz, az sem lehetett ritka, amikor cigány bakó gyötörte a cigány áldozatot.) Akár jelképesnek is tekinthetjük, hogy Morus Utópiájával indul, s Campanella Napvárosával zárul a forrongó 16. század. Morus Utópiája derűt áraszt, barátságos, kellemes világ, az elgyötört domonkos „saeculum novum”-ja helyenként majdnem olyan taszító, mint amilyen háromszáz esztendő múlva Aldous Huxley-é lesz.

Az ellenséges Európában a cigányok egyik országból a másikba futottak, menekültek, beilleszkedni nem engedték őket – olvasom egy tanulmányban.

Nem is akartak. Lehet, hogy nem is engedték őket, de nekem úgy tűnik, hogy nem is akartak. Ez nem ítélet, elmarasztalás, feddés vagy dicséret, hanem megállapítás. Szinte semmit nem tudunk arról, hogyan éltek, miként töltötték az időt egymás közt, amikor nem szerepet játszottak, nem szegeződtek rájuk kíváncsi tekintetek. Azt hiszem, jól megvoltak. Büszkének gondolom őket. Dölyfös kéregetők, önérzetes koldusok, pökhendi hamis grófok. Egyik kései magyar kutatójuk azt mondja róluk, hogy a felfuvalkodottságig rátartiak, még ha rongyos is az ülepükön a nadrág. De ha dicséretüket zenged, verebet fognak neked, olyan hálásak.

## Csapdában

A 16. század második felére Európa majd minden országában kitelt az idejük. Egyre ritkábban veszik be az egyiptomi zarándokmesét, egyre türelmetlenebbül igyekeznek megszabadulni tőlük. Mind gyakrabban találkozunk velük a különböző forrásokban, rendeletekben, törvényekben, peres iratokban. Bűnözőknek, pogányoknak, csavargóknak, koldusoknak, kémeknek tartják őket. Most már valóban reménytelen a helyzetük, hiszen ha nem akarnak lopni, tolvajkodni, rabolni, jövedölni, hanem munkából szeretnének megélni, vagyis azt kínálják, amihez értenek – kupecskedés, kovácsolás, üstfoltozó vagy lakatos tevékenység –, akkor sem találkoznak rokonszenvvel, mert versenytársat látnak bennük a helyi mesterek.

Egyetlen szerencséjük, hogy törvény és végrehajtás soha nincs szinkronban. Ha a törvényeket betűről betűre betartatták volna, ma nem lennének Európában cigányok. A rengeteg és egyre szigorúbb törvény létezése viszont éppen arról árulkodik, hogy a kérdést soha nem sikerült megoldani.

Nem érdemes országról országra haladva vizsgálódnunk, hiszen lényegében hasonló folyamat zajlik mindenütt, az üldözés hol itt hevesebb, hol meg amott. A lényeg, hogy általában is kijelenthetjük, a 16. század közepétől és végétől nem könnyű Európában cigánynak lenni. Bármily hihetetlen is, a Török Birodalom az, ahol a legjobban megy a soruk. Mozgásukban nem korlátozzák őket, adót fizetnek, bányákban dolgoznak. Zenészekként, táncosokként ott vannak az ünnepi rendezvényeken, de szívesen foglalkoznak prostitúcióval is. 1530-ban például nagy Szulejmán rendeletben igyekszik szabályozni a konstantinápolyi és szófiai cigányprostitúciót. Medvetáncoltatás, fafaragás, üstfoltozás, seprűkészítés – ezek a Török Birodalomban is megszokott cigány foglalkozások. Legtöbben mégis kovácsok, fegyverkészítők, puskaművesek, lakatosok és lókupecsek.

De térjünk vissza nyugatra, ahol nagyon is rosszul alakulnak számukra a dolgok. Angliában például minden cigányt elüldöznének, kitoloncolnának, csak a gyermekekkel és az életmódjukat megváltoztatni, a vándorló cigányok közül kiválni szándékozókka, a letelepedőkkel tennének kivételt. A törvények a legszigorúbb büntetőeljárásokat is megengedik, egészen a kivégzésig. A cigányperek anyagaiból kalodába csukásról, korbácsolásokról, deportálásokról, megbélyegzésről (a fül hüvelyknyi vastag tűzes vassal történő átlyukasztásáról), akasztásokról értesülünk. Hogy a tömlőcök nincsenek velük tele, hogy viszonylag rövidebb időre vetik őket börtönbe, annak nem az emberségesség a magyarázata, hanem az, hogy sokallják a táplálásuk költségeit. Ráadásul bonyolódik a dolog, hiszen ha nem is jutnak be újabb csoportok a brit szigetekre, a maradottakat olykor nehéz fülön csípni, hiszen a cigányok szemfülesek, százféle módon igyekeznek kibújni a rendelkezések alól. Születendő gyermekeiket megkereszteltetik, anyakönyvbe jegyeztetik, egyre

sűrűbben szólnak a források úgynevezett „álegiptomiáról”. Ezek nem annyira a cigányság soraiba állt gádzsók volnának, hanem olyan cigányok, akik már nem jövevények, hiszen Anglia földjén születtek és megkeresztelték őket.

Változik, alakul a világ? Változik a törvény is.

”

*Ha nem foghatók meg így, megfoghatóvá tesszük őket amúgy. A törvények immáron egyiptomiak módján ruházkodó és beszélő, bitang életet élő csavargó tolvajokról beszélnek. Mindegy, hogy angolok, walesiek, skótok, egyiptomiak vagy álegiptomiak, zargatják, hajszolják őket. Az egyiptomi, a cigány nem etnikum, hanem küllem és életmód.*

Egy 1713-as angliai törvény a „*cigánynak mutatkozó vagy az egyiptomiakat utánzó csavargókra*” és minden olyasvalakire vonatkozik, „*aki jártasnak mondja magát fiziognómiában, tenyérjós-lásban vagy ezekhez hasonló gonosz tudományokban*”. 1577-ben Angliában született cigányokat akasztanak, 1596-ban Yorkshire-ben 196 cigányt (és cigány módra élő csavargót) fűlelnek le egy razzian, több mint százat ítélnék halálra, végül azt a kilencet akasztják fel, aki nem Angliában született, hanem beszökött az országba. 1650-ben tizenhárom embert kötnek fel; a vád nem több, nem kevesebb: vándorcigányság. Skóciában még 1714-ben is kivégeznek embert, akinek egyetlen bűne a cigánysága. A cél, eltüntetni, észrevehetetlenné tenni őket. Visszatoloncolni a születési helyükként megjelölt településre, aztán ott is tartani mindannyiukat. Aki tovább mozog, azt kitoloncolni vagy kivégezni. Még az 1822-es angliai „Csavargótörvény” is néven nevezi őket a csavargók és szélhámosok mellett.

Portugáliában 1538-ban olyan rendeletet hoznak, ami lehetővé teszi, hogy az országban született, tehát ki nem toloncolható cigányokat az afrikai gyarmatokra, később Brazíliába lehessen deportálni. 1674-től bevett gyakorlat a nőket a gyarmatokra, a férfiakat a gályákra küldeni. Franciaországban a kézre kerített cigány nők és gyermekek fejét leborotválták, a férfiakat megkorbácsolták, száműzik vagy gályarabságra ítélik. Védekeznek, ahogy tudnak. Egyre kisebb csoportokra szakadoznak, a hatóságok figyelő tekintetétől távol eső tájakra, erdős-hegyes vidékekre húzódnak. Szívesen települnek határok közelébe, ahol ha baj van, könnyen elszellelhetnek a másik ország, fejedelemség területére. Még olyan is megesik, hogy rablónak állnak, bandákba tömörülnek. 1726-ban például, amikor Hessenben kézrekerítik a már nyolc éve működő, rettegett Hemperla-bandát, kiderül, hogy tagjai közt igen sok a cigány. Kerékbe törésük, felakasztásuk, lefejezésük olyan nagy esemény, hogy Gissen város összes előkelősége kivonul ebből az alkalomból, a vesztőhely körül közlekedési dugó támad, úgy összetorlódnak a pompásabbnál pompásabb hintók. A nagy francia forradalom előtt felmerül Dél-Amerikába, Guayanába történő önkéntes kitelepülésük eszméje is. Még Napóleon is szentel nekik némi figyelmet, konzulsága idején fegyveres erővel fogdosnak össze a Baszkföldön több száz cigányt, akiket előbb Louisianába deportálnának (néhány forrás szerint egy részükkel meg is teszik), majd inkább berukkoltatják őket a seregbe, a többieket pedig dologházakba, menhelyekre zárják. Amúgy a legtöbb országban a katonaság az egyik menekülési lehetőség számukra: Svédországban rendszeresen sorozzák őket, a 18. század végén Poroszországban is megpróbálkoznak a besorozásukkal. A tudós H. M. Grellmann, a ciganológia úttörője, bár nem szereti őket, annyit elismer, hogy katonának használhatók, jól tűrik a megpróbáltatásokat, állóképesek: példaként azt hozza fel, hogy vannak olyan magyar regimentek, amelyekben minden nyolcadik rekruta cigány. Egy 1787-es magyarországi körözlevél szerint „*a cigány hűséges a posztjához, ha katonáskodásra fogják, és testi keménysége éppen erre teszi a leghasználhatóbbá*”.



Kraszna,  
állatvásár

Forrás: a szerző  
felvétele

Németalföldön sem jobb a helyzet, mint Európa más vidékein: megvesszőzéssel, korbácsolással, megbélyegzéssel kezdődik, aztán kényszermunkával, gályarabsággal folytatódik. Olyan kegyetlenül és következetesen hajtják végre a törvényeket, hogy Németalföldről évtizedekre eltűnnek a cigányok. A német fejedelemségek területén az utolsó *Heidenjacht*, vagyis cigányvadászat 1728-ban zajlik. A mainzi érsek még 1714-ben is olyan törvényt szentesített, melynek alapján ítélet nélkül kivégezhetnek valakit azért, mert cigány módra él. Gyermekeket és nőket korbácsolnak, zárnak élethossziglan dologházakba. Német földön hasonló a helyzet, mint Nagy-Britanniában: a harmincéves háború (1618–1648) nyomán földönfutóvá lett parasztok, elbitangolt zsoldosok, gyilkos haramiák csapatai járnak az országutakat, bujdoskolnak az erdőkben, barlangokban, romok között.

Csirkefogók, szélhámosok, kóborló martalóchordák vagy cigányok? Egyre megy! Cigány fajta nincs is, mihaszna rablók gyüleléshordája ez! Végezni kell velük!

A Habsburg Birodalomban a felvilágosult abszolútizmus uralkodói az 1760-as évektől más eszközökkel próbálkoznak: megkísérik a cigányságot kényszerletelepíteni, asszimilálni. Viselkedésüket, nyelvüket tiltják, a családokat szétszakítják, gyermekeiket nem cigány nevelőszülőkhöz adják, férfijaikat katonának sorozzák, állandó lakhelyre kényszerítik őket. Magyarországon 1782-ben felmerül a kannibalizmus vádja is. Nagy Katalin Oroszországa sem akar lemaradni; ott is megpróbálják letelepíteni a többségükben vándoréletet élő cigányokat. August Friedrich Pott német filológus 1844–45-ben, Halléban megjelentetett kétkötetes nagy munkájában (*Die Zigeuner in Europa und Asien*) orosz forrásokra hivatkozva másfél millióra becsüli az oroszországi cigányok számát. (Ne feledjük, a birodalom nem olyan régen foglalta el Besszarábiát, ahol nagy számú román cigány rabszolga tengődik.) Még ha a szám ezzel együtt is feltehetően túlzás, nem kevés embert érintenek a törvények. Szentpétervárról kitiltják őket, ami persze csak a szegény cigányokra érvényes, hiszen – miként a birodalom összes nagyvárosában – a cárok fővárosában is sok muzsikusz él meg kitűnően a virtuóz játékaik köszönhetően. I. Sándor cár cigányrendeleteinek célja sem volt más, mint Európa bármelyik uralkodójáé: a cigányok minél előbb éljenek emberhez méltó életet, vagyis telepedjenek le és olvadjanak be a többségbe. Aki nem rendelkezett névre szóló úti okmánnyal és állandó lakóhellyel, és többszörre is tetten érték, azt Szibériába száműzték.

(A szerző 2007-ben megjelent *Cigányok* című esszéalbumának szövegéből)

# INTERJÚ

„Ha az ember rátalál a jóra, meg akarja osztani a többiekkel” – roma nők a közösség szolgálatában

Váradí Éva, a NőszíRom megálmodója  
Forrás: Csoboth Edina felvétele



Cigány talkshow – így emlegetik egymás között a budapesti romák és nem romák a NőszíRom Klub rendezvénysorozatát, amely első ránézésre valóban talkshow, hiszen adva van hozzá egy belevaló háziasszony, meglepetésvendégek, egy csipetnyi zene és irodalom, a lelkes közönség, és mindez természetesen élőben. Az esték különlegességét, azt a bizonyos többletet az adja, hogy olyan cigány nők köré szerveződnek, akik munkájukkal régóta szolgálják, gazdagítják közösségüket, és akik nemzedékeken át inspirációt, megerősítést jelenthettek, jelenthetnek sokak számára.

Horváth M. Judit fotóművész, Bódi Barbara festőművész, Rézműves Melinda néprajzkutató, Jónás Judit színművész, Horváth Mónika énekesnő, Hága Antónia volt parlamenti képviselő – az ő sorsukkal, életművükkel kapcsolatban nem állja meg a helyét a lépten-nyomon puffogatott „zajos siker” kifejezés. Az ő vonatkozásukban csakis pazarlásról tudunk beszélni, mert anélkül, hogy tudatában lettek volna, fiatal cigányok százait formálták bátorságukkal, erejükkel, őszinteségükkel, érzékenységükkel. Az említett klub rendezvényeit nem hirdetik plakátok, nem szerepelnek rendezvényfüzetekben, mégis telt házzal mennek az esték, mert a „NőszíRomnak nem közönsége, hanem közössége van”. A programokat hónapról hónapra három nő hozza tető alá: Váradi Éva szerkesztő, Daróczi Tímea műsorvezető és Szántó Marietta „Maya”, az Újpesti Cigány Önkormányzat képviselője.

– *Amikor terveztük a találkozót, én Timire és rád gondoltam, Évike, de te azonnal rávágta, hogy Maya nélkül nem lenne teljes a beszélgetés.*

**Váradi Éva:** Mert Maya a mi fiatal napsugarunk. Okos, ügyes, és nélküle elképzelhetetlen a NőszíRom. Hálásak vagyunk azért, hogy van nekünk!

– *A nagy terveket általában nagy egymásra találások előzik meg...*

**Váradi Éva:** Tényleg érzek némi sorsszerűséget a találkozásunkban. Maya a férjem egyik munkatársa, aki arra biztatott, hogy vegyük a szárnyaink alá, tanítsuk, adjunk át neki mindent, amit csak tudunk. Ezek a mondatok még erőteljesebb jelentést kaptak nemrég, amikor Maya édesanyja meghalt. Timire Setét Jenő hívta fel a figyelmem, amikor megtudta, hogy nagy szükségem lenne egy belevaló műsorvezetőre. Tudtam, kiről van szó, ugyanazokra a rendezvényekre jártunk évek óta, de sosem beszélgettünk, nem volt kapcsolódásom hozzá, csak messziről néztem, ahogy vonul egy magas nő gyönyörű cipőkben.

**Daróczi Tímea:** Jenőnek külön képessége volt arra, hogy az egymáshoz vagy a feladathoz illő embereket megtalálja és összeboronálja. Sajnos a mi esetünkben a nagy találkozást már nem érthette meg, így azt szoktuk mondani, minket Jenő hagyott egymásra, mi az ő öröksége vagyunk.

– *Nem egy tipikus forgatókönyv, hogy egy szociális munkás elindít egy klubot, és a kis teadélután valóságos városi legendává nővi ki magát.*

**Váradi Éva:** Édesapám, Váradi Gábor festőművész 13 éves koromban vitt el először a Fővárosi Cigányház alkotótáborába, ahol roma festők, írók jöttek össze évről évre. Akkoriban a roma művészek többsége – akárcsak édesapám – nem a művészetéből élt, nem iskolában tanulta az ecsetfogást vagy a tollforgatást. Ez a tábor volt az egyetlen hely, ahol igazán felszabadultan alkothattak, ahol képezhették magukat. Ezek az alkalmak nagyon sokat jelentettek nekünk, gyerekeknek is. A varázslat abból állt, hogy észrevétlenül lettünk gazdagabbak, magabiztosabbak. Az ott megjelenő festők számomra természetes, barátságos, jókedvű, kedves emberek voltak. Később értettem meg, milyen óriások között lehettem. A felnőttek büszkén, szégyenkezés nélkül meséltek a cigánységükről, miközben szépséges cigánylányokat festettek, cigány dalokat énekeltek.

**Daróczi Tímea:** Én egy csepeli munkáscsaládba születtem. Emlékszem, ketten voltunk cigányok az egész iskolában, a másik fiú örökké taknyos volt. Nagyon nem akartam olyan lenni, mint ő, nem akartam cigány lenni. Kamaszkoromban volt az osztályban egy srác, aki nagyon tetszett, és amikor húsvétkor eljöttek a fiúk meglocsolni, könnyörögtem anyáéknak, hogy ne zenéljenek hangosan, mert a végén még kiderül, hogy cigányok vagyunk. A szüleim összenéztek, és mosolyogva rám hagyták, nem zúdították a nyakamba, hogy egyébként is mindenki tudja: cigányok vagyunk. Amikor felnőtt fejjel újra találkoztam a sráccal, elmondta, mennyire irigyelte, hogy mi mindig jókedvűek voltunk. A szüleim számára a legfontosabb a tanulás volt, azt gondolták, így jobban boldogulok majd. Talán ez az oka, hogy nem cigányul beszélünk otthon, hanem magyarul. Ebben biztosan része volt a szocializmusnak is, ami a maga sajátos módján próbálta integrálni a cigányságot. Változást a cigány értelmiség megszületése hozott, ami a történeti, a tudományos és a néprajzi kutatásokkal, az anyanyelvi művelődéssel kezdődött a 70-es évek elején. Ennek a „robbanásnak” a 80-as években mi is tanúi voltunk, például a balatonszemesi táborokban, amik kitörölhetetlen nyomot hagytak bennünk. Voltaképp ennek köszönhetem, hogy szeretek cigánynak lenni, hogy büszkén hordom a színes rózsás kendőket, a feltűnő fülbevalókat, hogy akartam és boldogan elfogadtam azt, akinek születtem, akivé váltam. Én sajátomnak érzem és rajongok a magyar népdalokért, Bartókért, József Attiláért, Máraiért, Cserháti Zsuzsáért is, de ugyanúgy anyém Lakatos Menyhért, Bari Károly, Roby Lakatos, a Parno Graszt vagy Kökény Attila is. Egyszóval hihetetlenül gazdagnak érzem magam.



**Váradi Éva:** Vannak emberek, akiknek a pusztja jelenléte, a kisugárzása elég ahhoz, hogy feltöltődj, hogy boldogabbnak, erősebbnek érezd magad, jobbnak, reményszerűbbnek lásd magad körül a világot. A tábor tele volt ilyen emberekkel. Péli Tamás, Choli Daróczy József, Szentandrassy István, Nagy Guszti – én ott olyan sok jó dolgot kaptam, hogy az az egy hét egész évre feltöltött energiával. És milyen az ember? Ha rátalál valami jóra, előbb vagy utóbb meg akarja osztani a többiekkel, a következő generációval. Sajnos a nagyok közül már sokan elmentek, és akik még hál’ Istennek köztünk vannak, méltatlanul kopnak ki a köztudatból. Szerettük volna megidézni a múltat, hogy a fiatalok olyannak lássák őket, mint mi annak idején.

– *A te generációd, Maya, hogyan éli meg a cigányságát? Megérik a fiatalok azt a köteléket, amiről Timi és Évike beszél?*

**Szántó Marietta, Maya:** Csak a magam nevében tudok beszélni. Én soha nem akartam más lenni. Mindig is szerettem cigánynak lenni, cigány emberek között tenni-venni, mert az olyan jó érzéssel tölt el. Azt gondolom, a budapesti cigány fiatalok körében egyre többen vagyunk büszkéek a származásunkra, és tudatosan ápoljuk a kultúránkat, keressük egymás társaságát.

– *A NőszíRom rendezvényein is rengeteg a fiatal. Mit gondoltok, mitől ennyire népszerűek ezek az esték?*

**Daróczy Tímea:** Egyértelműen Évi tehet róla. A műsor minden pontján érezni lehet a törődését, finomságát, szeretetét. A felkészülés nála nem csak annyit jelent, hogy felhívja a vendégeket, és leegyezteti az időpontot. Személyesen látogat el mindenkihez, és nemcsak tíz percre ugrik be, hanem ahogy legutóbb a rádiós Varga Ilonánál, beáll káposztát tölteni, és ha úgy adódik, megy ő is a temetőbe. Minden apró részlet fontos számára. Milyen verset, milyen zenét szeret a vendég, kik a kedvenc előadói? Mi a kedvenc virága? A kedvenc étele.

”

*Bevett módszere, hogy első lépésként keres magának egy „cinkostársat”, aki segít neki abban, hogy megtudjon minden apró részletet: kik azok a barátok, munkatársak, akik valamiért fontosak, jelentősek a vendég életében, majd a legnagyobb titokban meghívja valamennyit. Ha a vendég a tulipánt szereti, akkor tulipán lesz az asztalon, ha a liliumot, akkor lilium, ha a kedvenc étele a káposztás, akkor a műsor után biztosan kerül belőle az asztalra, amit túlnyomórészt a barátok pakolnak tele, akik sohasem jönnek üres kézzel.*

Mindig hoznak valami finomságot a közös vacsorához: bodagot, pogácsát, töltött káposztát. A Magyar Televízióban műsorvezetőként eltöltött éveim alatt ilyen lelkiismeretes, alapos és profi szerkesztővel nem találkoztam. A közösen töltött munka minden percét élvezem a két lánnyal!

**Váradi Éva:** Azért a mai műsorhoz hosszú érési folyamat vezetett. Az első esténk után volt bennem hiányérzet, sőt némi csalódottság is. Aztán jött a világjárvány, ami mindent megakasztott. Ugyanakkor Maya legelső plakátja olyan jól sikerült, hogy tudtam, össze fog jönni, amit elképzeltünk. Aztán Jónás Judit színművész estjén egyszer csak éreztem, megszületett a NőszíRom, mint abban az Angelina Jolie-filmben a fotós, aki elkapta azt a bizonyos pillanatot, a Gia nevű modellt születését.

– *Azt már tudjuk, mit ad a közönségnek, a vendégeknek a NőszíRom, de mit adott nektek?*

**Daróczy Tímea:** Bevallom, eleinte volt olyan vendég, akivel nem annyira szimpatizáltam, sőt volt, aki kimondottan kihívást jelentett. De amikor elkezdtem a felkészülést, és elolvastam tőle ezt is meg azt is, egyszer csak azon kaptam magam, hogy valójában én ezt az embert eddig

csak láttam, de nem ismertem, és engem ez az ember nagyon érdekel. Ezt eljátszottam párszor, és ma ott tartok, hogy bárkit szeretne meghívni Évi, jöhet, mert tudom, mire egy asztalhoz ülök vele, szeretni fogom. Rengeteg értékes dolgot kapunk a vendégektől is, például Hága Antónia nagy kedvence a manush jazz. Azelőtt nem igazán hallgattunk ilyen zenét, ma pedig mindhárman lelkes Swing á la Django-, Jon Larsen-, Robin Nolan-rajongók vagyunk.

**Szántó Marietta, Maya:** Nagyon megtisztelőnek érzem, hogy részese lehetek egy ilyen nagyszerű dolognak, és elmondani sem tudom, mennyire izgulok, amikor szemtől szemben állok olyan emberekkel, mint Hága Antónia vagy Horváth M. Judit fotóművész. Emlékszem, amikor Bangó Margit jött hozzánk, csak arra tudtam gondolni, uramisten, ez itt tényleg Bangó Margit! Milyen boldog lenne anya, hogy a kedvenc énekesnőjével beszélgetek.

**Váradi Éva:** Én nem is sejtettem eddig, milyen erős vagyok. A NőszíRom előtt boldogan éltem a csendes, rendes családnyák életét, most pedig a műsor, a minőség érdekében képes vagyok a sarkamra állni, nehéz döntéseket hozni akkor is, ha fájnak. Az ember a kapcsolataiban, találkozósaiban mindig gazdagodik egy kicsit vagy sokat, és a meghívott vendégeink épp attól különlegesek, hogy akaratlanul is nagyon sokat képesek adni önmagukból. Bátorságot, hitet, erőt, elkötelezettséget, tartást. Az emberi sorsok, a múlt, a közös emlékek felidéznek bennünk és a közönségben is, mi az, ami igazán fontos és értékes az ember számára. Stohl András, Seress Zoltán, Nemcsák Károly, Gergely Róbert az első felkérésre önzetlenül csatlakoztak az ügyünkhöz, és a meghívott barátok, pályatársak olyan szeretettel készültek/készülnek a találkozásra, ki dallal, ki találós kérdésekkel, hogy az estek óhatatlanul is kiemelik az embert a mindennapok tapasztalásából, és megerősítik abban, hogy a világ jó hely, tele van jó dolgokkal, jó emberekkel.

**Daróczy Tímea:** A NőszíRom számomra lehetőség arra, hogy valamit visszaadhassak a közönségnek mindabból, amit én is kapok. Ünnepekre a szűk családot szoktam meghívni, idén viszont a lányom, Rachel születésnapjára már Maya és Évike is eljöttek a családjukkal, őket is a NőszíRomnak köszönhetem.

– *Mire vagytok a legbüszkébbek, melyik az a pillanat a NőszíRom életében, amit fontosnak gondoltok kiemelni?*

**Váradi Éva:** Arra vagyok a legbüszkébb, hogy tudunk tanulni, segítséget kérni egymástól. Szeretem, hogy mindennek van története: a nevünknek, a találkozásunknak, de született már nálunk párkapcsolat is, és voltunk tanúi, előmozdítói nagy kibéküléseknek, bocsánatkéréseknek. A mai napig elérzékenyülök azon, milyen örömmel, milyen sokan mozdulnak meg egy jó ügy érdekében. Neves művészek – Györgyi Anna, Szalóki Ágnes, Nyakó Júlia, Horváth Mari, Szilvási István, Bada Márta, Váradi Gábor, Kőszegi Edit – segítő munkája szintén felbecsülhetetlen. Nagyon sokan kellünk ahhoz, hogy egy jó műsor összeálljon. Nem utolsósorban a felkérést elfogadó vendégek, akik komolyan veszik a műsorban való megjelenésüket. Készülnek, izgulnak, és nagyon odaadók.

**Daróczy Tímea:** Rám a legnagyobb hatással az szokott lenni, mennyire meghatódunk, amikor szemtől szembe kerülünk a többiek szeretetével, amikor egy emberekkel teli teremben valaki vagy valakik elkezdik mesélni a saját történetüket, és mi mindannyian csatlakozunk ahhoz.

– *Nem kacérokodtok a gondolattal, mi lenne, ha a NőszíRom egy televízió stúdiójában folytatódna tovább?*

**Váradi Éva:** Kaptunk már ajánlatot, de nem szerettünk volna élni a lehetőséggel. Maya véleményével egyetértve a stúdióban a NőszíRom elveszítené önmagát, azt a meghitt légkört, amelyben a vendégek otthon érzik magukat, ahol őszintén megnyílhatnak, beszélhetnek. És le kellene mondanunk a közös vacsorapartikról is, a televízióban kötelező promóciók miatt pedig oda lenne a vendégek meglepetése. Ez persze nem jelenti azt, hogy ne lennének terveink a jövőre nézve.

**Szántó Marietta, Maya:** A következő sorozatunkban olyan magyar nőket kívánunk bemutatni, akik sokat tettek a cigányság ügyéért, és már tervben van a férfiakról szóló szériánk is.

**Daróczy Tímea:** És tegyük hozzá, hogy nemsokára új díszletek között fogadhatjuk a vendégeket. Most is éppen nagy munkában vagyunk: a kanapé színét és stílusát egyeztetjük.

**Váradi Éva:** Nagyon szerencsések vagyunk, mert a férjem, Gábor, úgy is, mint a társam és barátom, de úgy is, mint a Rác Gyöngyi Közösségi Központ alapítója és vezetője, a háttérből minden segítséget megad nekünk, biztosítja számunkra a helyszínt, az anyagi forrásokat. Nélküle még mindig csak álmodoznánk.

HALUSKA IBOLYA

(Eredeti megjelenés: *kepmas.hu*, 2023. április 6.)

VESZPRÉMI SZILVESZTER

## Aki hazavár

*Hogy egy ilyen szegkovács, mint ő,  
nem tér vissza, abban van az ígéret,  
hogy többé senki nem jöhet vissza.  
mert az én fiam, az én ügyesszép fiam  
már menete közben is ütötte a vasat,  
és hogy a király elvitte, dolgozni vitte,  
megértjük, ő a király kovácsa,  
csak közénk született, én szültem meg,  
de nem jön haza, és nem jön hír róla,  
mint aki eltévedt a legsötétebb erdőbe,  
mint akit katonák vertek szét,  
mint akit a legnagyobb sárkányok tüze égetett,  
mert a jó híreket meg lehet írni,  
és a nagy sikerek messze hallatszanak,  
de akit nem látott már évek óta senki,  
közel-távol senki, és akinek a tehetségét  
nem zengi, még mindig nem, a föld,  
arról mit gondoljon az anyai szív?  
Hogy ne omoljon le felőlem az ég?*

## Akinek nagy jövőt álmodtak

*Anyám úgy néz rám, megálltában is,  
kihúzza a mellét, fel a fejét,  
magára büszke, hogy ő szült világra,  
nem mondja, kivár,  
de ha csak belépek a kapun,  
szeme felcsillan, kihagy a levegője,  
pedig a csárdába elmenni vagy gombát szedni,  
az nem az a nagy út,  
én pedig nagy utakra születtem.  
Őrökké azt mesélte,  
hogy az erdő legmélyén, a legmagasabb fák között,*

*bagolyanya fészében ott a hétesztendős tojás,  
abban lakik a boldogságféreg,  
és aki a boldogságférget megtalálja,  
azé lesz minden szerencse és gazdagság.  
Az anyám pünkösdi hajnalán,  
mielőtt megszülettem, áldott álmat látott,  
és azt meséli, mióta értem a szavait,  
még azelőtt is, és én anyámnak  
minden mozdulata sóvárog,  
minden rebbenő madárban,  
a nyulak minden ugrásában  
a jószerecséjét figyeli,  
és számítás minden főztje,  
minden áldó, kedves szava.  
Ha bele lehetne halni a várakozásba,  
ő már biztosan odaveszett volna,  
elsodorta volna őt,  
mint a tavaszi ár a hegyekből,  
ó, szép urmék, ezt a sorsot fontátok neki!*

## Aki feladatra született

*Hogy itt válik ketté a világ, mindig is tudtam,  
mert a sötét erdőkből a kiáltások,  
a napfényes mezőről a legszebb nóták,  
és apám és anyám intései mind erről szóltak.  
Apám kiment az erdő szélére,  
ahol már éri a fény, és én egyedül maradtam,  
nincs segítségem, csak amit tőlük láttam,  
és most nekem kell elvezetnem a vándorokat,  
jó tanácsot adni a jó embereknek,  
nem bolygatni meg a szerencséjüket,  
de a bűnt nem jutalmazni meg.  
Apám könnyű volt, láttam a próbáit,  
nem ítélte, a sorsa rendelt az ember felett,  
és az apám tudta olvasni a jeleket,  
de az én olvasott jeleim homályosak,  
én nem ismerem a felhők járását,  
a reggel derengését, a madarak röptét,  
a szép szavak mögött a titkokat és szándékokat,  
mert ha minden gyanús és minden jellé válik,  
a sötét erdőbéli kiáltásoktól, az igaz emberek kiáltásaitól,  
félek, sosem mehetek majd ki a mezőre,  
a szép napos mezőre, apám után.*

# Akinek a saját vére után kell nyomokat kereszen

*Aki éjjel látható csak, mint az igazság is,  
fellázad a dolgok okszerű, helyes rendje ellen,  
mégsem az én lelkemet kell elűzni.*

*A rezdülések, a csörömpölések,  
a feltámadó szél suttogása én vagyok,  
és miattatok nincs nyugtom.*

*Mert a halálban sincsen békém,  
hogy hamisnak bizonyul az életem,  
ez a legnagyobb átok.*

*Nyomokat olvasni a saját véreim között,  
kihallgatni a suttogva mondott titkokat,  
amit még mindig suttogtok.*

*A becsületesemről és az emlékemről szól,  
hogy énrólam csak hallgatni lehessen,  
ezt ti tettétek velem.*

*Az életemmel tartoztok nekem,  
mégis az igazságot kell megkísértenem,  
vagy én válok becsületesemmé.*



# Istenhegy trilógia

(*Tüdős Klára regényes élete, részlet*)

1941

Erzsi széttárt karjain már a selyem kravátlík lógtak sorban. Lila, fekete, barokkos ascot, füstös szürke-szatén, grafit szín selyemből egy egész sor, és néhány az egyszínű szolidabbaktól elütő apró mintás: egy cserszín, egy bíbor, és egy ezüst tónusú grosgrain alapon pettyezett.

Klára háttal állt neki, a Jánoshegy fáira vetett pillantást az ablakból, és csak aztán fordult meg, hogy Erzsi újra megszólalt:

– Hallja odakint? Sírnak már a kesergő lidércek.

– Sírjanak csak! – legyintett Klára. – Remélem Vilma sértetlenül felér.

– Felér, felér – mondta Erzsi – csak éppen addig a zivatar jéggé dermed a felhők hátán, s még az is lehet, hogy hópehelyé – jósolta magában.

Tegnap megkönnyeztük Ferivel megint szegény Bólit – mondta Klára. – Azt hiszem nem becsülték meg érdeme szerint soha.

– Maguk nagyon szerették a miniszterelnök urat.

– Nagyon. Majd mindenki. Kivéve a nyilasokat. Állítólag azok nem is búcsúztatták el a képviselőházba, hogy „nem az ő halottjuk.”

– Hát nem is! – rázta meg a kravátlíkat Erzsi.

A rádióban butácska Zerkovitz dal csendült, Erzsi az énekessel dúdolta: *És autó bársonyán / Honvágymész az omnicsék után. Éjjel az omnibusz tetején / Emlékszel kicsikém? De csuda volt!*

*A zene országútjának két oldala tele van hatalmas zenei mammuthullákkal, amik elfeledett nagy tehetségek. És közöttük vigan araszol előre egy kis kukac: Zerkovitz – gondolt vissza közben Klára, hogy az Operában hányszor dühöngött, csapkodott Zerkovitz sanzonszerző sikere miatt Bartók, a fából faragott.*

– A pesti ember Lopkovitznak becézi – mondta Erzsi.

– Na ne állj már ott, mint egy madárijesztő! – tréfálkozott az asszonya – Megmentelek. A szürke jó lesz, nem kell feltűnő – mondta és kiválasztotta a legsötétebb selyem nyakkendőt.

A többit besöpörte Erzsi karjáról, egy marokra fogta valamennyit, de csak épp annyira, hogy túlságosan meg ne gyűrődjenek, majd egy fotel karfájára eresztette sorban mindegyiket.

– Ha ezekkel a szemét alja nyilasokkal tőtenék meg a mennyországot, hát nem hínák úgy – morogta Erzsi. – De hál' Istennek úgyis a pokolra kerülnek...

Ahogy megszabadult a férfiselymektől a csuklójánál lejjebb húzkodta a ruhája ujját, aztán végigsimított tenyerével a kötélynén. Megigazította a fityuláját is, amit felettébb elegánsnak talált. Attól fogva különösképp, hogy Sándor, szolid menyasszonyi pártához hasonlította.

Erzsi a megfelelő nyakkendő kiválasztását követően kannát fogott és a forrásra indult. Sándor mindenáron el akarta kísérni. Tőle értesült arról, hogy ma Zsindely méltóságos urat végre „fogadja a kormányzó úr audiencián”. Sándor természetesen a lelkére kötötte, hogy kezelje az információt bizalmasan. Szorosan Erzsi mögött lépkedett a gyógyvízért menet, amit a reggelihez szoktak felszolgálni.

Erzsi nagyon szerette volna megtudni Sándortól, hogy miért megy audienciára a méltóságos úr.

– Hogyne kezelném bizalmasan. Én, kérem, még magát is bizalmasan kezelem, Sándor.

Sándor erre elpirult, de ezt Erzsi nem láthatta, mert előre szegezett tekintettel haladt a barlang felé, ahol a forrás fakadt.

– Örülök Erzsi, hogy számíthatok a teljes diszkréciójára.

– Még többre is, Sándor – válaszolta Erzsi és komoly képet vágott hozzá.

Sándor még jobban összezavarodott:

– Mindig is tudtam, illetve sejteni véltem...

Erzsi a szavába vágott:

– Tudja, Sándor, nem olyan vagyok én ám, mint ezek a cselédek, hogyha nem hallanak pletykát, csinálnak ők maguk.

– Tudom Erzsi, maga megbízható.

Sándor észbe kapott és kivette a kannát Erzsi kezéből.

– Hogy megbízható? Az nem kifejezés. – állt meg Erzsi egy pillanatra, hogy megigazítsa a fityuláját, de valójában egy kicsit ki akarta fűjni magát. – Majd figyelje meg, ha megismer, megtudja, hogy rám aztán senki nem mondhatta, hogy *ez már alulról is szedi a levegőt, annyit beszél*, mert nem. De tudja-e kend, ki az aki még a pletykás asszonynál is rútabb?

– No, kicsoda? – kérdezte Sándor, és türelmesen várta, hogy Erzsi újra nekiinduljon a meredek ösvényen.

– Hát a részeges. Annál útálatosabb nincsen. – vágta rá Erzsi és csipőre tett kézzel elindult. Furcsa volt, hogy semmi nem kell vinnie, ettől kissé dologtalannak érezte magát. – Láttam ám olyat, mer' volt arra is eset mifelénk, hogy az asszony az urával ivott. – folytatta – Elvitték a mókusteje' a szalonnát is a kamrából, aztán meg csak akkor láttak munkához, amikor kongott a ház. De bizony az asszony nem is főzött az urának. A piaci sátorba ettek, pálinkáztak.

– Akkor erre mondják, hogy *a komámasszony nem utálja az italt, mióta nem kell rágni*.

– Erre hát! – vágta rá Erzsi, de csak a biztonság kedvéért, mert egyáltalán nem tudta, mire mondják. – És akkor ezt képzelje csak el, milyen az, amikor a részeges asszony még pletykás is.

– Bizony, minden ember szemében meglátja a gerendát, csak a magáéban nem a szálkát – igyekezett Sándor bölcsnek látszani.

– Az semmi, de csúnya szájú az ilyen. Ömlik a trágárság kifele a torkán, ahogy kifér. Szidja az urát, a házanépét, még a gyerekeit is. És festi magát.

– Vagy úgy.

– Úgy, úgy. Még a lisztjét is eladja, hogy szagos szappanra, meg púderre teljék. De mosakodni azt már nem szeret.

– Maga, Erzsi úgy látom, jó emberismerő.

– Hát akkor maga is Sándor, ha észrevette.

– Szép volt a miniszterelnök temetése – tért ártatlanabb témára Sándor.

– Szépnek szép. Csak az a baj, hogy a miniszterelnöknek nem tetszett volna.

– Hát ezt meg miből gondolja?

– Nem gondolom, hanem tudom.

– Tudja?

– Tudom.

– Na ne kérésse már magát, ha maga tudja, hadd tudjam én is, Erzsike!

– Ej, miért tettei magát előttem Sándor? Hát aki a Zsindely Ferenc méltóságos úr sofőrje sokkal többet tudhat, mint én, ha nem egyenesen mindent. A maga állásában nem lehet könnyű. Annyi nem szabad tudást elhordozni és senkivel nem oszthatja meg! A Zsindely méltóságos úr bezzeg bátran mindent kimondhat maga előtt, de maga, mint aki meg se hallja, csak hajt tovább. Tyhú, nagyon nehéz lehet! Még jó, hogy mi megbízhatunk egymásban, igaz-e?

– Igaz, bizony – fújta ki a füstöt egy sóhajtással Sándor, mert menet közben cigarettára gyújtott.

– Ugye, hogy jól mondom – *csak ne szívná azt a sok bűdös bagót* – gondolta hozzá Erzsi – *mer' kevés az olyan férfi, aki nem örökösen a nők után caplat, mint a koslató kutya, hanem olyan hűséges fajta, szép ruhájú, tiszta, nagy darab ember, mint a mi Sándorunk*.

– Igaz, ami igaz, Teleki miniszterelnök úr a legeslegegyszerűbben szerette volna, hogy az utolsó útja elrendeztessék – árulta el Sándor.

– Na ugye, hogy jól mondtam!

– Jól, jól. Maga Erzsi ritkán mondja rosszul.

– Ritkán? Miért nem mondja, hogy szinte soha.

– Mert maga olyan szerény, hogy nem volna szép, ha megsérteném.

– Na ne csűrje-csavarja itt nekem a szót, Sándor! De míg el nem mondja, kitől hallotta volt, hogy mit akart volna az a szegény miniszterelnök úr, meg se hallgatom, mert nem illik szóbeszédnek hinni ám!

– Szóbeszéd? Hát hogy képzeled azt kedves Erzsi? Kívülről fújom a drága miniszterelnök úr, – Isten nyugosztalja – Incze titkárának írt levelét! De nehogy félreértse ám! – vágta rá gyorsan, amikor Erzsi szeme elkerekedett. – Hogyne tudnám kívülről, amikor maga Incze titkár olvasta fel Zsindely méltóságos úrnak. Aztán az autóban jól meg is hányták-vetették részletesen.

– Ha kívülről fújja, akkor nekem, ne is magyarázza, csak fújja a fülembe, ide e!

Erzsi megtorpant. Éppen a forráshoz érkeztek, úgyhogy a kannát a csordogáló víz alá helyezte és pipiskedve igyekezett közel hajolni Sándor szájához. Sándor körbe tekintett, aztán lehalkította a hangját:

*Kedves Incze, temetésem nemcsak legeslegegyszerűbben, de teljes titokban reggel 7 órakor történjék, azon a papon kívül csak maga vegyen részt. A távirati iroda útján közléteendő, hogy koszorúkat senki ne küldjön, a temetésre (melynek időpontja nem közlendő) senki ne jöjjön. Cserkészek, egyetemi ifjak röviden értesítendőek, hogy maradjanak otthon...Professzorok is maradjanak otthon. Vigyenek ki mielőbb a halottasházba, hogy itt ne zavarjak. Gyászjelentés nem nyomtatandó. Ha valaki kíváncsi, hogy mindez miért, megmondhatja, hogy nagyon és mind jobban utáltam az embereket...*

– Na ne mondja! – képedt el Erzsi – Utálta az embereket? Az a pici, kis emberke a szelíd kutyaszemivel?

Megtelt a kanna, indulhattak is visszafelé.

– Én nem csodálkozok, Erzsi! A politika csunya dolog.

– Hát az meg is látszik a Zsindely méltóságos úron – jegyezte meg Erzsi.

– Ő is belefáradt már Erzsi, higgye el. Fel is mondott.

Sándor elhallgatott. Olyasmi csúszott ki a száján, amiről aztán igazán mélyen hallgatnia kellett volna.

– Nem kell az ilyesminek nagy feneket keríteni – leplezte megdöbbenését Erzsi, *szóval ez az oka annak az audienciának*, gondolta. – Nem kell izgulni, majd elmúlik. – legyintett. – Szokta ám kéretni magát a méltóságos úr – tette még hozzá, de arra gondolt, vajon az ő Klárája tudja-e, mit forralnak a férfiak a háta mögött.

– Ne mondja!

– De mondom – zsongta megnyugtatóan Erzsi. – Április bolondját járhatja velünk, nézze csak meg ezt az időjárást. Pedig már tegnap kisütött a nap, ha olyan is volt a fénye, mint a félszázados vénlány szerelme.

– Mondjuk tegnap is esett – kémlelt körbe Sándor.

– Na látja! Ma is fog – vágta rá Erzsi.

Közben megérkeztek az Istenhegyi villa kapujához. A szomszédban, Pertzélék kastélya tájékán kiszakadhatott egy rozoga ablak a tokjából, mert hatalmasat csörrent valami. Erzsi erre megijedt és hirtelen Sándor karjai közé ugrott. Sándor is összerezzen, a hangtól, de még inkább Erzsi váratlan, szorító ölelésétől. Igyekezett férfiasan eltitkolni riadalmát, és védelmezően átkarolta Erzsit és körbe kémlelt, mint a veszélyt szimatoló katona, de Erzsi abban a pillanatban úgy ugrott ki Sándor karjaiból, mintha megégette volna magát.



# Daphnisz és Chloé

„magát a szobrot  
a bódében,”

Cesare Viviani (Tombi Beáta fordítása)

*A vélhetően szándékosan felgyújtott bódéhoz riasztott tűzoltóság  
egy hajléktalan pár összeégett testét fedezte fel,  
a wellness hétvége folytatódott, nem rendelt el  
a miniszterelnök nemzeti gyászt,  
nem vonult fekete autókból álló konvoj, tiszteletadást  
nem várt el a lakosságtól, kezdeményezett  
felismerhetlenségig összeégett testek felett  
ünnepi szertartást, hivatalos végtisztesség nem járt,  
két görög isten égett bent a felgyújtott bódében,  
két mítosz lett hamuval egyenlő.  
Napernyő nem védte meg, kedvezményes buszút nem segített,  
megalázást elkerülhessen a két meztelen görög isten,  
a férfi nyakába kapaszkodó nő és a tenyerét a nő derekára tett férfi  
áldozat, rendben van, egy-egy áldozat mindig van,  
a természet ez.*

# Kiskorú madár a kórházfolyosón

„A betegség megöregíti a gyerekeket.”  
Daróczi Ágnes

*nem ébresztem fel a kórházfolyosón  
egyhelyben álmodó, gyerekkorú rigót.  
álmában sétál a gyermekosztályra nyíló kórházfolyosón,  
közelről megnéz egy sztetoszkópot, mint infúzió egy ápolót.*

*gyerekkorában ez a folyosó lift volt,  
rajta jár fel-alá az álmodó madár.  
szárnya alá vette a szenvedést,  
árnyéka alatt kórházat talál.*

*egyedül mássza meg ez a madár a kórházfolyosót,  
az egyedül megmászható betegségekre nyíló folyosót,  
gyógyulást álmodik madárszínű kisleány?  
kisleányt álmodik infúzió?*

*folyosó álmába besétál egy madár;  
mióta ez a folyosó madárra vár,*

*azóta infúzió liftjére vár,  
hívhat-e liftet infúzió?*

*orvosok, ápolók, látogatók szárnya  
verdes keresztül a folyosó életén, teljesületén  
máskál egy gyerekekre specializálódott rigó,  
kezdeten a hajnal tányérjára csepegtet infúzió.*



# Háború II.

Balogh Attilának

*Hosszú háborúban haldoklik  
a föld,  
kezeből kipotyognak  
az összetört évszakok,  
arcunk felismerhető még  
az összezsúszott idők  
síkjai közt?  
ott egy lábnyom...  
aztán semmi,  
mindent  
egy földbolygó takar be,  
olyan könnyen borítékolható  
minden élet  
és minden halál  
– ma, a postás ide  
a lábát ne tegye!  
vakító tisztára mosta  
a házat Mónika,  
egy kislány hintázik  
az udvaron boldogan,  
cipője sarka a földet,  
lábuja az eget érinti,  
s ahogy száll vele a hinta:  
úgy éringeti lába az eget,  
a földet,  
ég, föld, ég, föld,  
ég, föld, ég, föld,  
alatta a sötét föld,  
felette a neon ég,  
lényünk milyen hosszúságú  
a létezésben?  
érezem, a várakozás  
hosszabbítás minden időben,  
estére megtelünk álmosággal,  
kezeink, lábaink hazaérnek  
a takarók alá,  
akkor találkozásunkból  
kicsordul egy másik,  
s az összezsúszott beton  
és neonsíkokon  
ott egy lábnyom...  
aztán semmi,  
az adathalmazok  
háborújába visznek,  
egy boríték hosszúságában  
és szélességében  
elfér mindened,  
valamilyen számító*

még rövidebbre vág,  
fekszel az adathalmazok közt  
vízszintesen,  
ott várod meg a halált,  
egy pislantásnyi idő alatt  
letörli arcodat  
egy ujjhegy,  
lefagyasztott sarkad  
még emlékszik  
az eget, földet érintő  
hintamozdulatokra,  
cipőd sarka a földet,  
lábujjad az eget  
érintgette,  
szállt veled a hinta:  
ég, föld, ég, föld,  
ég, föld, ég, föld,  
lényünk milyen hosszúságú  
a létezésben?  
érezem, a várakozás  
hosszabbítás minden időben,  
aztán megérkezik valaki,  
valami,  
elindultok a beton  
és neon  
összecsúszott síkjai közt,  
és ott egy lábnyom...  
aztán semmi,  
mindent  
egy földbolygó takar be,  
olyan könnyen borítékolható  
minden élet  
és minden halál  
– ma a postás ide  
a lábát ne tegye.



# Tizenhat öregasszony vagyok

## 4. nap

### *Babrinka, az árva*

Ó, hogy az a...! Hát megint itt vannak? Hogy maguk milyen erőszakosak! Meddig akarnak még idejárni? Biztosan engem keresnek? Én Babrinka vagyok. Hogy nem így mutatkoztam be az előző napokon? Hanem? Higgyék el, a nevem Babrinka. Azt hiszik, hibbant vagyok? Elmondtam már maguknak az életem sorát töviről hegyire. Mire kíváncsiak még? Na, azért csak jöjjenek be, igyanak egy kávét vagy inkább teát, ha nem zavarja magukat a szegénység. Nem volt ez a lakás már vagy harminc éve tatarozva, nem tellett rá, piszkosak a falak, nekem meg már nincs erőm kifesteni, mesterembert meg nem tudunk megfizetni. Hiába dolgozik a férjem még most is. Szerencséjük van, már hajnalban elment, biztonsági őr egy bankban, ő biztosan elzavarná magukat, amiért ennyit zaklatnak. Szegénykémnek annyi nyavalyája van, mégis vállalja a munkát, mert az én nyugdíjamból még a rezsire sem futja.

Míg lehetett, addig muzsikált, brácsos volt, tudom, nem így kell mondani, de ha azt mondanám, hogy brácsás, az nagyon gádzsós volna, mi nem mondjuk úgy sosem. Egy muzsikusnak az a halála, ha nem muzsikál. Ha dolgozni kell. Hát nem szégyen a munka, nem igaz? Más muzsikusok is beálltak biztonsági őrnek, a fiatalabbak taxiznak vagy ételfutárok lettek. Sajnálom őket nagyon, egész életükben tanultak, ezért? Mit szeretnének hallani? Csak tegyem a dolgom, ahogy máskor is szoktam? Jól van, épp takarítani készültem. De inkább leülök magukkal kávézni, ma még csak egyet ittam úgylis.

Arról meséljek, hogy milyen volt a gyerekkorom? Mit mondjak?

Nyolcéves voltam, amikor szülés közben meghalt anyám. Így lettem nyolcévesen a kisöcsém anyja. Míg iskolában voltam, addig apám gondoskodott róla, ő este elment muzsikálni, akkor meg én. El sem tudják gondolni, milyen rettegés volt bennem! Rémület a vesémben, a májamban, a gyomromban, hogy nem tudom ellátni a babát, kicsi voltam még én is, szükségem lett volna magamnak is az anyai szeretetre, s nekem kellett úgy szeretnem a gyereket, ahogy anyám szerette volna. Sokszor voltam türelmetlen, kiabáltam, ha sírt, én is sírtam vele együtt, annyira sajnáltam őt is, magamat is. Amikor boldogan, mosolyogva gögicsélt, megcsipkedtem a karját, nehogy már jókedve legyen az istenadának. Nem illett hozzánk a jókedv, a mosolygás, a nevetés pláne nem, azt gondoltam, hogy kötelező szomorúnak lenni, hátha azt jutalmazza meg az Isten, mert úgy éreztem, nem törődik többé velünk. Mindazonáltal sokszor pöröltem vele, miért vette el anyámat, miért adott ránk ekkora szükségletet, mi bűnünk van, hogy ekkora bánatot tett belénk, mi bűne van a csepp gyereknek, aki sosem ismerheti meg a családi meleget.

Örültem volna, semmit nem akartam jobban, mint azt, hogy apánk asszonyt hozzon a házhoz, de évek múltával is síráson kaptam, ha azt hitte, nem látjuk. Összetöpörödött az egész férfi, kiszárgult belőle a fiatalság ereje, gyenge, akaratnélküli semmivé vált. Ritkán azért mégis láttuk mosolyogni, olyankor révetegen bámult maga elé. Egy idő után rájöttem, hogy az anyánkkal átélt emlékeit idézi fel magában. Azt hiszem, nem mi, a gyerekei tartottuk benne a lelket, hanem az emlékei. Azok sem sokáig. A szörnyű csapás csakhamar bekövetkezett.

A rokonoknak nem kellettünk, egyikük sem bírt volna eltartani bennünket, mert mind olyan szegények voltak, sok gyerekkel, hogy az éhezés mindennapi vendég volt náluk. Így hát nekem kellett helyt állnom. Hála az égnek, ki tudtam verekedni, hogy ne vegyék el a gyámosok az öcsémet. Rángatott bennünket a sors, hiába akartuk megváltoztatni, Isten megint másként rendelkezett felettünk. Önámítás volt, hogy kezembe vehetem a sorsunk irányítását. Elhatároztam, hogy kiszökünk nyugatra a jobb élet reményében. A határon elkaptak bennünket. Engem lecsuktak, két év börtönre ítélték, az öcsém meg javítóba került. Rám csattant a rács, s azt érzetem, ennyi megpróbáltatást nem lehet kibírni, hogy innen már nincs kiút, s már nem is akarok küzdeni. Kérnek még egy kávét? Ha nem, hát nem.

El kellene kezdenem a takarítást, hogy mire hazaér a férjem, tisztaság legyen. Ma nem főzök, maradt még tegnapról, abból nem kínálom meg magukat, éppen csak annyi van, amennyi ket-  
tőnknek elég lesz. Be kell osztani még a falatokat is.

Tetszik maguknak az életem ugye, ilyen elbeszéléseket várnak a romáktól, börtön, nélkülözés, szenvedés születéstől fogva. Ilyen a tipikus cigány élete. No, segítsenek csak port törölni, én meg elrakosgatom a helyükre a széthányt dolgokat. Azt mondják, közben folytassam?

Az utógondozóm segített munkát és szállást találnom, naná, hogy elvették a lakásunkat. Egy étteremben lettem mosogató, munkásszálláson laktam. Ott, az étteremben ismertem meg a férjemet. Céltáblája voltam a muzsikuskoknak is, a többi dolgozónak is az előéletem miatt. Otromba tréfiáiktól, gúnyolódásaiktól, na meg persze a molesztálásaiktól iszonyú sokat szenvedtem. Még a nőknek is voltak pikáns megjegyzéseik, mint akik ki akarnak kezdeni velem. Valamelyikük kitalálta, hogy prosti voltam, azért ültem. Aki mellett nincs férfi, az szabad prédának tekinthető, gyanítom, ez a mai napig is így van. Nem is igyekeztem megvédeni magam, mert erre nem készített fel sem az apám, sem a börtön, sem a pártfogóm. Eltúrtem a fogdosásaikat, nem mertem visszaszólni egyiküknek sem, mert féltem, hogy visszakerülök a börtönbe, még egy évet nem bírtam volna ki.

Na, ne legyenek már olyan együttérzőek, ne sajnáljanak, ez az én történetem, minden embernek megvan a saját keresztje, amit hordoznia kell! Gondolom maguknak is van. Nem akarnak most maguk mesélni nekem? Higgyék el, szívesen meghallgatnám, hogy hol, milyen körülmények között nőttek fel, hogyan jutottak el hozzám, mert arról még nem is szóltak.

Jól van, megértettem, azt szeretnék, ha én folytatnám.

A férjem nem adott a mendemondákra, a csúnya pletykákra, meg akart ismerni. Ő lett a támaszom, és leszoktak a bántásomról. Azt is belátták egy idő után, milyen alapos munkát végzek, sőt, azt is megcsináltam, ami nem az én dolgom volt.

Egymásba szerettünk Lajosommal, összeházasodtunk, az első dolgunk volt magunkhoz venni az öcsémet. Ahhoz már késő volt, hogy muzsikus legyen, nem is nagyon érdekelte a cigányzene, meg más se, az intézetben olyan fiatalokkal volt együtt, akik rossz útra terelhettek volna, de még időben közbeavatkoztunk. Leérettségizett, egyetemem végzett, visszament a nevelőintézetbe gondozónak. Ma már unokái vannak, ők a mi családunk.

Most már nyugalomban élünk, mert nem kívánunk többet annál, amink van, csak a rezsi ki legyen fizetve, az számít.

## 5. nap

### *A láthatatlan*

No lám, ma sem hagynak magamra! Feltett szándékuk, hogy engem bosszantsanak vénségemre. Azért lehet, ha nem jönnek, már hiányoznának, meg hát lassan kezdem megkedvelni magukat. Tudom, mesélnem kell magamról, de már nagyon szeretném megismerni magukat, hogy kiknek tárom ki a szívemet. Egy fiatalember és fiatal leány. Maguk egy pár? Nem? Csak évfolyamtársak. Értem, biztos nem vonzódnak egymáshoz? Pedig illenének egymáshoz, mindketten szőkék, kék szeműek, és ugyanaz érdeklődik magukat, a cigányság. Higgyék el, minden elmúlik, nagyon gyorsan elmúlik, használják ki a fiatalságukat, mert az egyik pillanatban még úgy érzi az ember, hogy övé az egész világ, a másikban meg már azt, hogy elment mellette az élet. Ne tegyenek semmit sem kényszerből, csak azt, amihez kedvük van, szeressék egymást, szerelmeskedjenek sokat, mert lesz idő, amikor már nem lesz kivel vagy, ha lenne is, már nem megy. És a végén azt érezzük, hogy huss, annyi ideig tartott csak, akár egy sóhajlás.

Együtt írnak tanulmányt rólam? Hát arra a tanulmányra kíváncsi lennék, majd mutassák meg feltétlenül. Csak egy dolgozat lesz az egyetemre? De aztán nehogy hazugságokat sorakoztassanak fel benne! Én is szoktam ám internetezni, nahát, hogy mi minden ostobaságot olvasok rólunk! Maguk is észrevették?

Jól van, mondom, engedelmesen teljesítem, amire kérnek.

Amióta csak emlékezem, mindig szerelmes voltam. Legelőször egy fába. Ott állt a cigánytelep közepén girbegurba törzsével, kuszán hajlott ágaival egy akácfa. Lehettem úgy hatéves,

reggel, ahogy felkeltem, első dolgom volt odamenni hozzá, ha tél volt, ha nyár, átöleltem, és simogattam, elmondtam neki, mit álmodtam, s azt is, hogy őt szeretem a világon a legjobban. Ez persze nem volt igaz, mert anyámat jobban szerettem, de nem akartam bánatot okozni a szerelmemnek. Nem igaz, hogy nem lehet többet szeretni egyszerre.

Volt egy háromlábú kutya is a telepen, ma sem tudom, ki volt a gazdája, de őt ugyanolyan szerelemmel szerettem, akárcsak a fámát. Türelmesen megvárta, míg a fát megölelgetem, csak azután somfordált oda hozzám. Az ő szerető hűsége ma is betölti a szívemet melegséggel. Megpuszilgattam ezerszer is, elstutogtam neki is, hogy őt szeretem a világon a legjobban. Akkor még tudtam repülni is, felszálltam a házunk tetejére a gólyákhoz, vittem nekik békát.

Anyám hívogatására tarkalepkeként toppantam elébe. „Na, megállj te lyány, már megint nem bírsz magaddal!” – kiáltott rám rémülten, én meg a sivítós hangja miatt ijedtemben lát-hatatlanná váltam, s elrohantam a közeli boltba. Elemeltem egy csokit, s még helyben be is zabáltam. Az eladó néni, csak azt látta, hogy lebeg a csoki a levegőben, kibontódik, és lassan fogyni kezd. Megpróbálta elkapni a lopott jószágot, de én ügyesebb voltam, gyorsan bekap-tam, és vicсорító farkassá változtam íziben. Szegénykém mentem elájult félelmében. Ártalmatlan képpel pofozgattam, természetesen már látható voltam, de miután arra sem tért magához, lelocsoltam egy fél vödör vízzel. Ez hatott. Jöttek a vásárlók, s kérdezgették, mi történt a boltos nénivel, ő még kicsit kóvályogott az eséstől, emiatt nem is hitte el senki a meséjét. Én meg csak annyit mondtam, hogy a földön fekve eszméletlenül találtam rá, és gyorsan kioldalogtam, nehogy bajba keveredjek.

Most nem hiszik el egy szavamat sem ugye? Azt gondolják, bolonddá akarom tenni magukat. Pedig higgyék el, gyerekkoromban repülni is tudtam, és bármivé változhattam, amivé csak akartam. Mára elvesztettem ezeket a születési rendellenességeimet, de ha láthatatlan akarok lenni, az megy. Megmutassam? Inkább nem?

Szóval arról beszéltem, hogy én mindig szerelmes vagyok. Az első férjemet az utcán láttam meg. Istenem, milyen szép volt! Fekete göndör haja volt, kimagaslott a többi ember közül, zöld szeme úgy világított, akár a Hajnalcsillag a sötét égbolton. Jött velem szemben, rám nézett és tovább ment. Semmi jelét nem mutatta annak, hogy megjegyzett volna magának. De rosszul esett, hogy csak így el tud menni mellettem! Hiszen én is vagyok olyan szép nő, mint ő férfi, nehogy már ne legyen az enyém! Na, akkor én láthatatlanul követtem mindenhová, mert feltett szándékom volt azonnal, hogy hozzá megyek feleségül. Meg akartam ismerni, ki ez a férfi, aki egy másodperc töredéke alatt képes volt a szívem legmélyére befurakodnia magát.

Elég nehéz volt besurranni utána a lakásba, mert épp csak annyira nyitotta ki az ajtót, amin befért. Albérletben lakott, egy garzonban, de amilyen kicsi volt a lakás, olyan mocskos, és rendetlen. Lehevert a díványra, de az olyan volt, mint a kutyaalom. Percek múlva már horkolt. Mondjuk ez eléggé taszított, de így is kellett nekem. Én fogtam magam, s kitakarítottam a konyhát, amilyen csendben csak lehetett, aztán a fürdőszobát. Még mindig aludt. Besötétedett mire végeztem, kicsit megnyitottam a konyhaablakot, s másnap is elmentem hozzá. Nem volt otthon, bemásztam az ablakon, szerencsére nem zárta be. Felkutattam a szobája minden zugát, hátha megtudom legalább a nevét, nem találtam semmit. Nekiláttam rendet tenni, a szennyest kimostam, már csak a felmosás volt hátra, amikor betoppant.

Nem zavartattam magam, elkezdtem felmosni a parkettát, rémülten elkapta a felmosó nyelét, én meg hirtelen látható lettem, de mielőtt megszólalt volna, ismét láthatatlan voltam, s ez így ment vagy öt percig. Szegénykémnek, micsoda riadalom volt a szemében, nem értette, mi történik vele! Jó hangosan kinevettem, és kiosontam a lakásból.

Addig-addig követtem, feljártam hozzá, míg ki nem derítettem, kellek-e neki. Azt hitte, bozorkány vagyok, s mindenfélét tudok varázsolni, hogy mellettem nem lesz semmire sem gondja, mert bűbájjal előteremtem, azt, ami számára elérhetetlennek bizonyul. Luxusautó, luxusutazás, luxusruhák, luxuslakás, még luxuskurvák is. Miután csalódott bennem, szó nélkül faképnél hagyott az első házassági évfordulónkon.

Hogy búsultam-e utána? Őszintén szólva, eszem ágába sem jutott, mert üres volt a feje, mint az elkorhadt fa belseje. Ebből a tapasztalatból okulva a következő kiszemelt férjjelöltemnek nem árultam el, milyen adottságom van, de azért nála is bevettem, ha arra volt szükség. Márpedig volt.

Az udvarlás idején is éreztem, hogy valami különös titkot rejteget, de elhárítottam magamtól a gondolatot, mert a tiszta szerelmet akartam megélni vele, nem holmi turpisságok, hazugságok,

manipulációk árán. Meg aztán azt is gondoltam, ha nekem lehet titkom, neki miért is ne lehetne. Ugyan nehéz volt megállnom, hogy ne kutassak utána, de féltem, hogy valami olyasmi derül ki róla, ami miatt majd nem kell nekem.

Halálisan szerelmes voltam, imádtam minden mozdulatát, a dohányillatú pirosbarna bőrét, a gyémánt csillogású szemét, finom művészkezeit, és a takaros formás lábát! Meg azt, hogy mindig gondosan ápolta magát, és az öltözete is kifogástalan volt ahányszor csak találkoztunk.

Már a felesége voltam, amikor észrevettem, hogy egyszer egy hónapban eltűnik, s hajnaltájt keveredik haza. Nem volt italszaga, nem volt rajta idegen nő nyoma, sem egy hajszáll, sem egy rúzs vagy púderfolt. A szerelme ugyanolyan szenvedélyes volt, amilyen a kapcsolatunk kezdetén, elhalmozott mindenféle ajándékkal, parfümöt, virágot, aranyat kaptam tőle, nem kellett hozzá semmilyen alkalom, szabadnapján vacsorázni vitt a legdrágább éttermekbe, szóval semmi változást nem fedeztem fel benne.

Kíváncsiak ugye, mit titkolhatott. Hát én is az lettem. Megkérdeztem tőle többször is, de annyiszor háritotta el a választ, zavartan mellébeszélt, még el is vörösödött kínjában. Hát hogy a csudába ne akartam volna kideríteni, mit rejteget előlem!

Egy idő után rájöttem, hogy pontosan négy hetenként maradozik el. Nem tudtam mire vélni, mi ez a négy hét. Nagyon izgultam, hogy kiábrándulok belőle, olyanra bukkanok az életében, ami szakításra kényszerít. Sokáig halogattam, míg végre döntésre jutottam. Láthatatlanul követtem őt.

A temetőben már vártak rá, lehetek tán húszan is. Egy sír körül álltak, s felemelt kezekkel imádkoztak a teliholdhoz gazdagságért. „Ez a sír tele van, az én zsebem is. Segíts Luna, segíts Luna!” Valami ilyesmit skandáltak, a lábukkal adták a ritmust, a fejüket ide-oda fordították egyre sebesebben, míg extázisba nem kerültek. Másnap beadtam a válópert, azóta egyedül élek, még egy házassággal nem kísérleteztem. Jobb egyedül nekem. Nem kell alkalmazkodnom senkihez, de amit egy férfitől akarok, azt elveszem. Mindig volt és most is van szeretőm. Én nem lennék képes szerelem nélkül élni.

*(Folytatjuk)*





# Aranyka és a Gyíkkirály

Ebben a lakásban, mielőtt ide költöztünk volna, élt egy idős, kedves asszony. Egy reggel arra ébredt, hogy valaki halkán, de kitartóan kopogtat az ajtaján. Odacsoszogott, s amikor kinyitotta az ajtót, egy nyolc évesforma, szőke kislányt talált ott.

– Mi a neved?

– Nincsen nevem – válaszolta a kislány.

– Legyen akkor a te neved mostantól Aranyka!

Aranyka széles mosollyal fogadta el a nevét, megpördült örömeiben, és attól kezdve az idős nénivel lakott. Segített neki takarítani, mosni, főzni.

Egy reggel azonban arra ébredt, hogy a néni nincs se a konyhában, se a fürdőben, de még a gangon se sepregetett. Bekopogott a szobájába, hogy megnézzze, alszik-e még. De mit talált az ágyban? Sok-sok, apró homokszemre emlékeztető csillagport. Még a halom alakja is olyan volt, mint a nénié. Hozzáért, és a csillámozó porszemcsék szétszálltak a levegőben. Ebben a pillanatban egy apró, gyémántkoronás gyík jelent meg előtte, s bátran felszaladt a kislány lábára.

– Te ki vagy?

– Én vagyok Gyíkkirály – felelte vékony hangján az uralkodó. – Azért jöttem, hogy segítek neked új családot találni. Tudtad, ki volt ez a néni, aki befogadott és nevet adott neked?

Aranyka a fejét rázta, és közben próbálta szemügyre venni Gyíkkirályt, de az ablakon bera-gyogó napsugár, ahogy szétsugárzott a Gyíkkirály gyémántkoronáján, úgy elvakította, hogy csak hunyorogni tudott.

– Ő volt az állatok tündére – mesélte neki a kis állat, s közben fel-alá szaladgált Aranyka bokájától a térdéig.

– Most, hogy egyedül maradtál, segíteni akarok neked, hogy ne élj család nélkül – folytatta Gyíkkirály. – Adok neked egy ajándékot. Ha jól használod, édesapád, édesanyád és testvéreid lesznek a segítségével.

– És mi az az ajándék?

– Egy nagy tenger a szoknyád kicsi zsebében – válaszolta Gyíkkirály, és választ sem várva kisurrant a résnyire nyitott ajtón.

A kislány szoknyája kicsi zsebébe nyúlt, és valóban, egy végtelen tengert talált ott. A tenyerebe vette, s nézegette, milyen szépen ring a víz benne, hogyan úszkálnak a delfinek, a medúzák, az apró halak és a hatalmas bálnák. A tenger felett felhők hasaltak, és néha aprócska villámokat szórtak, olyanokat, amilyenek felvillannak, amikor hirtelen lehúzod magadról a kardigánodat.

Aranyka megfordította a tenyerét, vajon kifolyik-e belőle a végtelen kis tenger, de az úgy tapadt a tenyerére, mintha odaragasztották volna. Csak a felhők kerültek alá, és a kis villámok felfelé böködték a vizet.

Egész virradtig nézegette a kislány a tengert, csalogatókat, altatókat énekelt, hátha kikel a vízből az édesanyja, az édesapja és testvérei, de nem történt semmi. Hajnalban, amikor már nagyon fáradt és szomorú volt, sírni kezdett. És ahogy könnyezett, apró könnycseppjei a tenyereben tartott tengerbe hullottak. A két sós víz, a könnyé és a tengeré, összeért. Akkor történt meg, amire várt: minden egyes könnycsepp kék villámot csalogatott elő a vízből, amelyek elvakították Aranykát, de amint újra látni tudott, már előtte is állt valaki: előbb az édesapja, aztán az édesanyja, majd nővére és végül az öccse. Álltak előtte mozdulatlanul, mosolyogva, mint akik száz meg száz éve várják, hogy megérkezzenek a kislányhoz. Aranyka szólította őket, de azok meg se mukkantak, úgy álltak ott, mint a főtéri szobrok. Aranyka elfáradt, zsebre vágta kis végtelen tengerét, és szomorúan álomba merült. Akkor még azt hitte, hogy a bolondját járatta vele Gyíkkirály, és nem is valódi családot kapott, csak szobrokat.

Éjjel ébredt fel. Körbenézett, csak a négy szobor állt előtte, ugyanazzal a mosollyal az arcukon, ahogy hagyta őket.

Amint éjfél ütött az óra, megint megjelent előtte a gyémántkoronás Gyíkkirály.

– Csak akkor kelnek életre – szól Aranykához –, ha meg tudsz válaszolni egy nagyon nehéz kérdésemre.

– Hadd halljam – mondta dacosan a kislány.

Okos gyerek volt, bízott magában, még soha, egyetlen kérdést sem tudtak neki feltenni sem a gyerekek, sem a felnőttek, amire ne tudta volna a helyes választ.

De most aztán igazán nehéz kérdést kapott Gyíkkirálytól:

– Ha az Isten fémpénz volna, és Jézus arca lenne az egyik oldalán, mi lenne a fémpénz másik oldalán?

Aranyka elmosolyodott.

– Ilyen egyszerű kérdést még a kisöcsém is meg tudna válaszolni – és kedvesen a szoborcsaládjára nézett, hiszen tudta, hogy a válasza után már meg is ölelheti őket, életre fognak kelni.

A Gyíkkirály izgatottan szaladgált Aranyka bokájától most már a combjáig, arra számított, hogy a kislány időt kér majd, hogy gondolkozhasson.

– De ha tévedsz, elporladnak a szobraid – morogta izgatottan.

– Ha az Isten fémpénz volna, és Jézus arca lenne az egyik oldalán, akkor a másikon bizony az ördögé volna – mondta a kislány, és felkacagott.

A Gyíkkirály se szó, se beszéd, kisurrant a szobából. Aranyka válaszában nem találhatott hibát.

Aranyka boldogsága teljes volt, édesanyja főzött a konyhán, édesapja a kicsit megereszkedett ajtókat, ablakokat javította, kifestette a házat, lecsiszolta a padlót. Édesöccse ólomkatonákat raskogtatott egymás mellé, egy egész regimentet, de egyiket sem küldte háborúzni, hanem mindegyik mellé feleséget is faragtatott az apjával, és párokat rendelt egymás mellé, hadd puszilgassák egymást. Nővére pedig ruhákat varrt a család minden tagjának.

De éjjel, amikor elcsendesedett a szép család, megint megjelent Gyíkkirály. Izgatottabban szaladgált összevissza, alig tudta elmondani, amit akart:

– Ma jöttem el hozzád utoljára. Ha ma is megállod a helyed, többé nem zavarlak, de ha nem, elvesztesz mindent, amit eddig adtam neked.

Aranyka figyelmesen hallgatta Gyíkkirályt, aki olyan gyorsan szaladgált fel és alá, hogy néha szem elől is tévesztette. Végül Aranyka feje tetején bukkant fel, onnan suttogetta az utolsó feladatot.

– Ma éjjel teljesítened kell egy kívánságomat!

– Bármi legyen az, teljesítem!

– Le kell törnöd a farkamat!

Megijedt Aranyka – ő soha senkit nem bántott, se állatot, se embert, de még gallyat sem tört le egyetlen fáról sem. Gyíkkirály erősködött, hogy neki az nem fájdalmas dolog. Bosszúsan morgott, milyen buta kislány Aranyka, még azt sem tudja, hogy a gyíkok néha bizony elveszítik a farkukat, de mindig újra kinő nekik. Addig-addig könyörgött Aranykának, hogy a kislány megtette, amit kért: letörte Gyíkkirály hosszú, szépen csillogó, zöldes farkát.

Felszisszent Gyíkkirály, de a következő pillanatban fényár öntötte el a szobát, és ahogy elszlott a fény, ott állt Aranyka előtt egy gyönyörű cigány kisfiúcska Szélesen mosolygott a kislányra.

– Köszönöm, hogy megtetted, amit kértem. Ezüstke vagyok, a te párod. Ha majd nagyok leszünk, én veszek téged feleségül, sok gyerekünk lesz, és nagy palotánk. Visszajövök érted kilenc év múlva. Emlékezni fogsz rám, ha visszatérek?

– Persze, hogy emlékezni fogok. De azért egy kicsit el is foglak felejteni.

Akkor Ezüstke szájon csókolta Aranykát, és mint aki ott se volt, eltűnt a telihold füstös fényében.

Aranyka szíve nagyot dobbant, nagyon megtetszett neki a cigány fiúcska, és elhatározta, hogy kiállja az utolsó próbát is, vár kilenc évet, hogy visszatérjen hozzá Ezüstke, a legszebb, legédebb csókú kisfiú a világon.

És Aranyka várt-várt, kilenc évig tanult, és boldogságban élt a családjával. Amikor 17 éves lett és olyan szép, mint egy bimbózdó rózsza, Ezüstke valóban visszatért.

## Amikor te vagy a „más”

Sian Heder Coda című 2021-es, Oscar-díjas filmjének végtelen hosszúságú (legalábbis annak tűnő) néma percei mutatták meg számunkra, miként érzékelik világunkat a handicappal élők – ez esetben a süketnémák. Légrádi Gergely Falaink című regényében egy ADHD-s, azaz figyelemzavaros, hiperaktív és beilleszkedésre képtelen kisfiú és az édesanyja ugyanazon jelenségekről szóló, értelemszerűen különböző szemszögű belső monológjai gyakorolnak ránk hasonlóan döbbenetes hatást. Az általuk közvetített nézőpontokból ugyanis a világ rendkívül kegyetlennek tűnik, s nem kell különösebb elmélyülés sem ahhoz, hogy érzékeljük, ezt a világot mi teremtettük magunk köré. A Coda kapcsán sokan tettük fel a kérdést, hogyan lehetséges, hogy „mi” várjuk el süketnéma embertársainktól, hogy alkalmazkodjanak minden tekintetben az általunk képviselt többségi szokáskultúrához, miközben a veleszületett fogyatékoság legfeljebb csak áthidalható, de nem szüntethető meg, míg a „látó-halló” ember mindenféle nehézség nélkül meg tudná tanulni és a szükséges helyzetekben alkalmazni is a jelnyelvet. A Falainkban a kisfiút veszi körül az értetlenség fala: sem a családja, sem a tágabb értelemben vett szociális környezete nem képes elfogadni, hogy nem tud megváltozni és nem lesz más. Nagyszülei sem értik, hogy miért nem válaszol a kérdéseikre, miért nem viselkedik úgy, ahogy ez a közösségi normák szerint elvárható lenne, és – kevés kivétellel – tanárai és diáktársai is ellenségesen viszonyulnak hozzá. Durván taszító például, ahogy iskolájában a – feltehetően életunt és a hivatásuk kilátástalanságába belefáradt nevelők – értelmetlen és diszkriminatív módszerekkel, leginkább büntetésekkel (az asztal alá kell ülnie vagy a sarokba állnia) próbálják meg „átnevelni”. Még ennél is súlyosabb probléma azonban, hogy az édesanyjával sem találja meg a „közös nevező”-t; többnyire elbeszélnek egymás mellett.

”

*A regény központi metaforája: a fal. Többféle jelentése érvényesül a narratívá(k)ban. Reális értelemben az apa egykori szobájának egyik falára mutat, amelyre a családjától külön élő, a fiával semmilyen kapcsolatot nem ápoló férfi a felesége alkotásait függesztette még együttélésük idején. A képek az asszony számára a közös élet, az elmúlt kötődés tárgyi emlékeinek számítanak.*

Házasságuk kiüresedésének szakaszában általuk igyekezett az érzelmeit kifejezni és – valós kommunikáció hiányában – üzeni a férjének, vagy hisztérikus kirohanásai miatt bocsánatot kérni tőle. A fiú képzeletében viszont különös életre kelnek, annál is inkább, hiszen amíg az anya le nem számol saját hazug illúzióival (hogy a férj vissza fog térni hozzájuk, ha érintetlenül hagyják a szobáját), tiltott területet jelent számára: csak takarítás ürügyén, vagy titokban léphet falai közé.

Amikor az anya eltávolítja a képeket, a fiú képzeletében újraképződnek a történetek, és a maga módján visszarajzolja őket a falra. Sajátosak azonban a felirataik, hiszen ahol az anya rajzán

vagy a feliratokban elvetélt magzata, Zsófi is szerepel, a fiú az ellenkezőjét teszi, s a „Zsófi nem” címet adja a képeknek. Egyikőjük sem képes szavakkal, összefüggő beszéd által kifejezni traumáit, érzelmeit, vagy igényeit, miközben folyamatosan figyelik és elemzik a körülöttük lévő világot. A fal itt a közöttük és a környezetük között húzódó „meg nem értés” virtuális korlátját jelenti, de a megmagyarázhatatlan rohamokat átélő fiú a fájdalomhullámok elé is képzeletbeli falat igyekszik építeni a rajzaiból. A táskájában hordott kövek viszont a rajzait elrejtő paravánként funkcionálnak.

A Falaink diszfunkcionális családja emlékeztet a Légrádi Gergely előző regényében, az Alkalomadtánban szereplő családra, amelynek a tagjai ugyancsak a saját világukba zártan, átjárások és az egymáshoz való közeledés, a megértés és a valódi kommunikáció lehetősége nélkül tengetik életüket; egymástól függetlenül mondják el vagy írják le ugyanazt a történetet. Miként itt a tízéves fiú, ott az apa és a nagypapa próbál meg papírfecnikre írt, elrejtett üzenetek, illetve levelek révén kapcsolatba kerülni a másikkal, ott Andrissal, a fiúval és az unokával, akinek gyermekkorától felnőtté válásáig követhetjük problematikus szocializációját. Mi több, Andris is megrajzolja vagy megépíti a falakat és gátakat, amelyek az életét szegélyezik, s nagyrészt ugyanaz az értetlenség és elutasítás fogadja, mint a Falainkban a másikat.

Az apa szobája mindkét regényben egyszerre bűvös és elrettentő hely: titkokat rejt egy másik, megelőző életéről, illetve egy másféle élet elmulasztott esélyéről, ugyanakkor leleplező és kiábrándító is. Az Alkalomadtán Andrisa a nagypapja sokáig eltitkolt, végül mégis célba ért levele révén nyer betekintés tágabb családjá és szülei előéletébe: hogyan jutottak ide, az életüket átható, kapcsolataikat romba döntő örökös hallgatásba. E regényben is fontos szerepet játszik egy kép, ami a szülők korábbi életéből származik, és eltávolították, egy zongora, amelyet megfosztottak eredeti funkciójától, és a gyermek elvesztése, illetve elvetélése mint a lelki gondok és traumák egyik fő indukátora; a hazugság és a képmutatás, mint a gondok és a konfliktusok kezelésének téves eljárásai, amelyek következtében még inkább elmélyülnek a bajok.



*A figyelemzavaros, környezete által kirekesztett fiú egyre több időt tölt (félig-meddig titokban, azaz anyja jóváhagyása nélkül) apja szobájában, s egyre több valóságos és képzeletbeli fiók nyílik meg előtte. A célba nem ért üzenetek és az eltitkolt levelek az ő életében is fontos szerepet játszanak. Megtalálja például anyja egyik, az apjának írt bocsánatkérő levelét, amelyből megtudja, hogy apja távozását súlyos összeütközések, veszekedések, anyja kontrollálatlan dühkitörései előzték meg.*

Nem is biztos, hogy minden miatta történt? A fiúnál a szülők válása – mint az ilyen természetű traumák nagy hányadában – önhibáztató folyamatot indít el, magát okolja, s kétségbeesetten igyekszik valamilyen módon felvenni a kapcsolatot az apjával: anyja telefonjáról felhívja, de nem veszi fel, leveleket ír neki, amelyeket azonban az anyja – bár megígéri – nem ad fel, s még azt a fáradságot sem veszi magának, hogy legalább palástolja kétszínűségét.

Szerettei árulását a fiú a maga sajátos logikája szerint próbálja meg értelmezni, amiből a történet legszomorúbb epizódjai következnek. Szívszorogató például ahogy tükör előtt gyakorolja a „nézést”, mert úgy véli, az apja meglátta a szemében, hogy ő „nem jó”, azaz nem értette meg az intelmeit: „Egyszer, amikor anya meg apa nem látta, megnéztem a szemem. Azt, hogy apa mit látott benne. A tükör előtt. Ott van a szememben, hogy meg kell tanulnom tanulni? [...] De én csak a szememet láttam, a fehérjében a vékony piros cernákat, meg a közepén köröket, benne

mindenféle rajzokkal. Apa biztos tudott olvasni a szememből. Miután olvasott belőle, a legtöbb esetben elment.” (16).

A nő vallomásszerű belső beszéde, a történésekre vonatkozó kommentárjai, illetve a fiú által talált és értelmezett dolgok révén egyre több részletére és eseményére derül fény a házaspár gyermekük születése előtti életéről, minek következtében megváltozik az ok-okozatiság rendjéről alkotott elképzelésünk. Eleinte úgy hisszük, az anya neuraszténiája a fia betegségével, mentális és tanulási problémáival függ össze, és a házasságuk is emiatt futott zátonyra. A fiú rohamait azonban legtöbbször az anya elhibázott lépései is megelőzik: például lelepleződnek a hazugságai.

A férj/apa családi háttéréről és személyiségéről nem sokat tudunk ugyan, de viselkedése egy érzelmileg éretlen, felelősségvállalásra képtelen, felületes és önző férfire mutat. Az anya magatartása is kettős: kilátástalan küzdelmet folytat fia boldogulása érdekében a körülöttük levő világgal és intézményeivel szemben (egyik iskolából a másikba „menekülnek” – ahogy maga fogalmaz), ugyanakkor boldogtalanságáért, magányosságáért és egzisztenciális sikertelenségéért másokat, többnyire a fiú kezelhetetlen betegségét és magatartásgondjait okolja, amit az érzékel és el is hisz, így azt is, hogy apja azért hagyta el őket, mert ő rossz. Pedig minden jel arra mutat, hogy már születése előtt sem volt minden rendben az életükkel. Az anya például olyan családban nevelkedett, ahol csak formális, valódi jelentések nélküli kommunikáció folyt, s ahol nem kaphatott létszerű, helyes mintákat. Ennek következtében látszatz megoldásokhoz, a valóság elfedéséhez folyamodik egészen addig menően, hogy úgy hiszi, ha otthonba adhatná gyermekét, minden megoldódna, s a férfi visszatérne hozzá. De megoldást nem, csak súlyos lelkiismeret-furdalást ébreszt benne ez az elképzelés. Saját lelki és életvezetési gondjait rendre kivetíti másokra: például a fiú nevelőiről gondolja úgy, hogy kiüresedett a magán-, eseménytelen a szexuális életük, miközben ő van ebben a helyzetben. Nem ismeri fel és raktározza el a felé irányuló gesztusokat, például, hogy a takarítónő igen is értékeli a fia figyelmességét, amikor nem tapossa össze a frissen mosott padlót. Annyira el van foglalva saját magával, hogy nem is törekszik megérteni a fia által hagyott jeleket, például hogy mit jelentenek a rajzai, mi több, nem figyel a gyermek igényeire, s megkérdése nélkül veszi el a rajzait, majd mutatja meg a pszichiáterének. Ütős fordulat, amikor ráébredünk, hogy rosszak voltak az előfeltételezéseink: nem egészen biztos, hogy ez a betegségregény, a Falaink a fiú, s nem az anya kórisméjét tárja fel előttünk, s nem tudjuk eldönteni, hogy itt ki is a valóban beteg, s a betegebb.

Az utóbbi évtizedben egy egész sor olyan magyar regény (például: Totth Benedek Holtverseny, Danyi Zoltán A dögeltakarító, illetve A rózsákról, Mezei Márk Zsidó temetés, Toroczky András Boldog emberek, Kácsor Zsolt Pokoljárás Bipoláriában, Kovács Bálint Vágták volna le stb.) látott napvilágot, amelyeknek szereplői családi tragédiák, testi vagy lelki bántalmazás, szeretetlenség, illetve más traumák nyomán válnak aszociálissá, torz lelkületűvé, pszichoszomatikus vagy kényszerbetegségek elszenvedőivé. Tóth Krisztina A majom szeme című regényének főhőséről, a pszichológus dr. Krautzerről derül ki, hogy szociopata; családja a fiatalabbik fiúgyermek halálát nem tudta sohasem kiheverni, de a másik főszereplő, az egyes szám első személyben megszólaló, magát Giselle-nek hívató egyetemi tanár Gizella életvezetési kudarcai is gyermekkorának zűrös családi viszonyaira vezethetők vissza. Molnár T. Eszter Hidegkútjában ugyancsak feloldatlan traumák és rossz minták örökítődnek nemzedékről nemzedékre, s vezetnek súlyos identitásgondokhoz és magatartási anomáliákhoz az utódok sorában. Az Alkalomadtán dermesztő csendje és szeretetlen családi légköre is a gyermekkori bántalmazás, rossz vagy tragikus anyai sorsminták hatására alakul ki, de az ábrázolt működés-képtelen családmodellek teszik pokollá az utódok életét Kiss Judit Ágnes Egy nőalak szürke kontúrja, Cser Kovács Ágnes Zárwatermők kertje vagy Puskás Panni Megmenteni bárkit című regényében is. Kovács Bálint Vágták volna le című műve főhősének, a kényszerességben és érintéscsúszásban szenvedő Zsófinak mondja a pszichológusa, hogy „nem lehet azért mindent a szülőkre fogni”. A Falaink abban lép saját, közvetlen előzményénél, az Alkalomadtánnál is tovább, hogy ezeket a családi traumákat társadalmi összefüggésekben nagyítja ki, és intézményi háttérrel teszi láthatóvá.

Mint az Alkalomadtán kimenete, a Falaink is felvillantja előttünk a változás, a jobbá alakulás lehetőségét; az előzőben felmerül annak reménye, hogy a fiú egyszer, „alkalomadtán” mégis megtalálja az apja könyvekbe rejtett üzeneteit, az új regény utolsó fejezete pedig azt sugallja,

hogy az anya végül mégis képes lesz leszámolni illúzióival, s elmondja fiának a teljes igazságot:  
hogy az apa nem miatta ment el, s miként nem is miatta nem fog hazajönni.  
(Légrádi Gergely: *Falaink. Kalligram, Budapest, 2024*)

BENCE ERIKA



# ANYANYELV

LAKATOS MENYHÉRT

## Efta shorrale ruva

Varikana, mishto dulmut kana inke o brumako, shorvalo jivend sama lelas pe patradyeski shej, haj pe milajeski krajeski lindra, trajilas jek chori romnyi. Aba vi ande kodi vrama ande porica barolas e goj haj ande galbeno kozha o manro, apol kon shaj kerlas sidyarlas inke maj bare te aven, ke o cerra chi atunchi nas maj but sar adyes. Apol kaj vi o cera avri boldyolas andaj kozha, kothe but sas o gindo, haj la bidake, chingarake chi anglunipe chi agor nas.

Kade trajilas amari chori romnyi. Pala lako mulo rom, feri jek kishli busnyi ashilasla haj lake efta kucime dandenge shave, save vi o maj shuko manro zhannas te chamben, apol nasle feri pok-pok bokolyori telaj thara. Vi kodi atunchi sas, kana lengi chorri dej zhi kathar e detehara zhi pe ratyi butyi kerlas kaj le barvale gazhengi phuv, kaj anda sako piko xamasko avri mamasla e palya. Ratyi kana e soro dyeseski butyi kinyarelasla, khere pale pelate shindyolas o but gindo, taj te asholasla ek cini zor le shavora inke vi kodi cini avri lenas andalate. Butyivar maj khines zhalas ande butyi sar kana khere avlas kothar.

E patradyi sa kade peravlas peske luludyen, haj e chori romnyi khanchi chi dikhelas andalende. palakodo sar ande najisisardas o milaj inke vi peske ratya chorlas pestar, ke trubujas leke duj butyara vast le gazhenge. Haj kon kodo kamlas, hoj kana resela o brumako shorvalo jivend, sas te kerel butyi te kamlas te aveles variso.

Feri le efta, sa bokhale shavenge dan da chi dukhanas pe khancheste, vi kodola jekhora busnyako xaxajimo pharo perlas lenge, haj sa marnas jekhavres, ke chijekheske chi perlas mishto opre te tradenla po plaj, kaj zelenojas e char, von avri lupunzinasla kothe kaj na barolas char, haj palakodo tele denaspe te soven tela shajin. Apol ek shukar dyes e chori busnyi, rucisardas e luvudyija, kothe mukhlas le efta shaven thaj gelastar la lumasa.

Iva shute suvasa o than krujal karin pende, inke chi laki vurma na arakhline. Sas briga le efta shaven, ke zurales pasholas e ratyi haj khanchi chi zhanenas paj busnyi.

So phenas amara dake, khere te avla? - pushelas o maj phuro.

Chi denas дума le shave, sarkon mucisajle, dapol sar arakhadyile ando rindo pala jekhavreste o dujto das дума:

– Me kodo phenos, ke xalela le ruva – nakhadas tele o xoxajimo.

– Haj tume so phenenas? pushlas o majphuro le majbuten.

– Vi ame kodo phenas-dine palpale e vorba jokharsa.

– Me pale kodo pheno-phutyarlaspe o maj cine –, ke vi amen kamnas te xan, numa ame maj godyvera samas kathar e busnyi.

Ratyi khere gelas e chori romnyi, haj sar sityilas, paji shordas ande thudasli astachi, te thovel la busnyaki chuchi, apol bari dikhlas ke shushoj lako than.

Kaj si e busnyi, mure shave? – pushlas khinyasa.

Le efta shave jekhavres drukindes sidyamas avri te krujin e palpale vorba, ta o majcino das anglal:

Ingerdela le ruva, vi amen so chi xale, feri ame maj godyvera samas, chi gelam palalate ando vesh, ba kathe sutam ande lako kher. Abakanak vi ame kasave bokhale sam, sar le ruva, de amen te xas, haj na mang amendar kodola boga busnya!

Anda romnyi sigo avri das e sako dyesesko kerkipe, girchuno, tasado kikimasa shurdyilas pe lako kirlo, kamlas voj palpale te nakhavel, ba le shavorengo assamo kasava xovlyasa pherdas lako ilo, hoj pe laki shib e vorbi chi tordyile.

– Prassamo keren andamande? – pushlas xolyasa. – Raty-dyes kethane shav anda tumende, tume pale pe kodi jek bogo busnyi chi zhangle te len sama, numa anda tumaro per vatyin?

– Anda kodo, ke bokhale sam! – cipisardas pelate o majphuro. – Tu intrego dyes chi san khere, pravarestu kaj le barvale gazhe sogodi lashipesa, amenge pale feri purshuka anes. Inke vi le ruven maj lasho trajo silc, sar amen, ke dokola mas xan, ame pale bokolyi haj kathar la busnyako thud kaver chi dikhas!

– Na te kercl anda tumende o Del ehta shorenge ruven, te avel tumen majlasho trajo sar kaj tumara daki angaja! – Phendas e chori romnyi kerkimasa, apol chachikanes chi lako ilo, haj chi lako dyi chi karnlas kado te doroj.

Apol kodo nashtig zhanel phuvako manush, hoj le Devles kana soski voja siles, ke shajke, hoj shel dorojipe pasha leske kan, ba o shel thaj jekhto kodo phenel: bater. Haj akanak ande kasavi voja sas, kana chi manglas pasha dorojipe blagope.

Kothe beshelas inke pe ehta shavengo muj o prasamno assajimo kaj dikhle ke lengi dej rudyij, apol sigo anda lengi ass xojariko zhinzharipe kerdyilas, anda lengo girtyano vatyipe phaglas opre, penge vundyen ande jekhavreste kecondes, tele shinde papende le gada, palakodo, sar le trushale guruva, kas nashaven kathar o shudro paji, ande gruposte kidepe haj geletar karing e plaja.

Tordyolas chori romnyi, zalime jakhenca le ruven dikhelas, haj akanak avilas opre sosko nasul dorosardas. Peske vast ande peske puterde bal hunadas, haj rovjindos, dukhasa palaj ruva gelas.

Apol bezex sas o rojimo, so ande xovji dorosardasba lako ilo chi karnlas, daspe e chuda, haj le ruva karing o galbeno shonit rovjindos, nachiletar ando suro khanchipe.

Sidyardes nashlastar o pala mizmeri, pe charate-kashteste hurajlas e rat: sogodi kalo kerdyilas. Aba vi o shonit perdal ushtyadas paj plaja, feri e dej rovelas inke, mashkar le bur zhalas, peske shaven akharlas.

*– Aven khere, mure shave,  
mure ruv, ehta shoruale  
tumari dej ch xojajvel  
armaj majbut chi del tumen*

Nas glaso la ratya, haj inke mashkar le kopacha shajin kerdyilas, haj mashkar le kasht la busnyako rovjimo ashundyolas.

– Kathe tyiri busnyi, muri dej, anda soste shutan pe amende armajadas c\_ma o majbaro ruv.

- Ichi te ashilanas muto, sar kaj pe tyo muj lan kaj choro doro, ke tyire armajenca murdardan ande amaro ilo vi tut, haj akanak ferik anda kodo ch shingrastut, ke na kamas sakana ruva te avas! Akanak zhatar haj muk amcn ara vesh, muk te trajisaras amaro ruvano trajo, zhi kaj chi anes pe luma kodola, kon tele lel e armaja pa amende! Apol eftavar jaj si kodaleske, kon anda amende pe mila del, haj tena avla kade sar ame kamas, atunch ruv avla vi kodo!

– Sunuj tumen me, mure shave, haj shel armaja te pizdela muro shero, vi atunchi tumenca ashuvav, zhi kaj chi bezexarav mure bezexa, ichi kidenma pe kot-kotora, tena te trubuj muro intrego trajo le rovjimosa te pherav.

- Zha numa khere, muri dej, amen, ruven, chi kovlyaren tyire asva, inke chi atunchi, kaj tu andan amen pe l!urna. La vramake haj amare pcrreske vladimasa cipin keras, haj kana pe amare shor kircija o paho, haj site nashas, kana zhukelenge bash ashunasa; kado dorondan kadoj amaro trajo.

*– Aven khere, mure shave,  
mure ehta ruv, shorva/e,  
chi xojajavel tumari dej,  
armaj chi shorel pe tume.  
Bunusardom so ,ne kerdom,  
kaj le shaven armaja dom  
haj ke ruva kerdyile von,  
ahaj mange, ahaj shelvar  
korkoro ek buga shero.  
Kon grizhila apol tumen,  
h!mari dej na avla kothe?  
Kade phende von:*



*– Baro vesh bari papura,  
kothe den amen angaja,  
tyiro sherand tyo vastoro  
ame kodo sigo bristras*

Le ruva sigo mucisajle, kan shute haj ando ajero sungajle. Dural zhukjano bashipe ashundyolas. Sar kon dar hatyaren, lokhes, pala jekhavreste geletar mashkar le kranzhi.

E romnyi pek bar beshindes inke butajig akharlas peske ruven, ba ferik ek grupo chobanura resline rovjanca, haj bare tuvercnca.

– So rodes kathe ratyaki vrama, chore romnye – push kerdinela le chobanura –, kana amare zhukela ruvengi sung hatyaren kathe pashe?

Echori romnyi tele xoslas peske asva, haj bares assajlaspe.

– Kathe ruva? – pushlas. –Tume nasul suno dikhline, chobana, ke zhi kathar e ratyi kathe xaxavav mura busnya, haj chidiklem kaver khanchi feru sarvashes, vi kodala pachasa geletar perdal o plaj pala shonitiko. Te chi maladyile andej xar ruvenca atunch kathe china roden.!

Le chobana palpale akharde penge zhuklen, o tover haj e rovji pe pengi phik vazdine, palpale gele kaj le bakre.

La chora romnya feru e detehara shudasla khere, inke vi akanak nasul suneske gindijas peske shavengo trajo, apol le kheresko shushipe pe chachipe andasla. Angla kher kothe pashjonas pe kotkatora lake shavenge gada, dikhelas pele, palakodo andej angaja lasle, kaj peskp brekk kiki-das len haj tele beshlas po vudaresko than, haj sar jekhvar, lokhes ande gilyate astardas:

*– Efta curulyi, efta gad,  
aba kon lel tumen opre,  
dore tumari dej gugli  
suvel aba kaver tramci?*



# Az ember tragédiája

ÖTÖDIK SZÍN

*(Athénben. A köztér; közepén szónokszékkel. Az előtérben oldaltól nyílt templomcsarnok istenszobrokkal, virágfüzérékkel, oltárral. Éva mint Lucia, Miltiádész hadvezér neje, fiával, Kimónnal, több szolgától kísérvé, kik áldozati tárgyakat visznek, jó a templomcsarnok felé. A téren rongyos nép ácsorog. Ragyogó reg.)*

ÉVA

Csak erre, erre, kedves kis fiam.  
Nézd, arra ment el gyors hajón atyád,  
Csatázni messze hon határain.  
Egy durva nép él ott, mely vakmerőn  
Fenyegeté szabadságát honunknak.  
Imádkozzunk, imádkozzunk, fiam,  
Hogy az ég védje e hon igazát,  
S vezesse közénk hős atyádat épen.

KIMÓN

Ugyan mért ment atyám oly messze földre,  
Hogy védje ezt a rongyos, gyáva népet,  
Ha szép nejét meg bú emészti honn?

ÉVA

Óh, jaj, ne ítélj jó apád felett,  
Istennek átka ül oly gyermekben.  
Csak a szerelmes nőnek van joga  
Kesergni férje nagy lépésein,  
Miket ha nem tesz, megszegyenlené.  
Atyád úgy tett, mint kell a férfiúnak.

KIMÓN

Félsz hát, anyám, hogy gyenge, megverik?

ÉVA

Nem, nem, fiam, atyád hős, győzni fog,  
Csak egy van, amitől őt félthetem,  
Hogy önmagát nem győzi meg.

KIMÓN

Hogyan?

# Le Manusheski Tragedija

PANZHTO RANG

*(Ando Athen. Po placosko mashkar, alavesko skaminessa. Anglal, rigate, puterdoj la khangerako ciborumo, Devlikane barrtrupara, luludya khudes, altari. Eva sar Lucia, e Miltiadeski romnyij, kon o majbaro ketanaj, leske shavesa, e Kimonesa, but zhene slugi, save postyime trabi ingren, aven karing la khangerako ciborumo. Po placo kirpale, but manusha tor-dyon. Abjol e detehara.)*

EVA

Numa akorde, muro cino shavo.  
Dikh, intya, gelastar po paji tyo dad,  
Te marelpe, dur kathar kado them.  
Jekh ruto nepeto trajil kothe,  
Kon amari slobodija daravel.  
Rudyisaras, rudyisaras muro shav,  
O Del te feroj kadele themesko  
Chachimo, haj tye dades te anel khere.

KIMON

Apol sostar gelas muro dad, dur  
Phuvate, te feroj kal kirpasle  
Nepetos, haj leski romnyi brigakij?

EVA

Oh, na shin krisi pa tyo lasho dad,  
Pe kasavo shavo Develski armaj del.  
Numa la kamada zhuvlya si grizha  
Te kerkojpe pala pesko rom,  
Ke tena kerlas, lazhalaspe.  
Tyo dad, kerdas, sar jekh mursh kerel.

KIMON

Ta daras, dale, ke slaboj, maren les?

EVA

Nichi, na muro shav, tyo dad vityazij,  
Len marel, feri jekhestar daravav les,  
Ke, ichi, pes, ne marel tele.

KIMON

Sar?

ÉVA

Van a léleknek egy erős szava  
A nagyravágy. A rabszolgában alszik,  
Vagy szűk körében bűnné aljasul.  
De vérevel táplálván a szabadság,  
Naggyá növeszti, mint polgárerényt.  
Ez költ életre minden szép s nagyot,  
De hogyha túl erős, anyjára tör,  
S küzd véle, míg elvérzik egyikök. –  
Ha e szó benne túlerőre jutna,  
Ha megcsalhatná ezt a szent hazát,  
Megátkoznám. Imádkozunk, fiam.  
*(A templom csarnokába mennek, ezalatt a térre mindig többen gyülekeznek.)*

ELSŐ A NÉPBŐL

Nem hall az ember semmi izgató  
Hírt, mintha sergünk ellent sem találna.

MÁSODIK A NÉPBŐL

És itthon is oly álmos minden ember,  
Tán senki sem kohol már terveket,  
Mint hajdanán, miknek kivitelére  
A felséges nép torka kellene.  
Ma reggel óta járom e helyet,  
S szavazatomra nem akad vevő.

ELSŐ A NÉPBŐL

Unalmas élet, mit van tenni már?

HARMADIK A NÉPBŐL

Nem ártana egy gyöngye kis zavar.

*(Éva ezalatt az oltár tüzét meggyújtotta, kezeit megmosá s a hozandó áldozatra készült. Szolgáloi himnuszt kezdenek, mely szakaszonként a következő jelenetbe vegyül. A tér megtelt polgárokkal, néppel, két demagóg a szószékért küzd.)*

ELSŐ DEMAGÓG

Odább! ez a hely itten az enyém.  
Veszélyben a hon, hogyha nem beszélek.  
*(A nép helyeslést üvölt.)*

MÁSODIK DEMAGÓG

Akkor vesz el, ha szólsz. Bérenc, le innét!  
*(A nép kacag és tapsol.)*

ELSŐ DEMAGÓG

Te nem vagy bérenc, mert ki sem veszen meg.  
Polgárok! fájva emelek szavat,  
Mert a nemes szívnek fáj, a nagyot  
Porig alázni; s egy nagy férfiút  
Kell vonnom bírószeketek elé  
A dísz-szekérről.

EVA

Si le duhos ek zurali vorba,  
O baro doro. Andej slugi sovel,  
Vaj mashkar lende bezexajvel.  
Ta ratesa xaxades e slobodija,  
Bareske bararel, citojenongi zor.  
Kado zhuvil o shukar, taj barimo,  
Ba, te si, bares zor, pej dej phagel,  
Taj marelpe lasa, zhi ratvajvel jekh. –  
Ka alav, ande lest te zurardyolas,  
Te shaj xoxavelas ka sunto them,  
Armaj dos les, rudyisaras, muro shav.  
*(Ande khangerako ciborumo zhan, tela kadi vrama, po placo sa majbut zhene aven kethane.)*

O ANGLUNO ANDAJ BUT MANUSHA

Na ashunel, o manush, cicijipe,  
Sirma. Sar, china tavnas dushmana.

O DUJTO ANDAJ BUT MANUSHA

Haj vi khere lindralej le manusha,  
Shaj ke khonyik na khuvel gindura,  
Sar varikana, karing soste le  
Manushengo girtyano trubujas,  
Zhi kathar e detehara phirav  
O than, taj muri vorba naj kon kinel.

O ANGLUNO ANDAJ BUT MANUSHA

Rucimasko trajoj, so te keras aba?

O TRITO ANDAJ MANUSHA

Chi perlas nasules ek cini chingar.

*(E Eva tela kadi vrama phabardas e jag altareski, peske vast thodas, taj postyisarel, Lake slugi ando rudyimo astaren, savo ande rindonde sikadyol. O placo pherdyol zhenonca, duj Cicitoro, anda alavskamin marenpe.)*

ANGLUNO CICITORO

Majintye! kado than murojlo.  
Ande xasar si o them, tena vorbija.  
*(Le manusha chachimo vatyin.)*

DUJTO CICITORO

Atunchi xasajvel te desa duma!  
*(Le manusha assan taj palmisaren.)*

ANGLUNO CICITORO

Tu na san purla, ke nichu kinen tut.  
Manusha! dukhasa vazdav vorba,  
Ke le uzhe jileske dukhal e  
Bares, zhi kaj o praho te prasan;  
Jekh bare murshes angla kris anav  
Pa lesko shukar vurdon.

MÁSODIK DEMAGÓG

Jól kezded, gonosz!  
No, csak virágozd fel az állatot,  
Mit áldozatra szántál.

ELSŐ DEMAGÓG

Félre innen!

A NÉPBŐL

Mit is hallgatjuk azt a gúnyolót.  
*(Rángatják a második demagógot.)*

ELSŐ DEMAGÓG

De bármint fáj szívem, mégis beszélek,  
Mert téged, óh, dicső, fejedelmi nép,  
Még hadvezérednél is többre nézlek.

MÁSODIK DEMAGÓG

Ez árus lelkü, éhenholt csoportot,  
Mely eb gyanánt a hulladékra les  
Gazdái asztaláról? – Óh, te gyáva,  
Ízlésedet nem irigyelhetem.

A NÉPBŐL

Le véle, ő is áruló, le véle!  
*(Még inkább bántalmazták. Éva két galambot s tömjént áldoz az oltáron.)*

ÉVA

Szent Aphrodite! óh, fogadd, fogadd el  
Ez áldozat füstét, hallgasd imámat:  
Nem zöld babért kérek férjem fejére,  
Családi enyhet csak bajnok szívére.

*(Az áldozat füstében Erósz mosolyogva megjelenik, a Khariszok körülállják s rózsákat hintenek rá. Áhítatba merült csoportozat.)*

A SZOLGÁLÓK

Hallgasd meg őt!

ERÓSZ

Óh, nő, a tiszta szív  
Áldása rajtad! –

A KHARISZOK

És a Khariszok  
Oltalma véled! –

A SZOLGÁLÓK

Hála, Aphrodite!

ELSŐ DEMAGÓG

Halld hát a vádat, nép! nagy Miltiádész  
Eladta a hont.

DUJTO CICITORO

Mishto anes angle, rutona!  
Ta luludyar opre e pedos,  
So pe postyin inkres.

ANGLUNO CICITORO

Rigate kathar!

ANDA MANUSHA

So te ashunas e prassavnes.  
*(Kinon le dujtone cicitoros.)*

ANGLUNO CICITORO

Ta vi te dukhal muro jilo, vorbil,  
Ke tumen, oh, luvudyale manusha,  
Vi kathar o majbaro, anglune san.

DUJTO CICITORO

Kado bikhnel odyi, bokhalo grupo,  
Sar zhukel, kokalo zhukarel  
Paj barvalengi mesaja? – Oh, tu bi  
Tromako, na doroj tyo trajo.

ANDA MANUSHA

Tele, lesa, vi voj purlaj, tele lesa!  
*(Inke majfeder azban les, e Eva duje tubanos, taj temija postyil po altari.)*

EVA

Sunto Aphrodite! oh, leles, leles,  
Kado postyako thuv, ashun muro  
Rudyimo; na zeleno prajso mangav  
Pe mure romesko shero, hodina.

*(Ando postyako thuv o Eros asavnes avel, e Kharsura krujal tordyon len, taj ruzhi shoren pelate. Andej zangar si o grupo.)*

LE SLUGI

Ashun, la!

EROS

Oh, shuvje, o uzho jilosko  
Ashtyin pteuj! –

E KHARISURA

Taj e Kharisongo  
Feropej tusa! –

LE SLUGI

Blagope, Aphrodite!

ANGLUNO CICITORO

Ashunen manushale e dosh! o baro  
Miltiades bikindas o them.

## MÁSODIK DEMAGÓG

Óh, hazudsz, hazudsz!  
Hallgassatok, vagy késő bánalomnak  
Ér szégyene.

## ELSŐ A NÉPBŐL

Le onnan, szemtelen!  
(Egészen a tömegbe sodorják.)

## ELSŐ DEMAGÓG

Ifjúságod virága van kezében,  
Lemnoszt be bírta venni egy csapással,  
S most vesztég áll Phárosznál. Megfizették.

## HARMADIK A NÉPBŐL

Halál fejére.

## ELSŐ POLGÁR

Nos, kiáltsatok,  
Vagy bérletemből hurcolkodjatok ki.  
(Az áldozatnak vége, az istenségek eltűntek.)

## ÉVA (felemelkedve)

Minő zaj az kint? nézzük meg, fiam.

## KIMÓN

Egy árulót ítélnék el, anyám.

## ÉVA (a csarnok lépcsőzetére lépve)

Szivem mindig szorul, ha éhező nép  
Itéletét látom nagyok felett.  
Ha sárba hull a fényes, kárörömmel  
Szemléli a pór, gúnnyal illeti,  
Mint hogyha önmocskát is igazolná.

## MÁSODIK A NÉPBŐL

Uram, rekedt vagyok, s kiáltani  
Szeretnék.

## MÁSODIK POLGÁR

Itt van, kend meg torkodat.

## MÁSODIK A NÉPBŐL

Aztán mit mondjak?

## MÁSODIK POLGÁR

Mondj halált fejére.

## A NÉPBŐL

Halál! halál! –

## ÉVA

Kiről is van tehát szó?

## DUJTO CICITORO

Oh, xoxaves, xoxaves!  
Ashunen, ke bunujipe resel tumen  
Lazhaveski.

## ANGLUNO ANDAJ BUT MANUSHA

Tele, kothar, bi mosko!  
(Mashkar le but zhene pizden les.)

## ANGLUNO CICITORO

Tyo ternypej ande lesko vast si,  
E Lemnoses, andre zhanglas te ingrel,  
Akanak tordyol ka Pharos. Potyindoj.

## O TRITO ANDAJ BUT MANUSHA

Merimo leske.

## ANGLUNO CITOJENO

Ichi, cipin,  
Vaj, zhantar kathar muro vano.  
(Le postyimaske agor si, le Devlikane nachiletar.)

## EVA (opre vazdelpe)

So bungal avral? dikhas, muro shav.

## KIMON

Jekhe purlitoros dosharen, dale.

## EVA (pe ciborumosko gradicho ushtyavel)

Muro jilo sakana kikidyol  
Te dikho le buten, ke dosh shon.  
Te perla axtom andej chik, atunch  
Prassasa loshal o chorro,  
Sar pesko marhipe te chacharlas.

## O DUJTO ANDAJ MANUSHA

Raja, taxome som, taj te cipij  
Kamos.

## DUJTO CITOJENO

Kathe si, makh tyo kirlo.

## O DUJTO ANDAJ MANUSHA

Apol so te phenav?

## DUJTO CITOJENO

Phen merimo pe lesko shero.

## ANDAJ MANUSHA

Merimo! Merimo! –

## EVA

Ta pa kaste si vorba?

MÁSODIK DEMAGÓG *(hozzája lépve)*

Ki másról, mint ki egy fejjel nagyobb,  
Mint polgártársi, s azt nem tűrhetik.

ÉVA

Miltiádésről? – Óh, nagy istenek!  
S te is, vén Kriszposz, kit rabszolgaságból  
Mentett ki férjem, most halált kiáltasz?

KRISZPOSZ

Engedj meg, asszonyom, kettőnk közül  
Csak egyik élhet. Három gyermekemmel  
Tart, aki így szavaztat.

ÉVA

Jaj neked,  
Ha sorsod, Kriszposz, így lealjasít!  
Bár megbocsájtok, hogyha éhezél.  
De hát te, Therszitész? s ti mind, ti mind,  
Kik a jólétben nyugton szunnyadoztok,  
Mert a kapuktól ellenségteket  
Férjem veré el. – Óh, hálátlanok! –

THERSZITÉSZ

Ah, asszonyom! keservesen esik bár,  
De mit tegyünk, ez a néphangulat:  
Ki kockáztatja minden birtokát,  
Dacolva a felgerjedett habokkal!

ELSŐ DEMAGÓG

Kimondom hát a nép ítéletét.  
*(Lucifer mint harcos, rémült arccal, szaladva jő.)*

LUCIFER

Vészt hirdetek! Az ellen a kapuknál!

ELSŐ DEMAGÓG

Az nem lehet, győzelmes hadvezérünk  
Nincs-é előttük?

LUCIFER

Éppen ő az ellen.  
Megtudta, mit forraltok ellene,  
Felkelt szívében a méltó harag,  
S míg szóltok, tűzzel-vassal itt terem.

MÁSODIK DEMAGÓG

Ti hoztátok mindezt ránk, árulók.

A NÉPBŐL

Üssük le őket. – Éljen a vezér! –  
Jaj nekünk, fusson, aki merre tud. –  
Mindennek vége. –

DUJTO CICITORO *(karing lest ushtyades)*

Pa kaste shaj avel, sar maj bare  
Shereskire, sar amalen, na faj len.

EVA

Pa Miltiades? – Oh, bare Devlale!  
Haj vi tu, phure Krispos, kas slugipestar  
Muntundastu mro rom, marimo cipis?

KRISPOS

Mukh mange romnye, mashkar le duj  
Numa jekh shaj trajil. Mure trine  
Shavorencajlo, kon kado alope shol.

EVA

Juj, tuke,  
Kana tyo trajo, tele marhiltut!  
Apol jertoj tuke, te bokhajves.  
Dapol tu, Thersistes? thaj tume sa,  
Kon ando mishtyipe soven hodines,  
Ke kathar tumaro vudar, le dushmen  
Muro rom marel. – Oh, bi blagome! –

THERSITES

Ah, zhuvlye! ta kerkes perelpe,  
Ba so te keras, manushengi vojaj:  
Kon opre shol pesko barvalimo,  
Tordyindos le xojarde spumenca!

ANGLUNO CICITORO

Ta avri phenas le manushengi kris.  
*(Lucifer sar ketana, daramne mosa, nashindos avel.)*

LUCIFER

Paguba phenav! E dushni ka vudaraj!

ANGLUNO CICITORO

Kodo nashtig, amaro shero  
Naj angla lende?

LUCIFER

Ta voj si o dushno.  
Zhanglas ke so kiraven leske,  
Opre ushtyilas ande lesko jilo  
E xovlyi, taj zhi vorbin, resel.

DUJTO CICITORO

Sogodi tume kerde, purlitora.

ANDA MANUSHA

Malavas len tele. – Te trajil o shero! –  
Juj, amenge, nashas, kon karing zhanel. –  
Sogodeske gataj. –

## ELSŐ DEMAGÓG

Nincs. Hódolni néki  
Elébe a kapukhoz!

## ÉVA

Istenek!  
Az ítélet fájt, mely által nekem  
Elvesztél férjem, óh, de keserűbb,  
Hogy igazoltad azt – bár visszanyerlek. –

## ELSŐ A NÉPBŐL

Fogjátok el nejét; ha városunknak  
Bántása lesz, haljon meg gyermekestül.

## ÉVA

Meghalnék érted, férjem, szívesen,  
Csak a hon átka gyermekem ne érné. –

## KIMÓN

Engem ne féltés, anyám, jőj, jőj velem,  
Megóv e szentély minden bántalomtól.

*(Felmennek az üldöző csoport elől a csarnokba, két nimfa rózsaláncot bocsát le mögöttük a nép előtt, mely azonnal visszalép. Kívülről harsonák hangzanak, a nép jajveszékelve szétszalad. - A nimfák eltűnnek.)*

LUCIFER *(kacagva kezét dörzsöli)*  
Szép tréfa volt. Mi jó az értelemnek  
Kacagni ott, hol szívek megrepednek.  
*(a templom felé fordulva)*

Csak e mindig megifjuló, örökké  
Szépnek látása ne zavarja folyvást.  
Úgy fázom idegenszerű körében,  
Mely a meztelent is szemérmessé,  
A bünt nemessé és a végzetet  
Magasztossá teszi rózsáival  
S az egyszerűség csókos ajkival. –  
Mért késik oly soká az én világom,  
A torzalak, a kétes rémület,  
Hogy elriassza e káprázatot,  
Mely küzdelmekben a már-már bukó  
Embert mindannyiszor fölkelte újra. -  
De majd meglátjuk, hogyha a halál  
Borzalma eljő hozzánk nemsokára,  
Unalmas árnyjátékoknak vajon  
Nem lesz-e akkor itt végső határa.  
*(A nép közé vegyül.)*

*(Ádám mint Miltiádész, fegyveres csapat élén vezetetik megsebesülten. Előtte könyörögve a nép és a demagógok.)*

## ANGLUNO CICITORO

Na bandyaren shero  
Anglales ka vudar!

## EVA

Devlale!  
E krisi dukhalas, anda sost mange  
Xasajlan more, oh, ba maj kerkoj,  
Kaj chachardan kodo-ba muro san. –

## O ANGLUNO ANDAJ MANUSHA

Astaren leska romnya; e foros  
Te avla bida, kusa shavora merel.

## EVA

Meros anda tute, muro rom, jilesa,  
Numa armaj tena astarel shavoren. –

## KIMON

Man na darav, dale, av, av manca,  
Feroj o suncipe kathar o azbape.

*(Nashentar anglaj e grupura andre ando ciborumo, duj zhuvja luludyalo vering mukel tele le butipenge, save sigo palpale ushtyaven. Avral phurdine ashundyon, le manusha vatyindes karingodi nashen. - Le duj zhuvja, shutepe.)*

LUCIFER *(assandos peske vasta morel)*  
Shukar pheras sas. So moll la godya  
Kothe te assal, kaj jile pharadyon.  
*(karing e khangeri boldines)*  
Numa kado sa ternyipe, o sa  
Shukarimomasko dikhimo tena  
Azbalas man, shil si ando streno,  
Savo vi le nanges lazhavarel,  
O bezex oprevazdel, o agor  
Vazdarel peske ruzhenca  
Jekhimasko chumidasa. –  
Sostar asholtar muri luma,  
O ruto trupo, e dar,  
Sar daravel o dikhimo,  
Savo ando maripe xasardoj  
Ba dikhasa, ke o meripesko  
Dar, avel amende napabuteste,  
Manushes pale opre ushtyavela  
Rucimasko shajin khelimo, dore  
Na avla atunch kathe agorunipe.  
*(Mashkar le manusha zhal.)*

*(O Adam sar Miltiades, angla shovengale grupura, anen les ratvales. Angla leste e manusha rudyin, taj vi e cicitora.)*

A NÉPBŐL

Éljen vezérünk. Könyörülj, nagy ember.

ÁDÁM

Mi véteteketek hát, amiért könyörgtök?  
S a gyöngétől mit kérhet az erős? –  
De nőm nem jó elém, se gyermekem;  
Tán csak nem érte őket bántalom! –

ÉVA

Ah, Miltiádész, mért is jössz, ha nőd  
Sem bír örülni jöttödön. – Fiam,  
Anyád leroskad, tartsd fel, tartsd fel... Ah,  
Még jó nevet se hágy reád atyád! –

ÁDÁM

Mi ez? nem értem. A nép esdekel,  
Nőm átkoz, és e mell vérzik hazámért. –

ÉVA

De jobban vérzik a hon és szívem.  
Vagy mért jövé, mondd, hadseregnek élén. –

ÁDÁM

Nem illet-é rangomban ily kiséret?  
Eljöttem, mert e súlyos seb nem enged  
Továbbra is tisztelnem megfelelni.  
Eljöttem, hogy küldőimnek kezébe,  
A felséges népnek kezébe téve  
Hatalmamat, beszámoljak neki.  
Im, elbocsátlak, bajnok társaim,  
Kérdemlétek a háztűz nyugalmát.  
S most én is e kardot, Athéne Pallasz,  
Szentelve tűzöm oltárod fölé.  
(*Felvezeteti magát a csarnok lépcsőin. Fegyveresei  
eloszolnak.*)

ÉVA (férje nyakába borulva)

Ah, Miltiádész, hol van boldogabb nő,  
Mint a te nőd, nemes nagy férfiú!  
Nézd, nézd fiad, milyen hasonlatos  
Hozzád, mi nagy, mi szép!

ÁDÁM

Ti kedvesek!

KIMÓN

Jól tudtam én, hogy amit tesz atyám,  
Az jól van téve. –

ÉVA

Óh, ne szégyeníts meg,  
Ezt a hitvesnek kelle tudni jobban.

ANDAJ MANUSHA

Te trajil o shero. Rudyin manusha.

ADAM

So bezex si tumen, sostar rudyin?  
Kathar slabo, so mangel zuralo? –  
Ta mri romnyi na avel, chi o shavo;  
Dore chi reslas len azbajimo! –

EVA

Ah, Miltiades, soste aves, kana chi  
Tyi zhuvlyi, na loshal tuke, – shava,  
Tyi dej pereltar, inkerla opre, ah,  
Chi lasho anav, na mukel tyo dad! –

ADAM

Soj kado? na zhanav. Le manusha  
Rudyin, romnyi armaj del, ratvajvav, anda them. –

EVA

Majfeder ratvajvel o them, taj jilo.  
Vaj sostar avilan, sar ketanengo shero. –

ADAM

Muro baro prajso chi moll katyi?  
Avilom, ke bares ratvarav, taj chi  
Mukel muro barimo, maj dur te  
Ashav. Avilom, te shav ande mure  
Bishaldengo vast, taj nepetongo  
Vast e zor, phenav lenge sogodi.  
Eta, mukav tumen, vityaza amal,  
Abakanak shaj hodinintume.  
Taj akanak xanro astarav, Devluni  
Zhuvlye, suncimasa shav ka altari.  
(*Opre ingravelpes po cimborumosko gradichi. Leske  
ketani zhantar.*)

EVA (ande peske romeski kor perel)

Ah, Miltiades, kaj si maj baxtali  
Zhuvlyi, sar tyiri, vojniko mursha!  
Dikh, tyo shav, sar cirdel pe tute  
Sosko baroj, taj shukar silo!

ADAM

Tume skumpona!

KIMON

Mishto zhanos me, so muro dad kerel,  
Kodo mishto kerel. –

EVA

Ah, na lazhavisar man,  
Kado trubulas te zhanel e romnyi.



ÁDÁM

Fiam! Atyád kardját mutasd be te.

KIMÓN *(a kardot felakasztva)*

Óvd, istenasszony, ezt a drága kardot,  
Mig egykor érte hozzád eljövök.

ÉVA

E kettős áldozathoz az anya  
Hadd szórja a tömjént. Pallasz, tekints le.  
*(Tömjént áldoz.)*

ELSŐ DEMAGÓG *(a szószéken)*

Nem volt-e igazam, hogy áruló?  
Hogy Dáriusz megvette? tettetés csak  
A seb, nem kíván ellene csatázni.

A NÉPBŐL

Halál reá.

ÁDÁM

Mi zaj az odakint?

ÉVA

Ah, Miltiádész, rettentő beszéd az:  
Árulónak mond újra a tömeg.

ÁDÁM

Nevetséges vád; engem, árulónak,  
Ki Marathónnál győztem?

ÉVA

Óh, hogy úgy van.  
Gonosz világ az, mellyet itt lelél.

ELSŐ DEMAGÓG

Mit késtek őt elfogni?  
*(Nép tolong a templom csarnoka elé, köztük Lucifer.)*

ÉVA

Miltiádész!

E szentélyben biztos vagy, meg ne mozdulj. –  
Miért is oszlatád szét a hadat?  
E bünbarlangot mért nem gyújtatád fel?  
Csak láncot érdemel e csőcselék,  
Mely érzi, hogy te születél urául,  
Ki nemesebb vagy, mint ők összevéve,  
S megöl, megöl, hogy lábadoz ne essék. –

ELSŐ DEMAGÓG

Halljátok-e, egy áruló neje  
Miként beszél? –

ADAM

Shava! Tye dadesko xanro sikav tu.

KIMON *(o xanro opre kecimes)*

Feron, Devlyikani zhuvlyi, kaj xanro,  
Tute avav palalest inke jekhvar.

EVA

Kaj le duj postya e dej, muk te  
Rispile e temija. Pallas dikh tele.  
*(Temija postyil.)*

ANGLUNO CICITORO *(pe alavalo skamin)*

Nas man chachimo ke purlitoroj?  
Ke o Darius kindas les? numa kerelpe  
Chi dorol maj dur te marelpe.

ANDAJ MANUSHA

Merimo peleste.

ADAM

So bungal avral?

EVA

Ah, Miltiades, ruto vorbaj kodo:  
Purlake phenen tut le manusha.

ADAM

Assamoj e chingar; me som purla,  
Kon kaj Marathon sakones mardom?

EVA

Oh, ke kadej.  
Vurlito lumaj, so tu kathe dikhes.

ANGLUNO CICITORO

So tordyon, astaren les aba?  
*(Le but manusha zhan angla khangerako cimboruno, mashkar lendej o Lucifer.)*

EVA

Miltiades!

Pe kaj sunto than mishto san, na mishkin.-  
Sostar phendan te zhantar le ketani?  
Kadi bezexaji rokovina  
Sostar nichu phabardanla opre?  
Numa vering trubul kadalenge  
Ke sandar maj raj san, thaj mudaren tut,  
Ferik tena peren kaj tyire punre. –

ANGLUNO CICITORO

Ashunen, jek purlitoroski romnyi  
Sar vorbil? –

ÉVA

Az a nőnek joga,  
Hogy férjét védje, még ha bűnös is,  
Hát még ha olyan tiszta, mint uram!  
És ellensége olyan korcs, miként ti. -

ELSŐ DEMAGÓG

Mért hagyja a felséges nép magát  
Így becsmérelni.

ELSŐ A NÉPBŐL

Hátha igazat mond.

ELSŐ POLGÁR

Ki vélök tart, gyanús. Kiáltatok,  
Rongy lelkek, vagy dögöljete meg éhen.

A NÉPBŐL

Halál reá. -

ÁDÁM

Takard el e fiút.  
Ne lássa vérem, s el, nő, e kebelről.  
A villám, melly a szirtre csap, ne érjen.  
Csak én haljak meg - vagy miért is éljek,  
Mídon látom, mi dőre a szabadság,  
Melyért egy élten küszködém keresztül.

ELSŐ DEMAGÓG

Mit tétováztok még.

A NÉPBŐL

Halál reá!

ÁDÁM

E gyáva népet meg nem átkozom,  
Az nem hibás, annak természete,  
Hogy a nyomor szolgává bélyegezze,  
S a szolgaság, vérengző eszközévé  
Súlyessze néhány dölyfös pártütőnek.  
Csak egyedül én voltam a bolond,  
Hivén, hogy ilyen népnek kell szabadság.

LUCIFER

*(félre)* Elmondta a sírverset önmagadra,  
S utánad illőt sok nagy síromra. -

ÁDÁM

Vezessetek le. Nem veszem igénybe  
Tovább e szentélyt.  
*(Levezetteti magát a lépcsőn, Évát gyöngéden szolgálói karjába téve.)*  
Ím - készen vagyok. -

EVA

Kris si kodo,  
Te feroj e romnyi e romes, vi  
Atunch, te si doshalo, haj inke  
Kasavo uzho, sar mro rom!

ANGLUNO CICITORO

Sostar muken le manusha, kade  
Tele te dikhenle.

ANGLUNO ANDAJ MANUSHA

Haj te phenel chachimo.

ANGLUNO CITOJENO

Kon lenca inkrel, doshako, cipin,  
Kirpale duhora, ke meren bokhatar.

ANDAJ MANUSHA

Merimo pe leste. -

ADAM

Sharav le shaves.  
Tena dikhel muro rat, zhatar, zhuvlye,  
Pa kaj kolyin. O strafin na te reseltut.  
Numa me te merav. - Vaj, soste trajil,  
Sar te dikhav, soksij slobodija,  
Anda soste ek trajo shutom opre.

ANGLUNO CICITORO

So furcintume inke.

ANDAJ MANUSHA

Merimo pe lest!

ADAM

Kaj bi tromake nepeton na dav armaj,  
Kodo naj doshalo, von kasavej,  
Ke o per slugenge somnarel.  
Taj o slugipe, ratvale trabasa  
Te hunavel, unyi zorake partos.  
Numa korkori me somas dilo,  
Pattyajlom, ke trubujle slobodija.

LUCIFER

*(rigate)* Tuke phendan, mulikani pojeza,  
Haj palatute patyivale trabi. -

ADAM

Ingren man tele. Ande khancheste lav  
Kado suncimo.  
*(Tele ingravelpe paj gradicho, la Eva koles ande pes-ke slugonge kuja shutes.)*  
Ake - gata som. -

MÁSODIK DEMAGÓG  
Védjed magad, még nincsen veszve semmi.

ÁDÁM  
Nagyon gyötörte a seb, hogyha szólnék  
Védelmemül.

MÁSODIK DEMAGÓG  
Tedd meg, hisz ez a nép  
Csak az imént porban csuszott előtted.

ÁDÁM  
Ah, épp azért minden haszontalan,  
Önszégyenét meg nem bocsátja a nép.

LUCIFER  
Kijózanodtál-é hát?

ÁDÁM  
Óh, nagyon.

LUCIFER  
Átláttad-é, hogy a bódult tömegnek  
Nemesb ura voltál, mint ő neked?

ÁDÁM  
Lehet, de mind a kettő kárhozat;  
Más név alatt a végzet ugyanaz.  
Hiú törekvés azzal küzdeni,  
Nem is fogok. – Aztán miért, miért is  
Vágnék magasra bármi hő kebel.  
Éljen magának, és keresse a kéjt,  
Mellyel betölti az arasznyi létet,  
S tántorgjon ittasan Hádész felé. –  
Vezess új útra, Lucifer, vezess,  
S kacagva nézem más erényeit,  
Más kínjait, csak élvezet kívánva.  
Te meg, nő, aki – úgy rémlik szívemnek –  
Egykor lugost varázsolál nekem  
A sivatagba, hogy ha még fiamból  
Polgárt nevelnél tisztas anyaként:  
Bolond vagy, méltán gúnyol a leány,  
Ki festett arccal a bordélyban ül  
Bortól felgerjedt, csókvágyó ajakkal.  
Örülj, mulass, tagadd meg az erényt. -  
Vérpadra mostan, büntetésemül.  
Nem mintha aljast bírtam volna tenni,  
De mert nagy eszme lelkesíteni bírt.  
(Ezalatt egy tőkét hoznak a lépcsők elé, mellette Lu-  
cifer áll bárdal. Ádám lehajtja a fejét.)

ELSŐ DEMAGÓG  
Végezzétek ki. Éljen a haza!

DUJTO CICITORO  
Feron tut, naj inke xasardo khanchi.

ADAM  
Dukhalas man zurales o shinipe,  
Te dos vorba andama.

DUJTO CICITORO  
Kerles, ke kado nepeto  
Majintig ando praho changarlas.

ADAM  
Ah, ta anda kado si sajekh,  
Pesko lashav na jertil nepeto.

LUCIFER  
Avri trazosardan aba?

ADAM  
Oh, zurales.

LUCIFER  
Perdal dikhlan le dile butipeske,  
Maj baro raj sanas, sar von tuke?

ADAM  
Shajke, ba sol e duj bezexalej;  
Tela kaver anav o agor jek si.  
Phuty si kadalesa te maravman,  
China kero. – Apol anda sost, soste  
Te dorojas maj uche kolyinesa,  
Sar kaver. Te trajil peske, taj te  
Rodel zang, sosa pherel skruto trajo,  
Taj te phirkerel mates, karing o Hades. –  
Inger man pe nyevo drom, Lucifer  
Sikav, taj assandos dikho kaver  
Zor, kaver mila, numa zang dorolja.  
Tu pale, zhuvlye, kon – mure jileske -  
Jokhvar drakha vrazhisardan,  
Ando kishaj, ke te barares anda shav  
Sar patyivali dej Citojenos:  
Dilyi san, mishto kerel e shej,  
Kon avri makhles, ando kher, lubnyol,  
Molatar opre tatyol, chumid vushtenca.  
Losha, gilyabe, de taga, e zor. -  
Pe ratvali phal akanak, anda bezex.  
Na anda kodo ke khancheski somas,  
Ke baro buzho duhosardas man.  
(Tela kadi vrama ek buchuma ande angla gradicho,  
pashaleste o Lucifer toveresa tordyol. O Adam tele  
bandyarel o shero.)

ANGLUNO CICITORO  
Murdaren les. Te trajil o them!

LUCIFER *(félúgva)*

Szép búcsu, nemde? – Nos, vitéz uram,  
Nem borzogat most furcsán egy kevéssé  
A torzképű halál rideg szele? –

ÉVA

Ah, Pallasz! meg nem hallgatád imámat. –

*(A templomból a halál nemője, mint szelíd tekintetű  
ifjú, lefordított fáklyával s koszorúval Ádámmal lép.)*

ÁDÁM

Pallasz meghallgatott. – Az ég veled,  
Megnyugvás szállt szívembe, Lúciám.

LUCIFER

Átok reád, hiú ábrándvilág,  
Megint elrontád legszebb percemet. –

ÉVA

Átok reád, te közlelkű rideg nép,  
A boldogságot durván illetéd,  
S üde virága menten porba hullt.  
Pedig nem olyan édes a szabadság  
Neked, amilyen fájdalmas nekem volt. –

LUCIFER *(lokhes phenel)*

Shukar agor, na? – Soj, raja vityazo,  
Chi grozoy tut ek cera akanak  
E ruto moski, merimaski balval? –

EVA

Ah, Pallas! na ashundan muro rudyipe. –

*(Andaj khangeri e merimasko buzho, sar uzho jak-  
hengo terno, tele boldina memejasa taj khude lulud-  
dyenca kaj o Adam ushtyavel.)*

ADAM

Pallas ashundas man. – O Del tusa,  
Hodina das ande muro jilo, Lucija.

LUCIFER

Armaj petu, sunengi luma,  
Pale rumundan, jshukar minuto. –

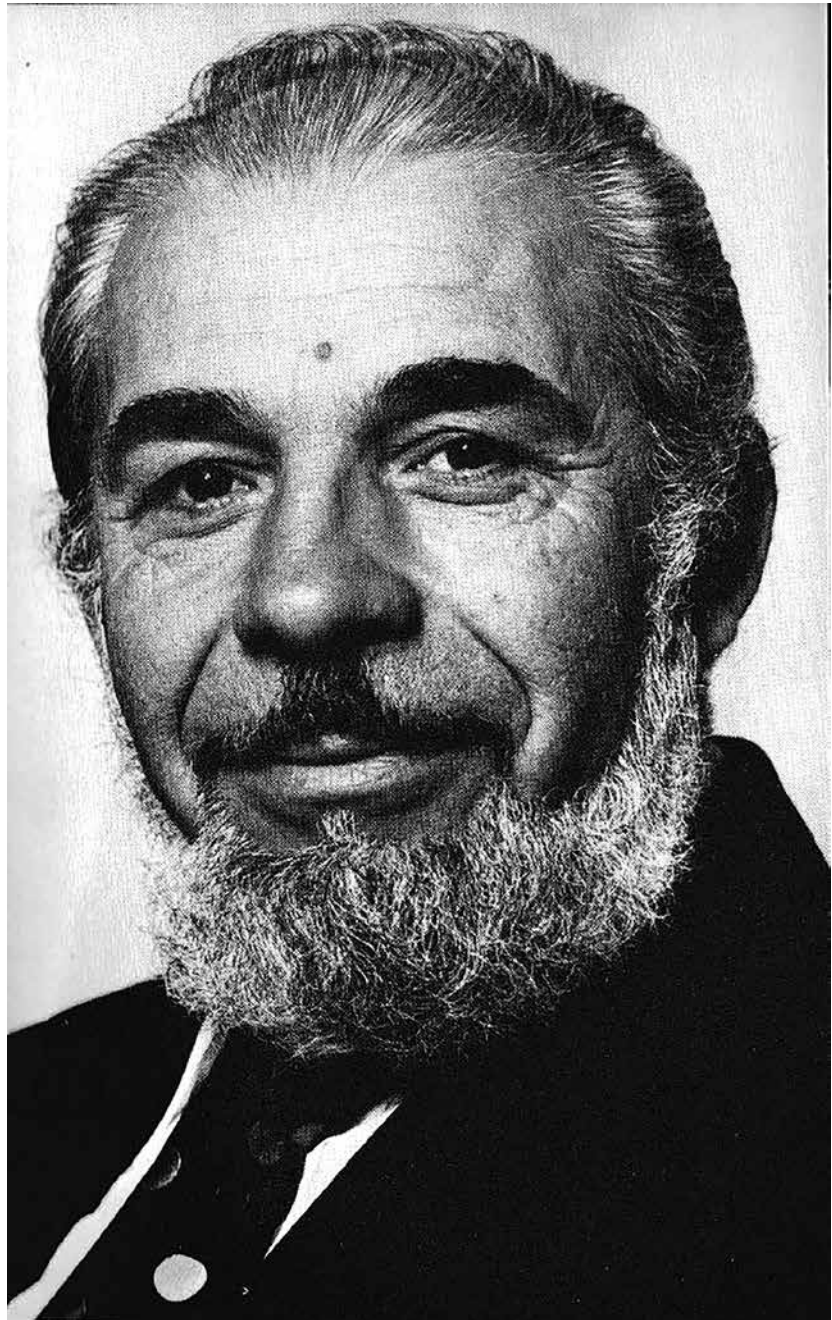
EVA

Armaj petu, shudro duhosko nepeto,  
O baxtalipe rutoske hatyardan,  
Taj e terni luludyi sigo ando  
Praho pelas. Ta tuke naj gugli  
E slobodija, sar dukh sas mange. –

*(Folytatjuk)*



ROMA ATLANTISZ



LAKATOS MENYHÉRT

# A vésztői cigány Párizs

Van egy keleti vélekedés, mely szerint a könyvek feladata, hogy segítsék a dolgok felfedését. A megismerés eszközei tehát, s ha szűkítjük a kört a regényekről elmondható – Milan Kundera szavaival –, hogy ezek képesek egy-egy dolog „lelkébe hatolni” és „megmutatni annak emberi tartalmát”. Nem arról van szó, hogy jelentős regényekben alapvető lexikális adatokra lelhetünk (mégha egészen nem is zárhatjuk ki ezt a lehetőséget sem), sokkal inkább arról, mentalitással ismerkedhetünk meg, élet- és gondolkodásmóddal, fogalmat alkothatunk egy a miénktől eltérő világról, olyan tudással gazdagodhatunk, melyet számtalan, mégoly részletes statisztika sem adhat. Hiszen általuk olyan döntések, cselekedetek motiváló erői is láthatóvá és átélhetővé válnak, amiknek csak a tényével, illetve következményeivel szembesülhetünk nélkülük. Ebből következően nagy a különbség a kimutatások és a regényekből nyerhető tudás között, míg az előbbi a felszín jelenségeinek regisztrálásával és összerendezésével a hamari vélemény- és ítéletalkotásnak kedvez, utóbbi a sokkalt összetettebb valóság megértését, ergo ezek árnyalását, nemegyszer felülértékelését, lebontását segíti.

Egyszer egy barátom azzal adta a kezembe Ivan Olbracht általam addig nem ismert Átok völgye című, a Polana nevű kicsi Kárpátokbéli falu zsidó közösségéről írott, a múlt század fordulóján játszódó regényét, hogy amit a zsidóságról tud, annak többségét ebből tudja. Nagyrészt ezt mondhatom Lakatos Menyhért könyveiről: amit a magyarországi cigányokról tudok, annak a jelentős részét ezekből, elsősorban a Füstös képekből tudom.

Az először 1975-ben a Magvető Kiadó gondozásában megjelent életrajzi regény a vésztői cigánytelepre, a „cigány Párizsba” viszi az olvasót a két háború közötti időben. Egy cigány fiú, rajta keresztül a kis cigány közösség története. Dokumentarista pontossággal mutatja be a közösség nélkülözésekkel, nyomorúsággal teli, ugyanakkor sokszínű, megőrzött rítusokkal, mesékkel, babonákkal átitatott, sajátos szabályok irányította életét, megrajzolja a hagyományos falusi társadalom és a cigányok világa között feszülő ellentétet.

A Füstös képek alaprétege egy pikareszk regény. A főszereplő, Boncza fia útját kíséri végig, ahogyan egy véletlen baleset következtében gimnáziumba kerül, lehetőséget kapva nemcsak a tanulásra, de ezzel együtt a kiemelkedésre is, amiben döntő szerep jut anyja tántoríthatatlanságának.

„– Jól van, fiam, én megértelek, tudom, hogy nem könnyű cigánynak lenni, de holnaptól kezdve már nem leszel az.

– Hát? – néztem rá érdeklődve.

– Semmi hát, csak az iskolában voltál az, ahol megvetettek, gúnyoltak, kinevettek, itthon más leszel, gyáva, bolond. (...) Választhatsz te is, most lefekszel, vagy fennmaradsz.”

A választás elé állító párbeszéd akkor hangzik el anya és fia között, amikor utóbbi a megtapasztaltak miatt keserűen és kiábrándultan hazamegy, és nem akar visszatérni az iskolában. Végül az iskola mellett dönt.

De a mű több egy nagy ívű, mégoly izgalmas kalandregénynél. Olyan időben visz el a cigányok világába, amikor mély és alapvető változások mennek végbe a közösség életében. Egymás mellett él az léte java részét folytonos vándorlás közepette eltöltött és a megtelepedést választó generáció. Előbbi életforma, mint lassan elvesző, mind több romantikus vonással gazdagodó mítosz, utóbbi mint az idő múlása és a világ változása által kikényszerített, természetesnek mondható, ám gyakran nehezen viselhető körülményekkel együtt járó választás hatja át a mindennapokat. A putri mellett összekucorogva pipázik Mami, aki megveti azt a röghöz kötött életet, amit gyermekei választottak. Unokájának a régi időkről mesél, amikor még vándoroltak, szabadon éltek. Az öregasszony és a fiú igazi szövetségese. Nagy utazásra készülődnek. Mami összes gyermekét meg akarják látogatni, akik jó sokan vannak szerte a világban. Csak azt várják, hogy a csikó, amit a fiú az apjától kapott, megnőjön. A cél érdekében az éj leple alatt lucernát lop a fiú. A telepen másnap megjelennek a csendőrök, a tettet keresik. Az apa felküldi az őrsre a fiát, ahol a megszeppent gyerek mindent bevall. Véresre verik. Ez a fiú első találkozása a környező világ ellenségességével és brutalitásával. Anyja az apját hibáztatja a történekekért, az apját, aki úgy tartja, „mindig van valahogy, de soha nem

úgy, ahogy te akarod. Akkor csinálsz jót, ha nem teszel semmit. (...) Egy kézből jön az áldás egyből a büntetés, s az igazságban soha nem lehet hinni, mert az vak.” A történetek elveszik kedvét a vándorlástól.

Az idő pereg, cigány Párizs szeret, perlekedik, házasodik, éheznek, napszámba jár, már amikor a szegény parasztok mellett nekik is jut valami munka, éli az ún. „civilizáció” küszöbén a maga életét, melyet tömegverekedések, népítéletek, furmányos lóvászások tarkítanak, ugyanakkor derű, gyöngédség és líraiság hat át.

Ősz vége felé megkezdődik a vadászat. Ilyenkor a cigánygyerekeknek is leesik valami maradék. Az urak szórakoztatásáért ételt és pénzt kapnak. Táncolnak, énekelnek kifulladásig. Egyik ilyen alkalomkor Rác igazgató hátba lövi Boncza fiát, mert nem engedelmeskedett neki első szóra. A fiú életét a falu két orvosának ellenséges versengése menti meg. A baleset jót is hoz magával. A családot meglátogatja Rác igazgató, aki békítésképpen megígéri, hogy bejuttatja a fiút a gimnáziumba. Nagyon nő a cigányok szemében, az iskolába járó fiút minden bajukkal felkeresik. Foghúzással, bőrbetegséggel, hiszen aki gimnáziumba jár, biztosan mindenhez ért. Karácsonyra könyvet kap, ami nagy örömet hoz nemcsak az ő, de a telep életébe is. Esténként aprók és nagyok várják a felolvasást.

Bada bajba sodorja azzal, hogy ellop a csendőrörsről egy kerámia gólyát, s mivel este együtt sétálnak, őt is meggyanúsítják mint bűntársat. Szökniük kell. Elhagyják a falut. Bada Románia felé veszi az útját, a fiú pedig a Phumba családhoz keveredik. Megházasodik, de nem bírja sokáig a családban, ahol „A hamis jókedv mögött végtelen, sivár pusztaság terült el, ahol az érzések nem tudtak gyökeret eresztetni. A percek hangulata sodorta, ahogy szeszélyének kedvezett, nem próbált ellen állni, megszokta, hogy az érzések csak vendégségbe járnak, és mindég megeszik egymás maradékát.” Hazaindul. Komor idők jönnek, megbolondul a világ. Az iskolából elűzik a zsidókat, a Boncza fia sem járhat többé oda. A telepet karantén alá helyezik. Soha nem látott éhség köszönt a cigányokra. A lovakat is megeszik, noha az szentségtörésnek számít. Billat felakasztja magát, mert nem bírja nézni, a gyermekei éhezését. A csendőrök majd minden nap meglátogatják Párizst. Ütlegetik, kínozzák a cigányokat. Aztán egy napon két csoportra osztják, és vagonokba terelik őket, mondván dolgozni mennek. „Soha ekkora öröm nem érte a telepet. Az, hogy dolgozni mennek, valami csodálatos mesének tűnt... Színes világos képek költöztek kormos füstös agyukba, az élet áhított képei. Dolgozni, enni, szabadnak lenni Ilyen zene alkotására csak a magasságos teremtő képes.”

A Füstös képek első megjelenésekor hangos sikert aratott. Méltán. Először rajzolt képet a cigányokról, gondolkodásukról, hagyományaikról, hiedelmeikről, meséikről a magyar irodalomban. Eredeti volt a szó legnemesebb értelmében. Ma már tán furcsa ezt a kifejezést használni egy naturalisztikus, történetközpontú műre, különösen, ha szétnézünk magunk körül, s azt látjuk, iszonyú bárgyúságok vesznek körbe bennünket kínlódva, erőlködve ugyan, ám mindenáron eredetinek akarván látszani. De végül miben is áll az eredetiség? Hozzám Emerson meghatározása áll közel, aki ezt írja: „Ha fürkesszük az eredetiséget, amely abban áll, hogy valaki a pók módjára beleiből szövö ki hálóját, vagy hogy maga talál fel anyagot s csinál téglát belőle a házépítésre: ebben az értelemben egyik nagy ember sem eredeti. (...) A költő nem gyöngefejú ember, aki átabotában beszél – s minthogy összevissza beszél mindent, végül csak mond valami jót is –, hanem korával és hazájával szorosán együtt dobbanó szív. Alkotásában nincs semmi bogaras és fantasztikus, hanem szelíd és szomorú komolyság, súlyos meggyőződéssel terhes, s abba az irányba kicsúcsosodott, amely ismeretes kora bármely embere vagy osztálya előtt.” Ahányszor kézbe veszem a Lakatos Menyhért regényét mindig Móricz Zsigmond Hét krajcárját idézi fel bennem, az jelenített meg hasonló erővel egy csak-csak annyira látott, de fel nem fogott, megérteni nem tudott vagy nem akart világot.

Nyolcvanadik születésnapján, 2006. április 8-án többek mellett író cigányként köszöntötték Lakatos Menyhértet barátai és tisztelői a Békásmegyeri Községi Házban, utalva egy interjúban általa mondottakra: „...nem cigány író vagyok, hanem író cigány, mert a származásomról nem tudok lemondani. Nem az irodalom szempontjából: ez jelenti emberi tartásomat, önmagamat. Ezt a közeget jobban ismerem, mint a csillagvilágot. Én a cigányság életét kívánom bemutatni, a cigányság sorsát, társadalmi helyzetét.” S ezt tette a Füstös képek melletti könyveiben is; a mesékben (Angárka és Busladarfi, A hét szakállas farkas, Az öreg fazék titka, Hosszú éjszakák meséi), a regényekben és a kisregényekben (A paramisák ivadécai, Akik élni akartak), az elbeszélésekben

(Csandra szekere), valamint a versekben (Tenyérből mondtál jövődöt). Munkásságát kétszer ismerték el József Attila-díjjal, megkapták a Füst Milán-jutalmat és a babérkoszorút

Ha Lakatos Menyhérről beszélünk, az irodalmi munkásság mellett mindenképpen szólni kell a közéleti szerepvállalásról is. Az író közéleti szerepvállalásáról, ami olyan nemszeretem téma mostanában, illetve – hogy finoman fogalmazzak – legalábbis disszonáns. Van, hogy elemi kötelességként, van, hogy avitt allűrként interpretálódik, attól függően, hogy éppen kiről, kikről van szó. Nos, Lakatos Menyhért nemcsak korszakos regényt írt a cigányokról, de sorsuk és helyzetük ismeretében átlátta önszerveződésük fontosságát is. Fiatalokat vett maga köré, a nyolcvanas évek második felében létrehozta a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét, az első magyarországi cigány lapot, a Romano Nyevipét. Sok, mára tekintélyes pályát befutott cigány művészre volt döntő hatással, elég talán Szakcsi Lakatos Bélát említeni. Ez az oka, hogy mind irodalmi, mind közéleti életműve alapköve a magyarországi cigányságnak.

„Olyan útra tévedtem, ahol minden percnek jelentősége van, mert azokból tevődik össze az idő. Megy, rohan, nem visz magával semmit és senkit, aki nem tart vele, irgalmatlanul otthagya” – írja a Füstös képekben. A mindenkor igaz mondatot kiegészíthetjük azzal, nem mindegy, ki-ki hogyan megy az idővel, mit és hogyan tesz mentében. Mert mindenki után marad valami. Vagy az elvégzett munka eredménye, vagy az el nem végzett hiánya, a kimaradt, az elszalasztott lehetőség. Lakatos Menyhért irodalmi életműve megmarad az időben, ott lesz mindig a vésztoi cigány Párizs, mert olyan értéket képvisel, mely szerves és fontos része a magyar irodalomnak, és igaz ez akkor is, ha momentán olyan korban élünk, amely valamiféle össznépi amnéziát gerjeszt, aminek okán mintha nem akarnánk foglalkozni valódi értékeinkkel. Ám ekkor is, ahogy igaz, a Paramisák ivadécai könyvben megfogalmazott mondat: „Sok hazug ember között nem üdvös az igazság, de kell.”

BRÉM-NAGY FERENC

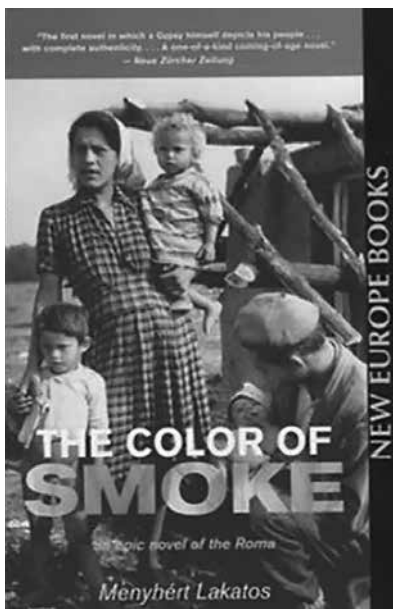
NAGY GUSZTÁV

## Hosszú éjszakák ölében

Lakatos Menyhért 80. születésnapjára

*A paramicsák ivadécai vagyunk  
Mi, akik most is érezzük  
A hol volt, hol nem volt kenyér ízét,  
S akik őrző angyalai vagyunk  
Az öreg fazék titkának,  
Amit sokszor a megaláztatások levével  
Töltött meg a sors.  
Mi vagyunk azok,  
Akik a hosszú éjszakák ölében  
Babusgattuk álmainkat  
Reggelig tartó áhítatban,  
Mint a szentek,  
Akik üdvösségükben  
Elkárhozódtak.*





## Közelgő jubileum elé

Jövőre lesz ötven éve, hogy megjelent Lakatos Menyhért Füstös képek című regénye, amely mérföldkő a magyarországi roma közösségekről szóló szépirodalmi művek között.

A húszas éveim közepén jártam, amikor először olvastam, és magával ragadott a regény, amely saját közösségem egy már letűnt koráról mesélt nekem. Lakatos Menyhért egy olyan korszakot ír le nekünk, amely tele volt megpróbáltatásokkal, mégis a roma közösségek összetartozása járja át a könyv lapjait. A mű lehetetlen volt számomra, és lapról lapra fedeztem fel a világot, amelyről olyan keveset beszélünk vagy tudunk már.

Gyerekkorom óta olvasok, mindig is szerettem elmerülni a könyvekben, de a Füstös képek volt az első olvasmányom, ahol saját oláhcigány közösségemről tudhattam meg többet. Ez a mű jelentősen formálta személyiségemet, mert először találkoztam olvasmányaim során olyan művel, aminek szereplői és főszereplője is roma volt és „rólunk” szölt a történet.

Lakatos Menyhért többször beszél arról, hogy az 1975-ben megjelent mű keletkezéséhez szervesen hozzájárult, hogy kevésbé ismertek a roma közösségek kulturális értékei, történelme, és leggyakrabban a romákhoz társított negatívumokat emelik ki, amikor egy karakter bekerül valamilyen irodalmi műbe. Ezzel szemben a Füstös képek „a roma közösséget kívánja bemutatni, úgy ahogy vannak”, mondja Lakatos Menyhért egy interjújában.

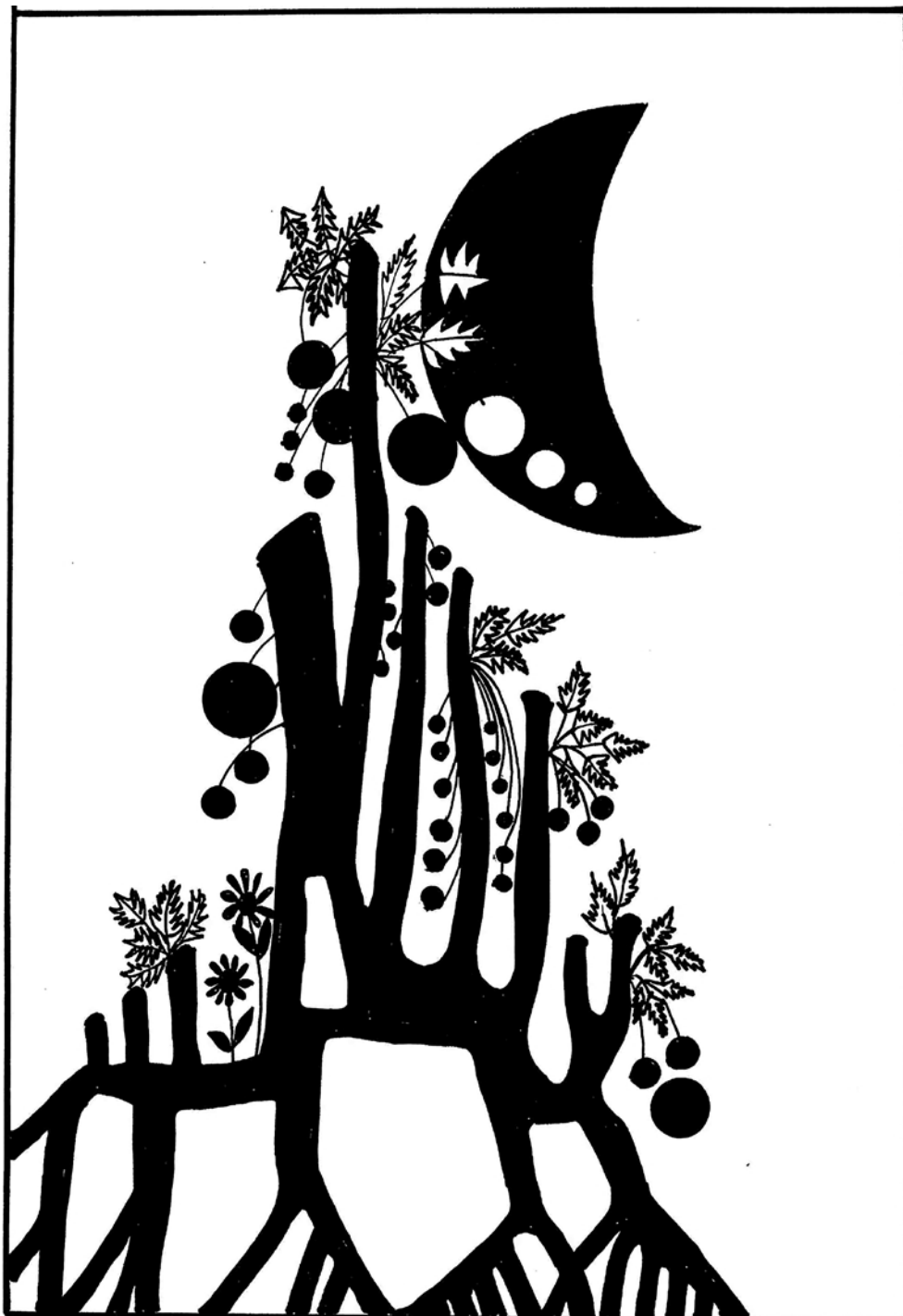
A roma mozgalom kihívásokkal teli útja magában foglalja a roma reprezentáció kérdését is a kulturális terekben. Pontosabban ennek javítására törekszik, szeretné elérni, hogy a roma közösségekről kialakított negatív kép ne tartsa uralma alatt a roma közösséget. A narratívaváltás lehetőségével egyfajta alternatívát kínál a többségi társadalomnak, hogy igen, így is lehet, vagy így is lehetne írni Magyarország legnagyobb lélekszámú kisebbségéről. Célként is tekinthető, hogy a többségi társadalom többet tudjon meg rólunk és kultúránkról, és identitásunk megőrzésével, annak tiszteletben tartásával teljesjogú tagjai legyünk a társadalomnak. Mondható, hogy ennek a törekvésnek áll az élén a Füstös képek, amely másfajta keretet biztosít a párbeszédhez.

A regény kiemelkedő volt keletkezésének korában, és merem állítani, most is. Úgy közvetít a két világháború között élt roma közösség életéről, hogy az minden olvasónak befogadható és élvezhető legyen, de nem fedi el a nehézségeket és a kirekesztettséget. Mai szemmel nézve a történet bizonyos elemei és elsősorban a fiatal női karakterek megjelenítése elavult, így minden-

képpen érdemes felhívni a figyelmet rá, hogy a regény, bár dokumentarista jellegű és a szerző saját életéből is tartalmaz elemeket, azért fikció. Természetesen erről érdemes lenne hosszasan és többet beszélni. Ennek ellenére a Füstös képek az első a romákról szóló epikai művek sorában, így vitathatatlan jelentőségű regény. Bízunk benne, különösen a Füstös képek megjelenésének ötvenedik évfordulója felé közeledve, hogy lesz lehetőségünk irodalomtudományi szempontból is elmélyülni a műben és feltérképezni Lakatos Menyhért örökségét például konferenciák, beszélgetések és kerekasztalok keretében.

A Füstös képek, bár a legtöbb városi könyvtárban megtalálható, ezzel előrébb jár más roma származású szerzők munkáinál, mégis elképzelhető, hogy kevesen emelik le a polcra, hogy beillesse az olvasási terveik közé. A közelgő évforduló lehetőséget biztosít rá, hogy a mű iránti érdeklődést is felélesszük és eljuttassuk a regényt a fiatalabb olvasókhoz is.

LABODA GEORGINA



# GALÉRIA



R. LAKATOS KLÁRA



## „Az ősiség Mámija, a cigány és egyetemes festészet nagyasszonya”

R. Lakatos Klára 1996-ban kezdett rajzolni, nagy hatással volt rá Bari Károly, Szécsi Magda és David Beery képei. Képzőművészeti tevékenysége Kerékgyártó István művészettörténész felfedezésének köszönhető, aki rendszeresen hívta meg őt, a tállyai Közép-európai Művésztelepre, és képeit kiállításra méltónak találta. Alkotásai kezdetben fák voltak, fekete-fehér filcrajzok, melyeket sajátos stílusjegyekkel öltöztetett fel, kifejezve ezzel az ember kiszolgáltatottságát és egymásra utaltságát. A folytonos közösségváltást, keresést is egyben. Munkáiban jelentős a saját szimbólumok alkalmazása, melyeknek története, jelentése van, a művész belső világának kifejezésében. Munkái, expresszív, olykor szurreálisak. Stílusa, kifejezőmódja, a figuratív-nonfiguratív művészet mezejevilága.



R. Lakatos Klára 1968-ban született Csengerben. Gyermekéveit Tyukodon töltötte, az általános iskola elvégzése után Budapestre ment tanulni kereskedelmi szakközépiskolába, ennek elvégzése után érettségi vizsgát tett a Szabó Ervin Gimnáziumban, majd a Pécsi Tudományegyetemen művelődésszervező szakos diplomát szerzett. Erzsébetvárosi iskolákban tizennégy évig tanárként is tevékenykedett. Cigány nyelv-oktatással, vizsgáztatással, népismereti klubok szervezésével és számos közéleti tevékenységgel foglalkozott évtizedeken át. Roma mentorként, művészeti szakkörvezetőként nagy szeretettel és örömmel fest, tanít roma és nem roma gyermekek körében. Az Eriac támogatásával dolgozta ki és valósította meg a Mesélő fák című programot Hodász, Csobánka, Törökbalint, Biatorbágy és Budapest állomással.

Első önálló kiállítása a Cirkó Gejzir filmszínházban volt. 1999 óta kiállító művész. Alkotásai megjelentek: Amaro Drom, Kethano Drom, Lungo Drom, 2009 óta az Igaz Szóban is. Szerepeltek képei az Élet és Irodalomban, ahol Hemrik József írt róluk méltatást.



## Kiállításai (válogatás)

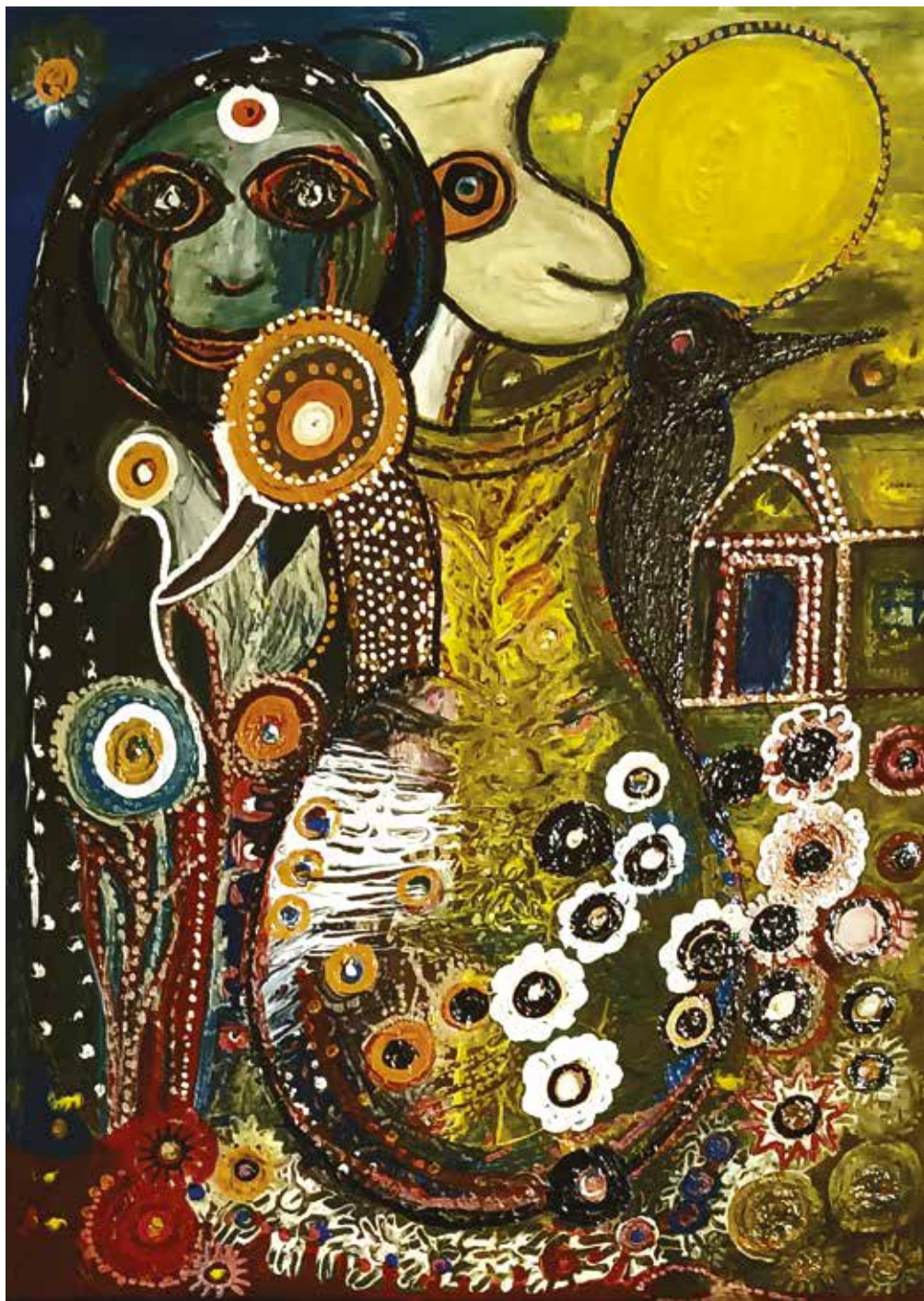
**EGYÉNI** 2001 • *Balázs János Galéria, Budapest*

**CSOPORTOS** 2007 • *Vizuális lények című kiállítás,  
Roma összművészeti fesztivál*

2012 • *Szófia*

2019 • *Velencei Biennálé*



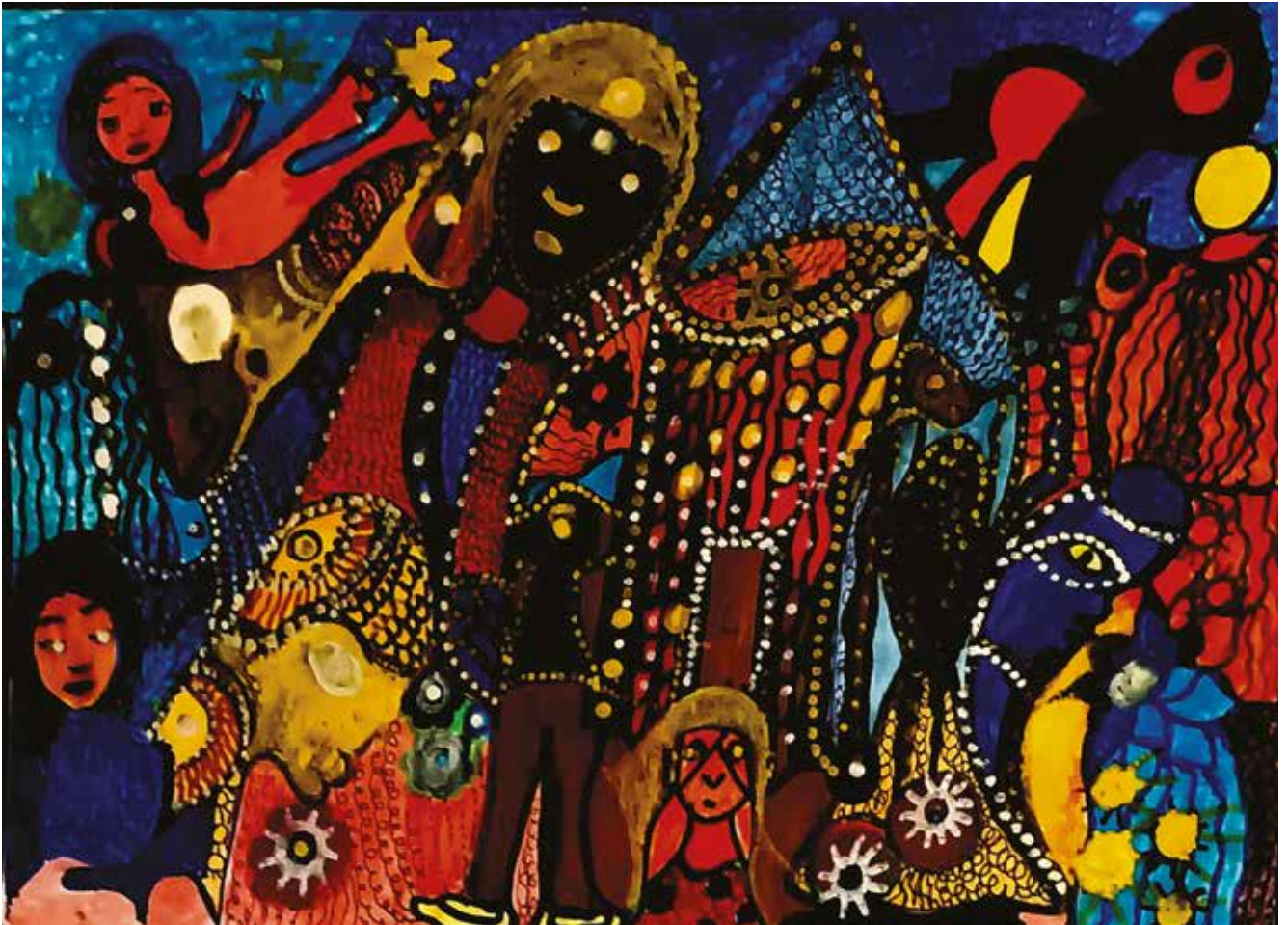


Művészetéről így vall Farkas Ervin festőművész: R. Lakatos Klára alkotásai sokkal inkább nevezhetők a lélek művészetének, mint az általában klasszikus értelemben vett látás utáni művészetnek. Képei belső, lelki kivetülések. A színeket, népi motívumokra jellemző formákat hívják segítségül a művész saját, valamint az őt körülvevő világ viszonyának képi megfogalmazásához. Képei egyik stílushoz sem sorolhatók. Ennek oka pedig az, hogy az ábrázolásmódja olyan ősi és tiszta jegyeket hordoz, amelyekre az egyetemes művészet-történet kialakult stílusai nem tudtak hatni meghatározóan. R. Lakatos Klára művei nyomokban olyan jegyeket azonban hordoz, mely jellemzői valamely stílus

irányzatnak. Képeiből abszolút hiányzik a perspektíva (dadaizmus), azaz nincs tér, képei egysíkúak, amit a művész csodálatos formáival, alakjaival pótol. Ez a formavilág művészetének kezdetei óta jelen van alkotásaiban, hű maradt önmagához, megőrizte egyediségét. Kimondott témái nincsenek, mert Klára mindent fest, ami az emberrel kapcsolatos. Képeivel a szemlélő könnyen azonosul természetközelségük miatt. Művésze egyedülálló.

A képzőművészet mellett R. Lakatos Klára meséket ír. Két kötete jelent meg: *Tegyél a tűzre nagyapám!* – *Mesék magyarul és cigányul* (2002), *Mezőálom* (2024).

TÓTH OLIVÉR



## A képzelet határtalan világa

R. Lakatos Klára festményei olyan kaput nyitnak meg előttünk, amely mögött a valóság és a mese határai elmosódnak. Mágikus elemekkel teli alkotásai elvarázsolják az embert, a színes és részletgazdag ábrázolás lehetőséget ad a nézőnek a visszatérésre a gyermekkori álmok és mesék birodalmába, ahol minden lehetséges, hiszen a képzelet határtalan.

Gyakran találkozunk a festményeken a nap és a madarak ábrázolásával, a természeti elemekből és különleges motívumokból építkező díszítések és minták szerves egységet és egyedi stílust alkotnak. Néha olyan alkotásokat is látunk, ahol lecsukott szemek jelennek meg, mintha egy belső világba merülnének, ahol a természet és a lélek harmóniája uralkodik. A meleg színek és a virágok ábrázolása a béke és a harmónia érzetét keltik.





Fontos lenne, hogy R. Lakatos Klára képei minél több emberhez eljussanak, mert művei nemcsak esztétikai élményt nyújtanak, hanem mély érzelmi és spirituális töltetet is hordoznak. Alkotásai arra inspirálják a nézőket, hogy újra felfedezzék a gyermeki képzelet erejét, és értékeljék a természet és a misztikum szépségeit. Egyedi látásmódja gazdagítja a művészeti világot, új perspektívákat nyit a természet és a mesék világáról. Képei menedéket kínálnak a mindennapok stressze elől, lehetőséget adva a belső béke és harmónia megtalálására.

VÁRI-HEGEDŰS OLGA











ALX  
2014



05